

DRAGOVAN ŠEPIĆ

**GRAĐA O RADU ISTARSKIH PREDSTAVNIKA U
JUGOSLAVENSKOM ODBORU**

(II DIO)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Petrograd, 25./V 1917.

A. Mandić izvještava Jugoslavenski odbor o svom stavu prema kooptiranju M. Jambrišaka u Odbor, o općem položaju u Rusiji, o dizidentima dobrovoljačkog korpusa i o svom materijalnom stanju

Nakon duge pauze primih opet jednom, nenadano — negadano, Vaše pismo od 8. marta¹ t. g. iz kojega razabirem, da se za našu egzistenciju u Rusiji — barem u kancelariji Odbora u Londonu — jošte znade. Ja neću da rekrimiram; ali ne mogu ni tajiti da me čudnovati odnošaj Slavnog Odbora prema našem teškom položaju u Rusiji već krajno razdražuje i to tim više što se on krajnjo štetno odazivlje i na našem radu kao što i na raspoloženju naših ljudi u Rusiji, koji, kraj sveg diplomatiziranja s naše strane ipak instinktivno osjećaju pomanjkanje svake veze s Odborom. To je, u ostalom, isključiva stvar Odbora te ako može on pred samim sobom za taj odnošaj odgovarati, to i meni ne preostaje nego da se ustrpim i da resigniram, kako to već malo ne dvije godine činim.

Jedino što molim je to, da mi se bar tu i tamo odgovara na brzojave, da ne budem primoran lagati našim ljudima i izmišljati si razloge, da opravdam i Odbor i sebe pred njima.

Kao direktan odgovor na pitanja, koja ste taknuli u Vašem pismu, saopćujem slijedeće:

Predlog Dra. R. Jovanovića glede novinarske propagande je sada uslijed prilika vremenno postao bespredmetan. To je barem moje mišljenje. Za ostale korake Odbora i za saopćenja u pismu najljepše zahvaljujem.

Saopćenje, da se zaključci prihvaćeni pogledom na Odesu² prošlog decembra ne mogu smatrati definitivnima, primio sam na znanje kao konfidencijalno, ali priznajem, da mi je stvar nejasna, što se predmeta tiče, te da se s time ne slažem. Dr. Kolombatović mi je saopćio, da se glede Odese odlučilo financiranje »Slovenskog Juga« i suradnika oko istoga te kooptiranje Dra. Jambrišaka kao člana Odbora. Ne sjećam se da bi mi on glede Odese bio što drugoga saopćio. Glede »Juga« imadem spomenuti, da imademo sada u Odesi krupnih neprilika, koje me nukaju da kategorički tražim, da list ostane i dalje absolutna svojina Odbora. To je spojeno s velikim troškovima, ali to ne smije da smeta: u interesu stvari je da se ne dopusti da se list smatra oficijozom srpske vlade te da mu obranimo čisti značaj organa jugoslavenske irredente. Svako izmijenjivanje u tom pogledu izjalovilo bi svrhu u koju je utemeljen.

Personal lista, priznajem, nije uvijek à l'hauteur de la situation.³ Ali ja im upisujem u veliku zaslugu, da su — izim možda jedne iznimke — apsolutno pouzdani ljudi, koji su to pokazali u kritičnim momentima. I kad

1) Pismo nije pronađeno u arhivu Odbora

2) Nije poznato na što se odnose ti zaključci

3) prijevod: na visini situacije

pomislim na posljednje događaje, kao što i na to, da je list mogao doći u ruke raznih Švrljuga i Banića, koje smo smatrali pouzdanima te kandidirali ih na razna mjesta, to im ja rado praštam njihove nedostatke, jer mi je milije, da bude list loše redigiran u dobrom pravcu, nego li da mu bude redakcija dobra a pravac loš. Ljude u redakciji valja nešto pritegnuti, što sam usmeno u Odesi učinio i što ću sad još pismeno ponoviti; ali inače sam absolutno protiv svake promjene personala, barem dok stvari onako stoje, kako danas stoje.

Glede Dr. Jambrišaka⁴ moram — kraj sveg poštovanja, što ga prema njegovoj ličnosti gojim — priznati, da je njegovo imenovanje članom bila taktička pogriješka s naše strane. On je bio među oficirima vanredno obljubljen i popularan, kako on to radi svojih vlastitosti također i zaslužuje. Ali s momenta kooptacije stala je njegova popularnost padati te ja ne mogu tajiti, da su pri tome igrali priličnu ulogu zavist i drugi lični motivi, koje neki njegovi drugovi — dobrovoljci u razgovoru tek slabo prikrivati znadu. Radi toga sam odlučno protiv toga da si Odbor bira buduće članove među dobrovoljcima i zarobljenicima: pro primo takova lica ne mogu imati dostatnog ugleda pred drugovima, s kojima su pod najgorim uvjetima živili u ropstvu a kasnije u korpusu, a izim toga pobuđuje povišenje jednoga od njih nelijepa čuvstva kod drugih ili barem kod mnogih drugih.

Glede Dra. Jambrišaka pako mislim, da mora ostati kod toga, tj. kod kooptacije. On je sada dolje u Odesi, stekao je poznanstva te stanovite uplive i u Odesi i u Petrovgradu, kod vlasti je dobro viđen i upisan te se pokazao koristnim čovjekom. Njegovo udaljenje iz Odbora bi blamiralo u prvom redu sam Odbor, te izim toga ne bi naišlo ni na najmanje povlađivanje onih lica, s kojima je on samnom do sada skupno i složno radio. Preko svega toga pako bi se u tom momentu sa strane oficira-nezadovoljnika moglo to smatrati kao kapitulaciju, koju oni ni ne traže, te se to ne slaže s onom odlučnom, ali pomirljivom taktikom, koje se ja — koliko je meni dopušteno — prema njima držim. Kod toga, dakle treba također da ostane, ali u budućem se Odbor mora pomno čuvati ovakvih palliativa, koji mogu dapače veoma štetiti. Kao i svi naši tako sam i ja *absolutno protiv toga*, da se imenuju članovima Odbora lica iz Dobrovoljačkog korpusa ili bivši zarobljenici, pa kogod oni bili, i bez svakog obzira na to da li se sami nuđaju ili to zahtjevaju, ili pak preporukom svojih drugova, jer to vodi samo k strančarstvu i k drugim neprijatnostima, kojih nam absolutno ne treba. Ovo molim da smatrate kao opće mnijenje nas radenika u Petrogradu, neinteresovanih u tom pitanju.

Da li se pako radi možda o kom drugom pitanju koje će Odbor sad in pleno iznova pretresti, ne znam; svakako valja da znadete te da također g. Dra. Potočnjaka upozorite da se njegove informacije, kraj sve njihove točnosti, moraju upotrijebiti samo sa velikom rezervom pogledom na novi položaj o kome Vam na svom mjestu referiram. Neka Odbor svakako ništa ne odluči bez prethodne telegrafičke informacije.

Glede Dra. Jedlovskoga mi je veoma žao. Ja doduše ne znam o čemu se radi i što se dogodilo, ali pogledom na njegove sposobnosti i agilnost moralo bi se nastojati, da se zaprijeke odstrane te da nam ga se pošalje amo.

A sada prelazim na to, da Vam referiram o ovadašnjim prilikama te za Vaše ravnanje opažam da ću u budućem šiljati izvješća samo u slučaj, ako će mi Odbor odgovarati: dvije godine me je Odbor sistematički ignorirao i propuštao da mi potvrdi i samo primitak referata, koje sam redovito šiljao; i ta okolnost će me nadam se — ispričati u očima Odbora.

Opći položaj u Rusiji.

O tom predmetu imadem malo što da dodajem onome što sam pisao 7. III 1917. g. Dru. Hinkoviću.⁵ Jedino što mogu kazati je to da sam

4) dr. Milivoj Jambrišak, liječnik-dobrovoljac u srpskoj vojsci 1912, 1916. zarobljen na austrijskom frontu, javio se kao dobrovoljac u dobrovoljački korpus u Odesi gdje je vršio dužnost liječnika.

5) br. 14 ove zbirke

kraj svega svoga pesimizma bio ipak optimist jer se je i moja nada u zdravi instinkt ruskog naroda posvema izjalovila, te danas stoje stvari bez svakog pretjeravanja tako očajno, da razum ne dopušta nikakve druge nade nego li one u koje čudo. Da kratko kažem: armija se bavi politikom i bratimi se s Njemcima te nema ni najmanje volje da nastupa; vojnički komiteti bojnih jedinica izmijenjuju naredbe svojih generala, odlučuju predmet, vrijeme i način izvršenja koje operacije u protuslovlju s naredbama svojih generala. Po jučerašnjem saopćenju zastupnika Velihova imade Rusija danas četiri milijuna desertera, koji putuju po Rusiji, čine nasilja na željezničkim prugama, izazivaju sukobe vlakova, izbacuju iz vagona streljivo i zalihe, da se uzmognu sami njima služiti, te koji svakim sredstvima otešćavaju transporte. Discipline nema apsolutno nikakove, a među oficirima i vojnicima vlada i međusobno i uzajamno nepovjerenje i neprijateljstvo. Komandiri armija nemaju više ni auktoriteta ni sile, da provedu ono što treba.

O vladi nema što da se govori. Ista nema isto nikakvog ugleda niti sile, da štogod uradi, te pod izlikom »kompromisa« kapitulira svaki dan iznova pred lijevima i ludom svjetinom. Bili su momenti kad se je mogao uspostaviti red kao npr. 21. aprila, kako je to general Kornilov htio da uradi; ali naši žirondiste nijesu imali dosta kuraže te su se bojali predbacivanja reakcionarstva. Mora se predvidjeti, da će stvar ići tako i dalje, jr nema ljudi koji bi znali predusresti događaje i prednjačiti im.

Promet unutar Rusije je posvema ruiniran te se ga svakim danom sve više ruinira. Nema, osim toga, ni vagona ni lokomotiva. Fabrike nijesu dobra dva mjeseca ništa radile, uslijed štrajkova i do ludosti pretjeranih zahtjeva radnika grozi neposredno industrijalna kriza, a sada proizvađaju jednu trećinu onoga što su proizvađale prije revolucije. Izdatci za rat stigli su 70 milijuna dnevno, dočim su prije revolucije iznašali 40—50 milijuna rub. U sjevernoj Rusiji vlada nestašica svega, i — rekao bih — gladovanje; na jugu i u Sibiru zrno gnjije. Na frontu isto nestašica zrna i brašna, a za konje postupa onamo samo 20% potrebe te oni hiljadama pogibaju.

Inače vlada potpuna anarhija u zemlji. Vladu sluša samo onaj ko hoće; policije nema; svaki čas utemeljuju pojedini gradovi ili sela neodvisne republike; garnizoni gradova namiču građanima kontribucije od milijuna; a anarhiste žive kao bubrezi u loju: zauzimlju palače, konfisciraju sve što im treba i žive gospodski; a vlada i savjet radnika i vojnika izdaje proglase, kojima osuđuje njihov samovoljni postupak, pa mirna Bosna.

Društvo naravski najoštrije osuđuje sve to što se događa. Drže duge govore, sastavljaju proteste i resolucije, a ništa ne rade. 80.000 socijalista »boljševika«, koji imadu dobru organizaciju drže u šaci cijelu Rusiju, koja nije u stanju protustaviti im drugu organizaciju. Nepojmljiva je upravo inertnost i pasivnost ovih ljudi. Ali za to se brblje, brblje i brblje bez konca i prestanka, te se neprekidno nizaju meetingi, sastanci, sjednice i skupštine, jedno za drugim.

O budućnosti neću da govorim: možda će se čudo zaista i dogoditi. Na svaki način bilo bi sad riskirano računati štogod sa Rusijom koja se dugo, po svoj prilici, neće moći oporaviti.

Naše pitanje.

Naše veselje je bilo kratko. 10. marta bio sam kod Miljukova, koji mi je izjavio, da i kao ministar ne mijenja svoje stanovište u jugoslavenskom pitanju, koje će on podržavati kao dosada i više još. 26. marta bili smo u deputaciji (Jambrišak, Belić, Stanojević, ⁶ Simić, ⁶ Stojanović i ja) kod kneza Lvova i kod Rodzjanka, koji su nam obećali potporu, a sljedećeg dana nam je Miljukov opetovao ono što je bio meni rekao u još konkretnijoj formi imenom cijele vlade, kako vam je poslaništvo telegrafski saopćilo.

6) Božin Simić, poručnik srpske vojske, »crnorukac«

Zatim je slijedila via crucis kod ostalih vidjenijih lica, koje smo pojedinački posjećivali.

Zadnjom promjenom ministarstva promijenio se sada pako potpunoma položaj; lično ja, barem ne znam ni tko pije ni tko plaća. Svi, počamši od Tereščenka su potpunoma neinformirani, jer osim Miljukova nema nitko u Rusiji pojma o našim stvarima i našoj ulozi a deklaracija o samostalnosti naroda gubi pogledom na to neznanje svaku vrijednost. Informirati se pako ne može jer su im misli drugdje te odmah zaborave, što im se kaže. U tome se je morao uvjeriti i prof. Masarik, koji je u par dana izgubio svoj optimizam.

Ja ne znam česa da se latim i razmišljam, da li se u opće još isplaća da ovdje trošim onaj ogromni novac. Padržava me Englez prof. Pares, koji poduzimlj neku akciju, u kojoj mu mi pomažemo. Imadem utisak, da je u zadnje doba interes Engleza u našem pitanju porasao. Mislim, da oni znadu zašto.

Ja nemam absolutno nikakve nade više da bi mi mogli ovdje što goder postići: rusko se pitanje sve više zaoštava i postaje sve kritičnije, a pri tome nitko nema i ne može ni imati kakav interes za nas. Riječi i fraza možemo dobiti koliko nas volja, ali od njih nećemo postati siti. Naš prijatelj Brjančaninov i senator Vučić rekli su mi ponedjeljka u privatnom razgovoru, da mi Slaveni nesmijemo ništa više očekivati od Rusije, koja je bespomoćna te sama pada u propast. Isto je u krugu pozvanih lica izjavio kod Brjančaninova prošlog četvrtka i deputat Veligov tijekom govora, u kojem je mirno i trijezno razlagao današnje stanje Rusije po resortima, dodajući da je spasenje Rusije za njega koji ne vjeruje u čuda, stvar nemogućnosti. Isto su mi govorili mnogi drugi odlični Rusi, koji su u svojoj zdvojnosti i sramu, obraćaju na nas za slovom utjehe i saučesća. Otmjena lica su mi otvoreno govorili, da ne mogu od nas i od Evrope očekivati drugo izim dubokog prezira, i ja ih tješim kako znadem i umijem. Inače radimo mi po inerciji polako dalje i naše brošure izlaze; ali šteta truda i potrošenih novaca.

U pismu od 8. marta mi Odbor predbacuje nekako pesimizam; ja neću da se branim. Reći ću samo to, da sam već u prvim svojim referatima poslatim 1915. god. g. Dru. Trumbiću, naglašivao i podudarao, da od Rusije ne smijemo ništa očekivati i da će maksimum uspjeha biti taj da nam ona neće smetati kod stvaranja naših težnja. Danas mogu mirno reći, da se nijesam dao zavaravati od prividnosti i da je moj pesimizam bio ne samo na mjestu nego i premalen — barem što se tiče Rusa samih.

Položaj u Korpusu.

Iz mojih prijašnjih izvještaja znadete koješta o korpusu, a g. Dr. Počnojak Vam je bez sumnje i potanje izložio razloge i posljedice svih onih neprilika koje su stigle Odred. Korpus je stupio u prvi stadij rastvaranja i ja se veoma bojim za njegovu budućnost. Proti njemu se je zarotilo sve: i od prvog početka nosio je on u sebi nezdrave klice. U kratko, razlozi današnjeg stanja zovu se legija: neprijaznost i protivština stare ruske vlade, intrige Avstrije i Italije, potajni rad Geruca i njegovih drugova i nesistemiziranost našeg rada i lične svađe i ambicije nekih naših ljudi. S druge strane imadete u korpusu samom: pomanjkanje svake materijalne, političke i socijalne organizacije, neshvaćanje ideje sa strane bivšeg i dijela sadašnjeg štaba, nerazumijevanje svrhe Odreda i psihologije dobrovoljaca, politička nedoraslost, odnosno neloyalnost mnogih dobrovoljaca — oficira te velikog dijela vojnika, nepovjerenje srbijanskih oficira prema dobrovoljcima i omalovažavanje istih, grubo i netaktično postupanje i razne druge malenkosti, koje su stvorile u Odredu atmosferu da se čovjek zaduši. K tome je dolazila dugo dokolica oficira i vojnika, koju su si kratili spletkama i koja je potkopavala onaj zanos i oduševljenje, kojim su dobrovoljci bili došli u korpus; pak prisilno rekrutovanje uz pripomoć batine i kogačkog knuta, a svemu tome je još nadošla ruska revolucija sa lozinkom neke pseudoslobode, sa antimilitarizmom i svojom demoralizatornom silom, koja

je stavila komandu korpusa u položaj nekakvih figuranata, koji izdavaju za-povijedi, samo zato da ih radnički komiteti Rusa mogu izmijenjivati, i koje mogu radnici po svom čefu aretirati, kako se dogodilo štabu druge divizije u Aleksandrovsku, gdje su aretirani komandant divizije i šef štaba.

Kako to sve upliva možete si misliti.

Koncem marta je general Živković pozvao telegrafički mene i Jambri-šaka iz Petrograda moleći, da dodjemo u Odesu gdje se naši bune i puntaju. Jer me je bilo sram poći onako praznih ruku nakon toliko obećanja, stavio sam uvjet da se prije uredi pitanje plaća oficira i na sreću je baš drugi dan stiglo riješenje vlade o tome.

Došavši onamo — posvema nepripravni, jer nismo točno znali o čemu se radi — našli smo stanje da sam se ozbiljno bojao za korpus. Nitko nije poznavao točnog stanja stvari i njegove razmjere; general govorio da kani napustiti stvar; oficiri-dobrovoljci grozili se svim mogućim pa i smrću komitetu (tj. Vama) i nama. Kraj toga: posvemašnja politička neinformira-nost u našem pitanju, specijalno o značenju događaja u Rusiji. Riječ »Slo-boda« usijala je naše lude glave te su htjeli u svemu oponašati Ruse. Zadnji povodi bili su: glasina da je Srbija pristala na diobu naših zemalja sa Italijom, koja potiče iz jedne talijanske kuhinje u Odesi, te bojazan da Srbija hoće da veže naše oficire tim, da oni stupaju u srpsko podan-stvo (a to su još nedavno sve oficiri zahtjevali). Izim toga bilo je aktualno pitanje momčadi, koju su bili prisilno mobilizovati te pitanje batina i psovaka.

Nzadovoljni oficiri imali su »izvrsnu« intuiciju, te su se s početka odmah obratili na onoga na koga se nikako ne bi bili smjeli obratiti tj. na komitet radnika i vojnika, kojima je taj spor došao kao iz neba i koji su odmah svoju antimilitarističku ruku stavili na korpus. Netaktičnosti i s jedne i s druge strane učinile su ostalo, i nastala je cijela babilonija.

Najprije smo umirili oficire u Odesi te nam je barem uspjelo da za-priječimo da se razdor još dalje širi. Nzadovoljnike nismo mogli preubi-jediti, jer kopiraju taktiku ruskih socijalista, koji smatraju vrhuncem po-litičke zrelosti kad nikome ne vjeruju. Zatim je pošao Dr. Jambrišak po Herzoskoj guberniji posjećivati bataljune prve divizije, a ja sam se vozikao po Jekaterinoslavskoj i Tavrijeskoj guberniji po bataljunima druge divizije, te sam proveo putovanje koje neću u životu tako lako više zaboraviti. Uspjelo nam je da presječemo širenje tog razdora.

Otišlo je oko 80 oficira i otići će do 5000 vojnika (po današnjim gla-sovima do 7000).

Vojnike valja odmah dalje otpremiti, da ne uplivaju na vjerne. Oficiri nezadovoljnici s kojima sam ostao direktno ili indirektno u vezi se danas već kaju i traže način da se vrate. To međutim nije tako lako, s jedne strane radi toga što i dalje činimo svi koliko nas ima razne nepromišlje-nosti te time zaoštravamo spor a s druge strane: što su po srijedi povre-đene ambicije i što se vjerni oficiri dobrovoljci veoma ljute na disidente. Ja se međutim nadam, da će se stvar s vremenom polako dati urediti te da ćemo naći način da sagradimo zlatan most i jednim i drugima.

Kao uspjeh smatram to da nam je pošlo za rukom da štedimo ideju. Disidenti su se prestrašili naših napadaja zbog nacionalne felonije⁷ (odredio sam već da ti napadaji prestanu), a još više toga što vide da smo imali pravo predbacujući im da davaju neprijateljima oruđe u ruke; i danas svi oni svakom prilikom naglašuju svoju vjernost jugoslavenskoj ideji. Narav-ski da je to za nas mala utjeha i da bi bolje bilo, da se to sve nije dogodilo.

Ja sam se ad oculos⁸ uvjerio, da je svemu tome kriva ponajviše izoli-ranost naših ljudi od nas: oni nijesu ni najmanje informirani, ne znadu da se snađu i njihove bojazni realiziraju se onda u najabsurdnijim for-mama. Izim toga je također neugodno što se srpski oficiri sa Krfa prilično

7) prijevod: izdaje

8) prijevod: na vlastite oči

tuđe naših Prečana te što među njima nema malo ne nikake socijalne veze. Jugoslavenski Odbor bi dobro uradio, da pošalje u Odesu dva tri člana: ja sam se sam uvjerio koliko vrijedi oficirima i samo jedan govor, što im ga držiš i kako su oni za to zahvalni. Treba da im se pokaže da se na njih misli te s njima računa. Ja neću, da svojim molbama dosadim Odboru, ali upozorujem da će sa daljnim događajima Korpus imati da se bori sa istim neprilikama, jer razlozi istih još uvijek postoje, a loše stanje Rusije će to latentno bolovanje spijesiti.

Generalu sam u dogovoru sa Jambrišakom predložio: da se otrsane ostatci onih nedostataka, koji mogu izazvati opravdano nezadovoljstvo (scilicet:⁹ u prvom redu batine i neke »nepravilnosti«); da se nastoji popraviti materijalni položaj vojnika (ekviparacijom sa većim plaćama ustanovljenim nedavno za Ruse); političko odgajanje oficira i vojnika, i agitaciju, socijalno općenje i socijalna zanimanja; da se »poštuje formalizam« kod Hrvata i Slovenaca tj. da im majku puste na miru i da se inače više pazi na forme; da nastoje sami stupiti u doticaj s ruskim radničkim komitetima i iskorištati ih; da se omogući povratak onih disidenata koji nijesu nacionalno kompromitirani. Poslaniku sam konfidencijalno saopćio da bi trebalo maknuti nekoliko oficira sa Krfa, a koji su se veoma kompromitirali te koji su za to, po receptu promoteatur ut amoveatur, dobili u korpusu nova mjesta gdje štete isto kao i prije.

Na žalost nema u Odesi jednog političara koji bi imao dosta moći i ugleda da upliva na štab korpusa. Ja sam sam osjećao da opstoji stanovito nepovjerenje prema meni, uza svu ljubaznost, kojom su me zaokružili. A takav političar mogao bi grozno da koristi: spretnijom stilizacijom naredaba dala bi se eliminirati polovicu neprilika, što ih korpus imade. A glavno trebalo bi ljude međusobom vezati, onako kako se je to činilo prije, ako i u maloj mjeri, kad je u Odesi bio podpuk. Srb.¹⁰ Zaboravih spomenuti, da su disidenti stavili red zahtjeva, koji su se mogli primiti i također velikom većinom primili; ali to nije moglo zadovoljiti naše usijane glave, koji u svom nepovjerenju nisu npr. u Aleksandrovsku niti htjeli raspravljati o tim zahtjevima, jer da »ne vjeruju nikome«.

Među zahtjevima bio je i taj da se »Slov. Jug« predade redakcionomu komitetu od biranih oficira. Ja sam im ljubezno ali odriješito izjavio da se list izdaje isključivo na sredstva Odbora, koji imade, uslijed toga jedini pravo da redigira i raspolaže listom bez njihovog sudjelovanja: ali da je Odbor svaki čas pripravan, da pretrese i uvaži svaki pojedini njihov konkretni predlog, ako odgovara prilikama i srvsu. Time sam ih odmah umirio i sad je to pitanje posvema palo. Ako pročitate u božićnom broju »Juga« članak »svijetli grobovi« te ga dobro komentirate vidjeti ćete zašto se bojim tih novih redaktora i suradnika, koji su tako bezsavjestno iskoristili Kolombatovićevu odsutnost.

Svakako ću nastojati da »Jug« malo preudesimo, jer on zaista nije u svakom pogledu besprikorno redigiran.

Dolazim do točke koja mi je lično najneprijatnija, do novčanog pitanja. Koje mi je neugono, pa i ako nemam za to objektivnih razloga. Stvar leži u tome da si ja koji sam uvijek bio financijalno potpunoma neodvisan i živio od svoga, moram predbacivati, da ide mnogo više novca, nego li bi želio da se izdade. Naravski da nije moja krivnja što rubalj nije odavna ona jedinica što je bio pred vojnom i što on sada u Petrogradu i u opće u Rusiji nema — tako reći — nikake vrijednosti više.

Kako tako, ali ipak izlazim ja sa onim iznosom od 800 rubalja, što mi ga je Odbor odredio. Dali ću izlaziti s njime nakon par mjeseca, neznam. Čijene su narasle do toga, da ih primamo sa galgenhumorom na znanje i da ih mirno isplaćujemo bez primjetbe, radujući se, ako nam gg. trgovci i kalfe u svom ruskom dobrodušju ne načine kakav neprijatni kompliment

9) prijevod: na žalost

10) Aleksandar Srb, podpukovnik »crnorukac«

ili kakav drastički apostrof na račun ascendenata. Primjerice ću navesti da plaćamo za čišćenje ovratnika po 30 kopejaka, za pranje košulje 65 kop. za nosne rubce po 10 ili 15 kop. kako im već pade u glavu. Objedujemo u četiri osoba (familija) a jedemo tri objeda dijeleći u skromnom restoranu te plaćamo za objed 13.70 rub.; večeramo kod kuće koju konservu ali prosta konzervica lokarda košta 3.50 rub. i više. ostale ribe još skuplje te smo se s toga bacili na vegeterianske konzerve, premda mi to radi žene i djece nije drago. Ne mogu si predstaviti što će biti u dogledno vrijeme poslije ove mase štrajkova: kuharice imaju pravo tražiti do 240 rub. na mjesec, tramvajske konduktrise dobivaju 190 rub., kalfe zahtjevaju novi povišak od 100% a k tome — vjerujte ili ne vjerujte — ima im se taj povišak diferencialiter zaračunati i isplatiti za prošle tri godine, tako da bi svaki od njih dobio na jednom kapital od 10 do 20.000 rub. na ruke.

Mi stojimo tu zapanjeni i buljimo oči — da prostite — kao telad. Kao da se nalazimo u ludoj kući. Rusi su pomahnitali od te svoje »slobode« te su ozbiljno odlučili, da prednjače svim narodima te da si pošteno zasluže prezir cijelog svijeta, kako ga i zaslužuju.

Ovo Vam ne pišem s toga, da opravdam ili pripravim teren za novo pumpanje, nego samo za to da znadete u kakovim prilikama živimo te da se ne čudite, što toliko trošimo.

Saopćujem Vam, da sam koncem marta, kad sam polazio u Odesu, uzeo od poslanika zajam od 3500 rubalja te da sam iz tog iznosa izdao »Slovenskom Jugu« 2000 rub. koje će Vam redakcija opravdati, te g. Dru. Jambrišaku 800 rub. kao plaću za april i maj. Glede ostatka, što sam ga većinom potrošio na putovanju u Jekaterinoslavskoj i Tavričeskiju guberniju, kao i za putovanje u Odesu i natrag ću Vam dati račun posebno u općem obračunu, što ga sastavljam. Opažam pako već sada da sam na putovanju potrošio oko 250 rubalja na zajmove vojnicima te da od tog iznosa neću moći opravdati circa sto rubalja, koje sam davao vojnicima u malim iznosima ili sam ili posredstvom pratioaca, što mi ga je general Živković dodijelio por. Piškulić.

Došavši u Petrograd saopćio mi je tajnik poslanstva g. Nenadić da je Odbor zamolio poslanstvo da mi na njegov račun isplati 2000 franaka koji će mi biti isplaćeni po oficijalnom nekakom kursu od 2.20 fr. na rubalj. Ja s time nijesam bio zadovoljan jer kraj toga gubi komitet velik novac. Danas mi je Lyonski Kredit isplatio iznos od 2152 rubalja, što odgovara trgovačkom kursu od 2000 fr. S toga sam bio zadovoljan što nijesam dignuo novac kod poslanstva, jer bi razlika iznašala 162 rub. Ja ću taj kredit ostaviti sada tamo te ga neću taknuti, osim slučaja krajnje nužde. Ja vas pako molim, da mi novac ne šaljete više putem poslanstva, nego da mi, ako vam je ikako moguće pošaljete posredstvom francuskog ili engleskog kurira koji putuje u Rusiju te nosi pouzdanu poštu za saveznika, pošaljete par hiljada franaka u francuskom ili engleskom novcu jer se bojim da u budućnosti možemo koješto doživljti s rubljima. U najgorem slučaju šaljite mi novac posredstvom banke. Isto naravski preporučujem i u pogledu »Juga« i g. Dra. Jambrišaka.

Ovom prilikom moram Vas umoliti, da Odbor točnije šalje novac da ga pravovremeno dobijamo. Za mene je pitanje nešto lakše, jer me razlika od par tjedana mnogo ne smeta; ali Dru. Jambrišaku je već mnogo teže čekati, a pogotovo »Jugu«. Sa onim iznosom od 2000 rub. što sam im ga bio dao osjeguram je bio izlazak lista do konca juna. Ali oni imaju ipak uvijek neprilika sa papirrom te bi dobro bilo da im Odbor dade unaprijed nešto novca a conto, da si osjeguraju papir. Naravski — to odvisi sve od pitanja financija te molim, da se moj predlog ne smatra indiskretnim.

Opći obračun sastavit ću i napisati odmah čim svršim to pismo i ako uspijem, poslati ću Vam ga odmah, inače slijedećom prilikom.

Iz izvještaja što mi ga je poslao Dr. Kolombatović crpam slijedeće:

Oficira disidenta imade svega 110, koji nijesu pako kompaktni u mišljenju: razilaze se pogotovo u pitanju vlastite budućnosti: neki (zavedeni) žele stupiti u rusku armiju, ali se to pitanje sa strane Rusa veoma zavlači i oni međutim primaju od Rusa samo zarobljeničku plaću od 50 rub. koja pobuđuje u njima malu nostalgiju za sadašnjim visokim plaćama u korpusu. Drugi većinom glavari »revolucionara« teže više za kakovim drugim civilnim zanimanjem a barutski posao im ne miriši. Ovo raznoglasje među njima i nezadovoljstvo sa Rusima upotrijebiti će naši da nepokvarene elemente opet pridobiju.

U Odesi i okolnim gubernijama gdje je razmješten korpus (ja sam od Odese do druge divizije putovao tri noći i tri dana) provađa se politička organizacija oficira, kako sam ju ja zagovarao i oficiri, koji su ostali u korpusu će stupiti u doticaj sa radničkim komitetima i poslati će u Petrograd deputaciju, koja će obezvrijediti korake disidenata i njihovo brbljanje o federaciji. Poslati će i oni jedan memorandum političkog sadržaja ruskim političkim faktorima, da se stvori ravnotežje i obescrijepi memorandum disidenata (pod 1). U opće sam ja predlagao da se prepusti oficirima dobrovoljcima da istupaju protiv disidenata, jer to olakšava položaj štaba prema radničkim komitetima te stavlja Srbijance izvan spora, što je osobito važno pogledom na predbacivanje megalomanije i imperjalizma.

Po slovima Kolombatovića istupilo je ukupno iz prve divizije preko 4000 vojnika (Banačani i Bačvani, a nijedan Ličanin ili Bošnjak). U drugoj diviziji istupilo je oko 3500 ljudi i to maldane sve Hrvati i Slovenci. No od prvih vraća se svaki dan u diviziju pedesetak ljudi. Razlog istupanja je u zadnje doba i silna provokacija Bugara, Njemaca i Židova koji obećavaju našima slobodu, zemlju, novaca itd.

Iz Harkova primam od Piškulića vijest da je dezertiralo iz druge divizije pet oficira, od kojih su dvojica uhvaćeni.

Sramote nas ti nesretnici, da se koža ježi: a većina ih je nedozrela dječurlija, bijelo i rumeno u licu, a brk im još i ne probiva. A o politici sude kao da su umirovljeni poslanici i ministri, s aplombom i odriješito, pa i ako dobiju novine tek na peti dan.

Kako vidite iz njihovog memoranduma, ideja »federacije« koju su tako zagovarali u starom rusko-njemačkom ministarstvu Stuermera pomoću Geruca i dr. našla je privrženičke. Na sreću se mnogi kaju i mnoge je danas već sram. Kraj ove opće ruske babilonije proći će ovdje stvar neopaženo: ali za to će je Talijani i Nijemci dobro pamtili.

Ja sam danas imao pogovor s jednim vidjenim inostrancem te raspravljao s njim pitanje Korpusa i eventualnosti kojima idemo u susret. Uvjero sam se da se računa sa svime.

Na koncu jednu privatnu molbu. Ja sam istrošio sva moja odijela da se ih ne može više nositi. Za novo odijelo zahtjevao je krojač 375 rub. kojim mu ja naravski ne dajem jer nijesam još poludio, a jeftinija odijela mogu se dobiti samo na račun trajanja robe. Ja Vas molim da biste mi prilikom po kuriru ili kom putniku poslali crnog ševjota demi saison za jaquet i prsluk te isto na tailleur odijelo ženi; izim toga, mnaj naravski linirane sivkaste rove za hlače k jaquetu. Mjesto mjere reći ću, da sam ja, kao i žena, suh ko kostur i 173 cm visokog stasa.

Molim Vas da mi oprostite ovu molbu, koja je možda neumjestna; inače ću biti prisiljn da potrošim veliki novac badava.

Eventualne oštine ovog pisma molim Vas, da smatrate posljedicom depresije i onog razdraženja koje ćete pogledom na opće i specijalne prilike i Vi naći naravskim.

16.

Petrograd, početkom svibnja 1917.

A. Mandić, M. Jambrišak i M. Cemović javljaju telegrafski članu Odbora J. Jedlovskom da je u dobrovoljačkom korpusu izbila kriza i mole ga da dođe u Odesu.

U Odesi dozrela kriza koja grozi upropastiti cijeli dosadanji rad. Uredite odmah Vaše prilike sa Odborom i dodjite odmah kao odbornik amo.

17.

Petrograd, 11. VI/29. V1917.

A. Mandić izvještava Jugoslavenski odbor o promjeni imena srpskog dobrovoljačkog korpusa u »dobrovoljački korpus Srba, Hrvata i Slovenaca«, o štampanju brošura i razgovoru s Masarykom

[.]¹

Naziv korpusa je promijenjen te glasi: Dobrovoljački Korpus Srba, Hrvata i Slovenaca.

Od naših brošura izišle su dvije koje sam vam poslao. Izim istih leže u štampariji već složene četiri borušere, koje ne mogu štampati radi štrajkova, pomajkanja radnika itd. S Dr. Jambrišakom smo se dogovorili da će im iz Odesa u dogovoru s generalom poslati na par dana u Petrograd iz odreda par štampara da dovrše štampanje, jer će se inače stvar zavlaciť ad calendas graecas.

S prof. Masarykom imali smo sjednicu na kojoj su učestvovali ruski učenjaci i političari koji se nalaze u našem izdalačkom Odboru: radilo se o izdavanju revije na uzor New Europe. Masaryk je našao mnogo simpatija i povlađivanja svi su pristali, ali mi se ipak čini da se radi o mrtvo rođenom djetetu. Možda je i Masaryk sam kriv, jer ne pozna još svoje ljude: valja sve poduzeti sam, sve osjegurati i sve urediti, a onda obratiti se k njima s gotovim predlogom. On je pako računao na kooperaciju svih i tu će se prevariti. U ostalom dati će se stvar još popraviti, ali u najboljem slučaju ćemo tekar pred zimu štogod moći započeti s praktičnim radom i izdavanjem.

18.

Petrograd, početkom lipnja 1917.

A. Mandić traži telegrafski i ultimativno od Jugoslavenskog odbora da se pošalje novac za štampanje »Slovenskog Juga« i da se potvrde Odborova rješenja koja je donio Kolombatović

Mandić javlja iz Petrograda da zbog oskudice u novcu morati će obustaviti štampanje lista i na taj način dati maha protivnicima Odbora koji su dobili sredstava s drug strane da upropaste ono što je do sada urađeno. Postavlja ultimatum ili da se pošlje novac, ili odgovor hoće i može li slati

1) Prijepis telegrama olovkom. Telegram je poslan preko srpskog poslanstva u Petrogradu. Na prijepisu telegrama nema datuma, ali dopisano je »ad zapisnik odborske sjednice 7. V —17«

1) Gen. Živković potvrđuje primitak Odborova priloga za invalide

novčana sredstva. Moli da se odgovori na ranije telegrame, ne razumije ćutanje Odbora i ćudi se što se ignorišu prilike tamošnje kao i dužnost prema Odeskom korpusu. Misli kategorićki da se potvrde rješenja koja Odbor poslao po Kolombatoviću, inaće i sam će morati dati ostavku na ćlanstvo Odbora.

19.

Petrograd, lipnja 1917.¹

A. Mandić javlja telegrafski Jugoslavenskom odboru da se situacija u dobrovoljaćkom korpusu u Odesi popravila

Mandić javlja:

Situacija u korpusu nešto bolja, ali kriza još nije prošla. Osamdeset oficira Hrvata i Slovenaca ostavili su korpus a sa njima i poveći broj vojnika. Oni, koji odlaze iz korpusa kažu, da se Supilo i Potoćnjak naćelno mimoilaze sa Jugoslavenskim odborom. Moguća su još neprijateljska držanja i pokretanje pitanja o nezavisnosti Hrvatske i Slovenaćeke. Apsolutno je potrebno radi nacionalne propagande, da doće nekoliko ćlanova u Rusiju. Nikakva akcija ne treba da bude preduzimana bez našega znanja.

Mandić moli novac. Poslanstvo u Petrogradu dalo mu do sada 3.500 rubalja.

20.

Petrograd, 19/6. VI 1917.

A. Mandić izvještav Jugoslavenski odbor o poraznom utisku osude puk. Dimitrijevića-Apisa i drugova

[.]¹

Kako sam Vam javio, je jućer puknula vijest u Petrogradu, da su u Solunu osudili na smrt nekolicinu oficira srpske armije,² a druge osudili na robiju (meću njima nekog generala Popovića, što li —) radi nekog atentata što je u svoje doba bio poćinjen proti nekome licu. Tijekom jutra bio sam sa nekoliko strana upitan što je na stvari, i premda sam ja nastojao, da po mogućnosti politićki odgovorim, moram ipak priznati da je utisak što ga je ta vijest ućinila na Ruse bio više nego loš i da moje rijeći nijesu mogle da taj utisak ni malo ublažiti. Ja sam odmah pošao g. Dru Spalajkoviću da mu to saopćim jer su me refleksije, što su ih moji ruski znanci ćinili, nešto impresionirale, govorili su mi otvoreno da ne shvaćaju, kako se u takom momentu smiju izazivati incidente, koji mogu u Rusiji pogledom na vladajuće struje pobuditi samo neugodne komentare te s jedne strane prućiti krajnim partijama dobar argumenat, kojim će komplikirati poloćaj saveznika i otešćati agitaciju za vojnu, doćim s druge strane mi od toga ne moćemo oćekivati takoćer ništa drugo nego što da se time kompromitiraju neki vidni nosioci naše nacionalne ideje, te da time ujedno

1) Na parafrazi telegrami nije oznaćen datum

1) Uvodne rećenice

2) Radi se o osudama u tzv. »Solunskom procesu« insceniranom protiv oficira »crnorukaca« zbog navodnog atentata na prijestolonasljednika Aleksandra. Proces je završio 5. VI 1917. osudom na smrt pukovnika Dragutina Dimitrijevića-Apisa, majora Ljubomira Vulovića i Rada Malobabića, koji su 26. VI i sreljani. Ostali oficiri osuđeni su na vremenske kazne.

kompromitiramo i našu narodnu stvar u očima demokracije. Gospodin poslanik je bio veoma zaposlen te nijesam mogao da opširnije s njime o tome razgovaram. Kad sam pako kasnije pošao u ministarstvo spoljašnjih poslova, mogao sam se uvjeriti da onaj ured potpunoma dijeli mnijenje javnosti. Još više: ja mogu kazati da nijesam nikada čuo u onom ministarstvu tako reskih ispada, pa ni onda kad sam se u doba Stürmera s njima svađao. Jedan vidni predstavnik ministarstva, s kojim stojim u veoma dobrim odnošajima, mi je otvoreno rekao, da ako stvar zbilja tako stoji, smrtna osuda neće vrijediti samo za osuđene, nego i za one koji su tu osudu potpisali; i tu su pala i imena. Otvoreno mi se je reklo, da time Srbija provocira savezničku javnost proti sebi, da riskira izgubiti sve simpatije, što ih ima; a dotičnik, koga sam gore spomenuo i koji uživa u našim stvarima priličan upliv, je kod prosuđivanja eventualnih posljedica dolazio do kombinacija, koje su se ticale dapače i naše buduće državne forme i budućeg ustava. Ja ne dajem tome osobite važnosti, ali smatram to za veoma karakteristično. Meni su tamo otvoreno rekli da će ministarstvo poduzeti neke korake, da stvar uredi i da ishodi amnestiju te su i meni savjetovali, da saopćim Odboru o utisku te vijesti te da nastojim, da i Odbor intervenira. Na večer kasno doznao sam, da su uministarstvu zaista odlučili, da se ti koraci poduzmu.

Neki naši ljudi stoje na stanovištu fiat justitia pereat mundus.³ Meni se čini, da jezgra pitanja ne leži u pitanju krivnje ili nekrivnje, nego u tome, je li oportuno ili ne, da se u sadašnjim časovima pobude pitanja, koja mogu općoj stvari štetiti. I s toga stanovišta uvjeren sam, da će to pitanje uzviliti mnogo prašine, koja će onda legnuti na opću našu stvar te diskreditirati nas u očima mnogih.

O tom procesu govorilo se već dugo i mnogo i koješta se je o njemu natucalo. Ja sam se, po običaju, daleko držao od tog pitanja kao i od drugih srbijanskih pitanja. Ali kad se jedan moj bliski znanac pred nekoliko tjedana odlučio da javi na Krf o lošem utisku, što ga proizvađaju glasine o procesu, sam mu i ja povlađivao i pomogao kod sastavljanja brzojava. Pomoglo nije to ništa i odgovorilo se, da su dotičnici krivi. To bi pol bijede bilo. Ali je tu još nešto. U Rusiji imade još nekoliko prijatelja osuđenih. Ja sam kod jednog lica u ministarstvu osjetio, da imade informacija, koje je mogao dobiti samo od tih prijatelja, te sam stoga odmah pošao k jednom od njih. Mogao sam se uvjeriti da je taj glas na njih porazno djelovao, da su odlučili, da pokrenu sve samo da spasu svoje drugove, te da su odlučili, da se ne boje krajnosti. Na moju upadicu, da bi to moglo štetiti našoj stvari, odgovoreno mi je, da su uvjereni da to može samo koristiti, pošto današnje stanje prilika ne opravdava u mnogim pogledima naše nade. Ja o tome ne mogu suditi. Ali jasno je, da koraci, koje mogu oni pod takovom pretpostavkom poduzeti, neće biti po svojoj formi delikatni i diplomatski, nego da bi mogli naše pitanje povući u središte kakog krupnog škandala. Znamem, da razne redakcije o tome već koešta znadu i da su dosad delikatno šutile. Lenincima bi takav materijal veoma dobro došao i ja se toga veoma bojim. Nije na meni, da u takovom pitanju savjetujem Odboru, koji bolje vidi; ja sam ispunio svoju dužnost, time, što sam upozorio na krainju pogibao koja prijeti od toga.

Veoma sam Vam zahvalan za poslate mi prepise izvještaja g. dra. Marušića.⁴ Oni su potvrdili ideju, koju sam si bio o našem odnosu s Italijom stvorio također u mnogim detaljima, koji mi dakako nijesu bili poznati. Njegovom naziranju može se samo povlađivati i mislim da će — ako se Rusi opamete — i ovdje skoro svanuti čas kad ćemo se držati naputka Dra. Marušića te istupati otvoreno proti talijanskim pretenzijama. Materijal ćemo naravski upotrijebiti.

3) Neka se vrši pravda makar i svijet propao

4) Dr. Drago Marušić, tajnik Slovenske narodne stranke za Gorišku, 1915. dobrovoljac u srpskoj vojsci, zatim je kao član Jugoslavenskog odbora boravio dvije godine u Rimu i prije odlaska u SAD napisao dva izvještaja o prilikama u Italiji i talijanskim težnjama na Jadranu koje je Odbor poslao Mandiću u Petrograd.

Od Dra. Kolombatovića primam iz Odese izvještaj datiran 21. V 1917. u kojem mi javlja neke utješljive vijesti. U Aleksandrovska pošla je deputacija S. R. V. D. (savjeta radničkih i vojničkih deputata) grada Sevastopolja za crnomorskoe flote. Oni shvaćaju našu stvar s patriotskog gledišta. Dali su zadovoljštinu našim jedinicama i pojedincima u 2. diviziji za sve one neprilike, što su ih imali za vrijeme revolucije te su osokolili naše vojnike. Zatim su pošli u Brezovku i Voznesensk k prvoj diviziji te u Odesu i držali su govore dobrovoljcima te ih oduševili i ustvrdili njihovu odluku da ostanu u korpusu. Poslije toga otputovala je deputacija u Darnicu, blizu Kijeva (kamo su vlasti deportirale ono 7000 naših zavedenih vojnika) te nastoje, da ih vrate u korpus. U ostalom se od ovih vojnika mnogi i bez toga vraćaju k svojim jedinicama i mole da se ih natrag primi. Računaju da će ih se dobar dio vratiti. Oficiri disidenti, koji dolaze polako k sebi, čine pojedine pokušaje da se također vrate i general je sklon da im sagradi zlatne mostove. U korpus stupa u zadnje doba mnogo novih oficira Hrvata i Slovenaca, te se ih svaki dan po koji ili po koja grupa javlja. Komanda Korpusa izradila je projekat korpusne zastave ili barjaka, koji imade zadaću da spasi i kozu i zelje. Taj konglomerat je interesantan i ja Vam ga in margine reproduciram. Nadalje piše Kolombatović da su oficiri Srbi-janci povukli nauku iz nugađnih događaja zadnjeg vremena te da su postali susretljivi te da se druže sa dobrovoljcima. Sl. Jug će (kako sam im bio pisao) prestati da napada na disidente te će samo polako tu i tamo persifilirati taj pokret. (Na žalost je bilo potrebno, da se ono iznese radi orijentacije naših dobrovoljaca i zarobljenika, koji su bili veoma uznemireni pi-smima disidenata i njihovim insinuuacijama).

Iz Odese je dobio poslanik brzog brzog komandira Odeskog vojnog okruga u kojem javlja o mitingima i manifestacijama s muzikom i barjacima što su ih vojnici i građani u Aleksandrovska inicijativom gorespomenute deputacije priredili u čast II. divizije. On je vladi predložio da smjesti načelnika Aleksandrovska, pošto su svi nesporazumci među divizijom i građanstvom nastali uslijed njegovih lažnih izvještaja.

Iz stavke dolazi vijest da revizija korpusa po gen. Petrovo-Salovovo otpada, jer je stvar likvidirana.

O ovdješnjim prilikama imadem Vam malo javiti. Prilike su stacionarne. Ali se ipak opaža prilično pomicanje raspoloženja na desno. Reakcija proti krajnim lijevima sve više raste i raskol među socijalistima je gotovoa stvar. Prema vani se doduše to opaža samo u bezbrojnim govorima i riječima, što ih kao vulkani izbacuju. Ali izim toga osjeća se i u zraku prilično mnogo elektricitete, te nekoji koji mogu koješta znati očekuju u najbližm vremenu ulične nemire. Kadeti i demokrati, a isto i socijalistička većina našli su napokon kuražu da se organiziraju i da se emancipiraju nešto od krajnjih lijevih. Karakteristično je da se opet Duma nešto miče i u pozivu Rodzjanka bilo je mnogo rečeno u malom. Očevidno se nešto sprema. Ali to se mož još dugo vremena spremati, jer dok voda ne dođe do usnice ne siže nitko se ne miče. Svakako nije prelom dalek i ne može niti biti kraj tih nesnosnih prilika. Čuo sam neke interesantne vijesti o organiziranju inteligencije, o japanskoj vojsci ili divizijama u Sibiriji, o američkim inženirima i željeznčarima td. td. Al tko da sve to u Rusiji kontrolira, osobito naše organizacije! Nešto će biti bez sumnje istina, jer izlazi iz dobrih vrela te je i inače vjerojatno. Čekajmo, pa da vidimo.

Jedino što se bojim je to, da se inteligencija ne bi predugo organizirala, kako je to njihov običaj. Revoluciju su kako znadete, organizirali od prošlog oktobra i imala da bukne sredinom marta. Kad je bilo sve uređeno, nastali su u februaru radnički nemiri; aristokracija i inteligencija se nisu znali snaći i krajni lijevi su se okoristil podgotovljenim položajem. Vrag bi ga znao da se to ne opetuje. Kraj onog doktrinarstva koga se u politici drže, je to veoma moguće. I za to je teško kazati, kako se mogu prilike razvijati. Kraj današnje raspredijeljenja raspolaženja ne može se niti kazati, tko će koga rezati i klati. Sjegurno je, da će krajni lijevi svoj dio dobiti,

jer je javnost protiv njih veoma uzbuđena. Ali ta javnost mijenja svoje raspoloženje od danas na sutra, pošto nema ni pameti ni političke zrelosti, a njihovi vođe su onaki, kako sam ih više puta opisao. Za to neće to sve ništa pomoći, dok ne dođe tkogod te ne uzme uzde tvrdo u ruke i uredi silom i vanjskom pomoću prilike Rusije. Tvrdu pijest ovdje veoma poštuju, možda i jedino na svijetu. Za sada uživaju jedino anarhisti slobodu.

Konfidencijalno

U pismu što sam ga dobio iz naše ekspoziture u Parizu, izlazi da je Odbor primio ponudu gosp. Janka Lavrina glede nekih prevoda na ruski jezik. Proti prevodima ne mogu imati ništa te sam dapače veoma zadovoljan. Isto je dobro, ako g. Lavrin radi. Mislim pako, da moram na ovom mjestu sjetiti Odbor na ono što sam izvijesti koncem 1915. god. glede osobe g. Lavrina. Isti nije u našim krugovima uživao nikakog povjerenja. On je drug g. Tume, koji nam je svojim separatizmom činio u Petrogradu i u korpusu i među dobrovoljcima sto neprilika te je isto bio u dobrim odnosima sa Čehom g. Koničkom, koga su Česi javno stigmatizirali kao ruskog provokatora stare vlade te kao veoma sumnjivog i pogledom na Avstriju. Interesantno je, da je on početkom 1915. g. putovao s Koničkom po nalogu i sredstvima ruske vlade po savezničkim zemljama u svrhu »da konstatiraju raspoloženje Slavena«. Tom prilikom nijesu putovali kao obični smrtnici, nego incognito sa ruskim pseudonimima Gorski (Koniček) i Speranski (Lavrin). U Srbiji su se sastali u jednom društvu sa por. Semizem, koji ih je iz Petrograda poznao, te tamo raskrinkao. Na to ih je srpska vlada zamolila da odu. Lavrin živio je tijekom vojne mnogo puta u Skadru te s govori za nekake odnošaje s kraljem Nikolom. Što je na tome istina neznam. Ali valja se ga čuvati. Početkom vojne znao je prilaskati jednom našem uplivnom licu, preporukom kojega je postao dopisnikom Novog vremena, pošto se tada o njemu nije ništa znalo.

21.

Petrograd, 5. VII/22. VI 1917.

A. Mandić moli F. Potočnjaka da se zauzme kod Jugoslaven-skog odbora u pogledu financiranja »Slovenskog Juga« i objašnjava dizidentski pokret u dobrovoljačkom korpusu

Iz šifriranog brzjava što sam ga pred nekoliko dana u Krf poslao Dru. Dinku i Odboru, ste vi sjegurno razabrali o krupnom nesporazumku, što se među nama desio pogledom na izdavanje »Slovenskog Juga«. Dogodilo se točno kako u ruskoj poslovici: »u semji nanjoj ditja bez glaz«.¹

Svi su financirali nesretni »Jug«: i srpska vlada i Komitet i tko bi ga znao, a on kraj svih tih finansiranja ostao ipak bez kopjejeke te da nam nije poslanik Spaljoković uzajmio potrebna sredstva, davno bismo već bili morali obustaviti izdavanje.

Stvar mi je veoma nejasna. A pošto je ista veoma važna i pošto mi je stalo, da odnošaji među nama budu uvijek tako dobri i jasni, kako su dosele bili, to Vas molim da mi dozvolite da Vam u kratko saopćim kako su se stvari poslije Vašeg odlaska razvijale i kako one dandanas zapravo stoje. Vama je — dobro znadem — do stvari bilo stalo veoma mnogo jer ste dugo oko nje radili, pa sam s toga duboko uvjeren da ćete i Vi sve moguće učiniti da se sve razjasni, izgadi i uredi, jer je inače naša stvar u Rusiji sine misericordia propala: Vi ste sami uvijek bili mnijenja, da je naš list *conditio sine qua non* našeg uspjeha među zarobljenicima i do-

1) prijevod: mnogo baba, kilavo dijete

brevoljcima te da imade on isto i krupan značaj za odgajanje naših i u opće za našu budućnost kad se kući vratimo. Ja sam uvjeren da nijeste imali razloga, da to svoje potpunoma opravdano mnijenje preocijenite, kad ste se iz Rusije udaljili. Ergo ad rem.

Kad ste Vi odavle odilazili bio sam potpunoma uvjeren da smo se glede misije Kolombatovića u svakom pogledu sporazumili što se tiče Juga, te sam računao da ste poprimili moje mnijenje da je najzgodnije da vratite ostali novac vladi te da ostane kod toga, što je Kolombatović bio ishodio od Odbora, jer ste i Vi bili mnijenja, da mora list iz mnogih razloga ostati svojina Odbora. Takovo moje mišljenje opravdala je i okolnost, što ste Vi tada odnijeli sa sobom onih tri tisuće rubalja, što su bili ostali od vladinog novca, koje biste u protivnom slučaju sjegurno bili listu ostavili, da ste tad namjeravali ishoditi od Odbora suspenziju dotacije za list.

U doba Vašeg odlaska dakle ostao je list bez likvidnih sredstava te je očekivao odborski novac, koji je sredinom januara također stigao (6000 rub.) i time osjegurao izdavanje na tri mjeseca.

Usljed ruske revolucije nastali su, kako Vam je poznato, i u odredu nemiri i nesuglasice krupne naravi. I baš kad je stvar stajala najkritičnije i kad je pitanje daljnje ekzistencije korpusa bilo otvoreno pitanje, eto Vam dobijem iz Odese vijest, da je Jug ostao bez sredstava, jer Odbor ne šalje novac za dalnje izdavanja, a ujedno primam nekoliko brzjava od generala Živkovića kojima je pozivao Jambrišaka i mene da odmah krenemo u Odesu, da mirimo ljude, koji se bune. Ja nijesam tu dugo razmišljao o financiranju, nego sam pošao k poslaniku Spalajkoviću, koji je shvatio odmah situaciju te mi stavio ljubezno na raspolaganje novac za dalnja dva mjeseca. Kad su zatim moji brzjavi i molbe Odboru, da pošalje obećana sredstva, ostale bezuspješne, pošao sam početkom ovog mjeseca opet k poslaniku, koji mi je opet uzajmio za list 2000 rubalja. Mi smo se svi veoma čudili držanju Odbora, koji votira listu sredstava na papiru, a u istinu ih ne šalje, kad najviše trebaju. I mogu Vas uvjeriti, da o kakovom financiranju lista sa strane vlade nije ni tada ni sada ništa znao ni ministar Spalajković, ni redakcija, ni Jambrišak, ni ja sam, a isto ni mnogobrojna ona lica, s kojima sam dolazio u doticaj. Ja se doduše dobro sjećam, da ste mi u Petrogradu nešto zaista govorili o Vašim memorandumima Pašiću i o potpori sa strane srpske vlade. Ali koliko se sjećam, radilo se uvijek o onoj potpori od 6000 rubalja, a o redovitim periodičkim sredstvima nije bilo nikada ni riječi; i vlada stoji također fakat, da poslije one jednokratne potpore nije vlada nikad više poslala listu ni pare te da nije nikome dala ni naloga da štogod listu isplati.

Iz čitave te historije imali smo samo cijelu hrpu neprilika i skrbi i to baš u najnezgodnije vrijeme. I meni je bilo nedavno veoma žao kad sam čitao u Londonskom brzjavu, da je Odbor sistirao svoj zaključak uslijed Vašeg izvještaja, koji očevidno je sve drugo nego tačan: jer vlada nije nikada finansirala list.

Već tada sam Vam govorio, da je u suštini Kolombatović dobro uradio, što je za list angažovao Odbor: Meni je zaista posvema nuzgredno je li on prekoračio Vaš mandat, jer je to formalna stvar, a mi nećemo da oponašamo birokratske praktike. Glavno mi je to da su kasnije događaji sjajno opravdali Kolombatovića i da mu moramo, mi koji smo se imali da borimo sa disidentima biti iskreno zahvalni, što je on prekoračio taj mandat. Jer inače neznam kako bi bila stvar svršila. Kad je naime nije disidentima uspjelo, da dobiju list u svoje ruke šantažem,³ bilo im je prva brigda da ga diskreditiraju time da ga prikažu kao reptil srpskog državnog fonda. Da dobiju za tu svoju tvrdnju protiv nas dokaze u ruke, nogovorili su nekoi od njih Furlanića da ukrade na vrijeme priloge računskih knjiga Juga, te je on to zaista i učinio. Na njegovu smolu mogao je sa svojim prijate-

2) prijevod: ucjenjivanjem

ljima samo konstatirati, da je Jug finansiran od Odbora i našim disidentima nije ostalo drugo nego da tvrde da su svi Odbornici izim Vas i Supila, plaćenici srpske vlade. Furlanića smo maknuli iz redakcije jer takovih suradnika ne trebamo, a mi smo bili sretni, što je Kolombatović bio tako sretne ruke te sklonuo Odbor, da dade sredstva. A da je uspjelo disidentima dokazati, da Jug nije nezavisno glasilo naše iredente, nego instrument vlade, onda bi naš položaj bio zdvojan i ne znam kako bi se stvari bile razvile.

Vi ćete dobro shvatiti i razumjeti, ako Vam kažem da je meni posvema svejedno jeli finansira list vlada ili Odbor. I jedan i drugi predstavljaju jednu te istu ideju, jedne te iste težnje i tu je smiješno i pomisliti na mogućnost korupcije, jer je ona materijalno nemoguća, kad se radi o idejno istoj stvari. Ali taktika, opreznost i previdnost sile me da tražim da sredstva dade naš Odbor, jer ne mogu nikada znati, što mi jedan ili drugi golobradac može predbacivati i čime on može protiv naše stvari agitirati. Exempla docent, a neprilika smo imali preko glave dosta. Ali i to je također tekar drugo pitanje. Prvo i glavno pitanje je to, da u opće tko finansira list, koji nam je neophodno potreban kao svakdanji kruh, bez kojega ne možemo raditi i bez kojega je naša stvar kod zarobljenika kraj današnjih prilika u opće propala. Bez lista je korpus likvidiran i dok sam ja odbornik će list svakako izlaziti pa izvukao ja sredstva i iz oka. A kad ne bude korpusa i kad prestane potreba, da suzbijamo razne Tume i Geruce i ono nesretno nerazumijevanje očevidnosti, što ga na svakom koraku susrećemo kod naših zemljaka, onda ću ja prvi predložiti da si Odbor prištedi one pare, koje naši Amerikanci krvavim znojem zaslužuju i zarađuju.

Ja lutam u tami. I ne shvaćam položaj. S Vama smo se lijepo uvijek slagali i med nama nije bilo nesporazuma. A eto sad ta neprilika, koju ne znam, kako da rastumačim. S jedne strane mi Odbor depešira, da je uslijed Vašeg referata sistirao sredstva za list. S druge strane opet dobijam iz Krfa vijest, da ste se Pašiću žalili što je Kolombatović prilikom svog boravka u Londonu oteo srpskoj vladi list. U rezultatu ne dobijamo sredstva ni od jednog ni od drugog, a nitko ne zna bolje od Vas, koliko je list ovdje nuždan. Koliko Vas poznam, moram vjerovati i biti uvjeren, da je to neugodan nesporazumak, koji će se lako razsjaniti. Jer vjerovati ovim saopćenjima znači dopustiti, da možete i Vi poći putem pok. Cirkovića koji je potpomagao podržavao dugo vremena list samo za to da pokuša mu zakrenuti vratom u momentu, kad je bila zatronuta njegova lična ambicija. Tom nijeste Vi sposobni, i ja sam duboko uvjeren da nijesu ni Vaše Odeske neprilike ni prekoračenje mandata sa strane Kolomabovića mogle svratiti sa puta relane koristi svome narodu čovjeka, koji je kao Vi u doba Kuena pokazao svoju čeličnu tvrdoću.

Ja Vas s toga, dragi doktore, najlijepše molim da s mjesta razjasnite to pitanje koje je za nas kao životno pitanje. Vama će u par riječi uspjeti da stvar uredite i da spasite korpus od nove pogibelji, kako ste ga spasavali od starih. Razjasnit Trumbiću što je na stvari i — Petar ili Pavao — dajte nam sredstva da izdajemo list. A među sobom neka si onda uredi Odbor pitanje kako mu bolje prija. Jer nije ni pravedno ni pametno, da u ovim sporovima o mandatima i o financijama bude tertius audens naš nesretni dobrovoljac i zarobljenik, koji onda ostaje bez novina, koje on željno čeka i čita.

Poznavajući Vas ja smatram ovo pitanje više manje riješenim i očekujem prijatnih vijesti od Odbora i od Vas.

A sad da Vam pripovijedam nešto o disidentima pogledom na to da se je taj pokret, kako valjda znadete iz mojih depeša Odboru, dosta miješalo i Vaše ime, i ne uvijek s najugodnije strane. Onaj pokret nastao je uslijed ruske revolucije, a — izim drugoga — igrale su ulogu i čisto protiv-srpske tendencije, barem kod nekolicine oficira, koji su onda zaveli mnoge druge nedorasle drugove i momke. Ja neću mnogo pogriješiti, ako kažem, da su s kod glavara pokreta glavna svrha i movens njihove akcije gnjezdili

negdje tamo u njihovim ličnim aspiracijama i ambicijama, a svakako da je idejnost bila sporedna stvar. Idejni vođa bio je Švrljuga, koji je tražio mjesto po svom čefu i koji ga nije našao, te koji je onda stao tvrditi da on vrijedi toliko, koliko može škoditi. Nekoji drugi od tih mladih patriota su također govorili da je nadošlo vrijeme da i oni dođu do koje sinekure, te su odlučili da se okoriste revolucijom po receptu ovdješnjih anarhista. Operativni plan je bio jednostavan: dignuti bunu u korpusu, aretirati srbijanske oficire i dapače generala, pa uzeti u vlastite ruke korpus, vodstvo i sve što oko njega visi. To su dakako bile riječi. Na praksi nisu došli dalje od buntovnih govora, skupština i promemorija i međusobnog šuntanja. Sredstvima se nijesu ženirali: napadali su javno na srbijanske oficire optužbama da su reakcionari, da drže sa starim ruskim režimom te da se protive novome, i činili su u opće savjestno sve, što je moglo diskreditirati srbijanske oficire, Srbiju i njezine težnje za objedinjenjem, a s druge strane uzvisiti njih samih u očima ruske demokracije radi njihove revolucionarnosti. I mnogi su im u početku vjrovali.

Ja bi im mnogo toga oprostio radi njihove mladosti, da nijesu oni u svojoj slijepoj podlosti tako daleko pošli, da i u novinama, u raznim komitetima radnika i vojnika, u predstavkama vladi i oblastima, i u svakoj drugoj prilici potvarjaju Srbiju imperjalizma i aneksionističkih namjera pogledom na naše zemlje te da u imenu ideje samoopredjeljnja naroda prosvjeduju proti srbijanskom nasilju. Njima je mnogo ležalo do vlastite uloge, a vrlo malo do stvari i do sredstva. I nijesu se zamislili ni tada, kad su dva disidenta (Pićinić i Aralica) našli odmah pomoć talijanskog konzula, koji ih je onda htio izrabiti kao svoj agente. Ja sam s jima dugo govorio i debatirao, ali kao da sam govorio gluhoonijemima od poroda: ne vjeruju ni Srbijancima, ne vjeruju ni komitetu, ne vjruju nikome, nego samo i jedino sebi i svojoj prosvjetljenosti. Kraj takove psihologije je dakako bilo teško naći za njih argumente, i mi smo morali misliti više na lokalizaciju pokreta nego na to da se njih preobratiti.

Kako reko, disidenti su se u svojoj protisrpskoj agitaciji mnogo Vašim imenom služili. Iznašalo se je, da ste Vi morali otići iz Odesa, radi posvade sa Srbijancima u štabu, da ste prije svog odlaska resko kritizirali Srbijance i psovali na iste nazivajući ih najpokvarenijim elementom na svijetu i drugim reljefnim izrazima disidentskog leksikona: dovađalo se je Vas u protuslovje sa Komitetom, govorilo se je da Vas je srpska vlada dala internirati i psovalo se je na komitet koji tobože iz servilnosti na to pristao, jer je plaćen od vlade. Mene su direktno interpelirali u tom tobožnjem interniranju i ja sam dobio posvema operedijeljeni utisak da ti ljudi rade uvjereni u pretpostavci, da ćete se Vi s time puglasiti. U opće su se ponašali kao da u Vama brane i zastupaju svog vođu. A slično, ako i u manjoj mjeri govorilo se o Supilu. Rezultat je bio taj da se je govorilo o pokretu »Potočnjakovaca« i da su mnogi počeli svađati korjene tog pokreta na Vas i na one prilike pod kojima ste ostavili Odesu. To je bio razlog s koga sam ja depešama tražio od Odbora, da Vi i Supilo demantirate te glasine o tobožnjem idejnom razilaženju među Vama, Komitetom i Vladom.

Ja sam doduše dobro znao, da poslije Vaših Odeskih peripetija nijeste odavle otišli u najboljem raspoloženju prema Srbijancima. Ali znajući Vas kao rutiniranog političara, pretpostavio sam, da nijeste mogli otkriti ovoj djeci publice Vašu dušu, te sam se s toga prema njima ravnao prema tome. Uvjeriti ih dakako nijesam mogao, jer je nemoguće uvjeriti prepametne ljude. Sada, kad su se mnogi pošteno porezali, počeli su mnogi opet da nam vjeruju, ali kasno. Jer me je slovo »Potočnjakovci« veoma ženiralo lansirao sam naziv »disidenti«, koji se je sretno odmah prihvatio. Jam-brišak i ja uspjeli smo dokazati da stojite Vi na istom stanovištu glede korpusa, na kojemu stojimo i mi, te da se sva ta štorija desila protiv Vaše želje. Mnogi su nam to povjerovali, ali mnogi i nijesu, te su jednostavno pokazivali na Banića, Švrljugu, Gregorovića i neke druge koji su se viječno oko Vas vrtili te koji su slovlili kao Vaši pouzdanici i informatori,

i koji su stupili na često pokretu. Naravski, da je to veoma neugodno, jer iz toga deduciraju u Odesi, da su isti radili u Vašem duhu, ako i ne baš po kakovom Vašem programu. Na taj način je uslijed ludosti ovih mladića i Vaše ime zamješano u tu blatnu historiju i ja mislim, da bi danas još bilo dobro, ako ih Vi jednim člankom za »Jug« dezavuirate; naravski ne treba da bude ništa oštroga, jer stvar polaganō pada u zaborav. Radu i spretnosti Jambrišaka je uspjele uspostaviti u Odredu auktoritet Komiteta: on stoji u vezi s oficirima pukova te putuje sa članovima redakcije u brigade i pukove, da agitira, te si je stekao na taj način lijep ugled i tvrdi teren pod nogama, za što mu možemo biti zahvalni. Isto smo i kompetenciju redakcije nešto promijenili i članovi iste lijepo agitiraju među dobrovoljcima. Facit je da smo doduše mnogo izgubili, ali i mnogo pridobili: sve što je bilo čime omrljano ili što je još iz Dobrudže uživalo glas, da cijeni i pazi na svoju kožu preko mjere, otišlo je iz Korpusa. Mnogo zavedenih se u isti vraća a mnogo dobrovoljaca dolazi anovo u korpus iz protesta protiv rada disidenata.

Ja i moji Vas lijepo pozdravljamo: Ja imadem opet špital u kući djeca jedva ozdravila, a žena prilično teško bolesna: izgleda tamo u postelji kao smrt, oslabila do zadnje krajnosti od vrućice, a ja nemam čime da je hranim, jer ovdje nema mlijeka, nema mesa, nema pilića, i tako joj ne možemo ni juhe dati. Pacjenca: ja sam se naučio biti spreman na sve.

Petrograd, 12. VII/29. VI 1917.

A. Mandić se ispričava Jugoslavenskom odboru što mu je prigovarao da ne odgovara na njegove dopise, objašnjava zašto je tražio da Jedlovski dođe u Odesu i imao primjedbe na kooptiranje M. Jambrišaka, izvještava o dizidentima, o »Slovenskom Jugu«, o akciji »crnorukaca« u Rusiji, o stanju u dobrovoljačkom korpusu, o prilikama u Rusiji, o namjeri nekih jugoslavenskih dobrovoljaca da izvrše atentat na Lenjina i o stanju jugoslavenskog pitanja u Rusiji

Danas primam Vaše cijenjeno pismo od 15. o. m. koje me je veoma usupilo te ponukalo, da umjesto već gotovog referata pošaljem ovo novo pismo.

Dozvolite mi, molim Vas, da Vam točka po točki odgovorim, pa i ako će me odgovaranja i tumačenje prilika i odnošaja daleko povući i oduzeti mi bez potrebe mnogo vremena.

1)

U pitanju Vaših brzojava moram u opće da Vam se ispričam i da opozovem sve ono što sam specijalno glede brzojava i neodgovaranja na moje brzojave pisao i brzojavljao. Ali to se tiče samo brzojava, a razlog tome je taj, što ja Vaših brzojava nijesam primio te da sam tek trinajstog ovog mjeseca u opće doznao, da ste mi ih poslali. Toga me je dana u pogovoru na telefonu ministar Spaljoković slučajno upitao kakovo stanovište zauzimam ja u pitanju obustavljanja dotacije »Slovenskog Juga« sa strane Odbora. Meni o toj obustavi nije ništa poznato bilo. I poslanik mi je začuđeno pripovijedao da je pred osam dana (recte 5. o. m.) primio od Vas za mene šifru, koju je predao tajniku g. Mihajloviću da mi ju saopći; da mu je zatim g. Mihajlović jučer (tj. 12. o. m.) povratio telegram kao saopćen meni. Kad sam na to odmah pošao k ministru to mi je predao brzojav iz kojega sam vidio da ste mi i prije nekoliko puta telegrafirali. Kod objašnjavanja tih incidenata mi je poslanik rekao, da se on sjeća, da mi je on nakon

mog povratka iz Odesa u razgovoru saopćio o telegramu Odbora u kojem javlja da neki odbornici ne mogu da dođu ili nešto sličnoga. Ja sam tada bio veoma umoran poslije one naporene ture te sam prečuo ili zaboravio na to saopćenje i u toliko sam nesumnjivo lično kriv. Ali glede drugih brzozava i saopćenja jednostavno ih nijedan nijesan ni primio ni vidio, a tako bi se bilo dogodilo i sa posljednjim kad ne bi slučajno došao razgovor na taj predmet.

2)

U pitanju Dra. Jedlowskoga mi je vanredno žao što sam mojim nedužnim brzozavima, glede njega kojima sam htio samo i jedino koristiti općoj našoj stvari izazvao toliku indignaciju, kako se vidi iz nerviranog tona Vašeg pisma. Ja Vas molim, da te riječi podnipošto ne shvatite kao ironiju, koja mi nije ni na misli. Stvar je veoma prosta. Doznao sam bio decembra mjeseca od samo Dra. Jedlowskoga koji mi je pisao o tom jedno veoma diskretno i prema Odboru posvema besprikorno pismo (prepis kojega mogu staviti bez svake indiskrecije prema Jedlovskom Odboru na raspolaganje), da su se dogodile neke nesuglasice među njime i Odborom i da je on istupio iz istoga. O naravi istih nijesan apsolutno ništa znao i nitko mi o njima nije ništa javio te sam po tome mislio, da su to stvari koje dolaze i prolaze.

S druge strane poznavao sam nekada Jedlowskoga više po glasu nego li lično, kao sposobnog spretnog i agilnog koncipijenta te sam mislio da bi se ga moglo u Odesi upotrijebiti veoma dobro kad on već ne radi u Londonu. Meni nije bilo ni na kraj pameti, da učinim koji korak protiv Odbora i da se je malo hladnije komentiralo moj brzozav Dru. Jedlovskom i moja slova »dođite kao odbornik« to se sjegurno nikome ne bi nametnula misao da sam tako naivan, te da mislim, da može Jedlowski postati opet odbornikom proti volje Odbora. Mene je vodila ideja da dobijemo u Odesu spretnog agitatora, a takav je Jedlowski bez sumnje pa ako Vi možda tacite presumirate da sam ja bio onaj netko koji je sugerirao generalu Zivkoviću ideju glede Jedlowskoga, to Vam drag volje priznajem da ste pogodili čistu istinu. Vaš telegram nijesan bio dobio, ali bez obzira na njegov nepoznati mi i danas još sadržaj, mislim, da bih ja onaj brzozav bio ipak poslao i da ne bih bio odustao od pokušaja da dobijemo ovdje novog radnika. Ja dobro znam kakove su krupne veličine gg. Banjanin i Vošnjak, te sam već cijelu godinu dana sa Odborom u borbi radi njih: sve molim, silim i zaklinjem da oni dođu čim prije da nam pomazu i da unaprijede naš mali rad i već prije godinu dana da dobivam sve utjehe i obećanja da će oni doskora doći. A druga je godina da zaklinjm i molim da u opće dođe tko za rad u Petrogradu. Pa sve zaludu. Ne valja se stoga čuditi ako sam ja prema zaključcima Odbora koji put nešto skeptičan, što se tiče njihovog provođenja. Pa ako slavni Odbor izvoli prilikom izvući iz arhiva moja pisma i pregledati ih na skor u ruku, to s bogme nitko ko imade samo malo duše neće naći koji će mi zamjeravati ako resko pišem. Dvije godine me smola proganja: Odbor mi poslao u Petrograd i — zaboravio tijekom cijele godine da u opće opstojim. Morao sam se sam i uz prilična poniženja »financirati« i polugladovati s familijom, dok nije Dr. Potočnjak prošlog jula razjasnio stvar. Pisao sam više puta Odboru o svem mogućem. Izvještavao sam redovito ali kao stijenji da govoriš: tek trećeg mjeseca mojeg boravka ovdje me je odbor legitimirao pred poslaništvom telegramom, koga su odmah zaboravili, jer se smatralo da se to dogodilo honoris causa ili bolje u svrhu da mi se pribavi protekcijom prehrana. A što je bilo pak s mojim predlozima o radu u Rusiji? Teško mi je priznati da mi je Odbor tijekom osam mjeseca poslao jedno pismo od osam rdaka i drugo od dvanaest.

A najednom se tu od mene traži »da obrazložim kakove su prilike u Odesi, zašto je nastala kriza i kako se može ukloniti, pa da stavim konkretne prijedloge i da zatražim riješenje«. Ja, kao čovjek koji je već blizu četrdesete i koji se bavio nešto advokaturom i javnim poslovima, točno znam već odavna da je to redovit put. Ali ako se uzme u obzir, da sam ja

od jutra do mraka u Odesi bio zaposlen, da nijesam imao vremena da pišem izvještaje, da treba pismo za put iz Odeze u Petrograd od deset do petnaest dana, da ono onda čeka priliku, kad će kurir otputovati, koji treba opet desetak dana do Londona, pa da onda nastaje tek pitanje riješenja predloga i zaključka, glede kojih treba prisutnost stanovitog broja članova Odbora, te na sve ostale pretpostavke redovitog postupka, to ćete se uvjeriti da mi de facto živimo na raznim planetima i da zaključci Odbora moraju prekasno stići ako idemo tim putem. Eto ja sam danas dobio Vaš Odgovor na moj brzojav danas, gdje je stvar davno likvidirana. Ja sam baš htio pokušati da neredovitim spješnim putem postignem da nam se odmah pošalje pomoćnika. Nijesam dakako mislio da »će doći Jedlowski, i... jednim mahom sve će biti spašeno«, nego sam mislio to da može Jedlowski pridonijeti k tome da se stvar uredi, kad već znadem da ne mogu doći gg. Banjanin i Vošnjak, koji su kao predstavnici Odbora vezani za London. Ja neću da reagiram na sve one sarkazme kojima upravo mene oblivate. Mene oni više bole nego li me vrijeđaju ili uzurjavaju, pa ako su Vama oni zaista potrebni molim Vas, izvolite, ja vam ih šutečki priuštam. Ali znajte ujedno i to, da sam ja uvijek ozbiljno shvaćao Jugoslavenski Odbor, pa i onda kad sam mu najgorije i najoštrije riječi u lice rezao, da sam ga uvijek smatrao kao ga i danas smatram predstavnikom naše ideje i daleke naše zemlje, te da sam uvijek krvavim srcem predbacivao njemu, kad sam štogod imao da predbacim. Ali ako pregledate sva moja pisma, nećete u njima nigdje naći ni jednog slovca onih ironičkih šala koje si Odbor u svom pismu prema meni dozvoljuje.

Ako sam uvijedio Odbor, pripravan sam svaki čas moliti izvinjenja, kao što uvijek rado činim kad sam kriv. Ali u onim slučajevima, gdje se meni među redcima malo ne predbacuju razne umišljene makinacije protiv Odbora radi Jedlowskoga, gdje se mene krivi da gnerala u iste svrhe šuntam proti istoga, gdje s dapače moji telegrami dovađaju u vezu sa onim ljudima koji su protiv Dra. Potočnjaka postupali i kršili ugled Odbora, onda oprostite, ne mogu ni ja šutiti. Odbor mi može predbaciti sve što ga volja, a isto i svi naši radenici u Rusiji, ali jednoga mi nitko neće moći predbaciti tj. da radim pomoću spleta i neloyalnih praktika. Iz mojih pisma bi Odbor morao znati da mu nijesam niti jednom referirao o spletkama, koje se događaju; ovdje sam poznat kao bešvihitigungshofrat, pa ako sam imao neprilika, imao sam ih radi toga što sam otvoreno istupao, kako to uvijek činim i kako se također ponosim što činim. I ja Vas mogu uvjeriti da se varate ako mislite da me je vodila koja druga misao nego ta da se naši ljudi sporovi uredi i umire na onaj način, kako me je moja luda glava učila.

Odboru je lako govoriti, jer stoluje daleko od nas, ali mi na leđima kojih padaju sve batine, mi znamo drugu pjesmu. Ali dosta o tome. Meni je duboko žao, što moram tako resko odgovoriti, ali to je pitanje mog bora-vljenja u Odboru kakomu sam pripravan priznati sve izim prava da braniti mi otvorno i po duši govorim.

Meni se čini da mora Odbor imati prema nama stanovitu dozu povjerenja te vjerovati u nekim spješnim slučajevima i našim telegramima. Na koncu konca i dugi referati što sam ih Odboru pisao nisu ništa koristili. Ako prgledate odborski arhiv naći ćete moje predloge iz 1915. godin koji leže neriješeni i spavaju, npr. baš glede »Slovenskog Juga«, glede koga sam oktobra ili novembra 1915. dobio nalog da »započnem odmah s izdavanjem lista«, za koji mi se stavilo na raspolaganje 100 funta sterl. — koje je Odbor »zaboravio poslati«. A onda mi se govori još o redovitom postupku i daje mi se poduka. Ne radi se tu o pojedinim predlozima, nego o općem našem djelovanju. Ja sam možda kriv i možda ne bih smio tako razgovarati s Odborom. Ja Vas i molim da me izvinete. Ali ja sam čovjek pa kao takav ne sudim događaje po njihovoj specifičkoj vrijednosti samo, nego također i na osnovi analogija te mog iskustva od kojeg sam se također koječemu naučio.

Inače Vam zahvaljujem za Vaše saopćenje spora sa Dr. Jedlowskim premda je isto namijenjeno za generala Živkovića, a secondo meni koji se za to pitanje ne interesiram više nego sam pisao.

3)

Dolazim do pitanja Dra. Potočnjaka, koje mi je veoma neugodno jer sam s njime živio u prekrasnim odnošajima i jer mu moram biti zahvalan, što je on zainteresirao Odbor prošle godine da tandem aliquando finansira moje boravljenje u Petrogradu, što ja nijesam sam htio uraditi samo da ne dajem Odboru priliku da ignorira moje lično pitanje kako se je u drugim pitanjima događalo. Ja sam premalo informiran glede razloga te neću da pišem o njima više nego što sam pisao Dru. Potočnjaku samome. Što se tiče fakta to moram koješta ispraviti i što se mene tiče [!] i što se općenitosti tiče.

Dr. Potočnjak nije sasvim točno izvjestio Odbor i njegovo prikazivanje je jednostrano. Pro primo ne odgovara događajima tvrdnja da nijesam ja ništa znao o predlogu, da se Dr. Jambrišak kooptira kao član. Na prolasku kroz Petrograd me je Dr. Kolombatović izvjestio o prilikama u Odesi te mi je pripovijedao također o tome predlogu, kome sam se ja tim radije pridružio što sam znao o krupnim nesporazumcima među štabom i Drom. Potočnjakom, koji su isključivali složan rad među njima. Potreba da se odmah nađe novo lice koje će zamijeniti Dra. Potočnjaka u štabu bila je jasna i premda nijesam Dr. Jambrišaka poznao više nego iz jednog ili dviju kratkih razgovora sam se odmah suglasio da na taj način dobijemo novog suradnika o kome je išla dobra fama. Dr. Kolombatović mi je tom prilikom govorio da je Dr. Potočnjak pristao na to da se provode koopcija Dr. Jambrišaka. Kad je Dr. Potočnjak došao amo u Petrograd tužio mi se je na Kolombatovića i to radi toga što je isti pogledom na Jug prekoračio njegov mandat. U čemu se sastojalo to prekoračenje se točno ne sjećam, jer sam smatrao cijelo pitanje kao neznatan incident u kojem igra neku ulogu i momentano duševno raspoloženje Dra. Potočnjaka poslije posljednje krupne svađe sa načelnikom štaba puk. Kušakovićem i razgovorom s generalom. Ja sam s njime govorio i mislio sam da sam ga potpunom umirio. Ja se apsolutno ne sjećam da bi tada Dr. Potočnjak bio kojim slomom izrazio svoje nesuglasje za izborom Dra. Jambrišaka odnosno okrivio Kolombatovića u tom smislu prekoračenja mandata nego se radilo isključivo o novinama glede kojih je Dr. Potočnjak tvrdio da je dobio od Pašića novac (circa 6000) za daljnje izdavanje te smatrao da to obavezuje istoga i na daljnje davanje i podupiranje lista dočim sam ja ostajao na stanovištu da novine moraju ostati svojina Odbora te da mora Odbor redovito finansirati list. Dr. Potočnjak je prihvatio to stanovište na kojem je on inače u prošlosti više puta stajao te mi dapače rekao (sjećam se fraze) »da je on spasio list za Odbor« nadovezujući neke refleksije. Glede novca preostalog od svote poslate od Pašića sam mu na njegovu opasku da list ne smije i ne može sa dvije strane vući sredstva odgovorio neka protumači stvar na Krfu te vrati ostatak i on je na to pristao.

Otvoreno velim da ne vidim tog velikog grijeha sa strane Kolombatovića. Ako je on krivo izvjestio mene a onda Odbor o tome, da je Potočnjak suglasan sa kooptiranjem Jambrišaka, to bi po sebi bilo dakako najljep postupak, ali iz gore rečenog te iz nekih drugih riječi Dra. Potočnjaka koje ne spadaju amo, mislim da smijem držati za sjegurno da se on sada vara te da je tada bio suglasan. Bez obzira pako na to, smo mi u Dru. Jambrišaku dobili prekrasnog suradnika koji je u najtežim prilikama u Odesi pokazao što umije. On si je u korpusu stvorio krasnu poziciju, uživa ugled sám te je također uspostavio ugled Odbora i povjerenje dobrovoljaca prema istome. Meni je s toga veoma milo što Odbor kani naći modus da spasi i kozu i zelje. Jer bi šteta, a otvoreno govoreći i vrlo nepametno bilo, kad bi se sada radi nekakog formalnog mandata kasiralo zaslužnog odbornika za

kojime danas stoji čitav korpus te da se time dade disidentima povoda da u tome vide nekako odobravanje njihovih bezsuvjestnih makinacija sa strane Odbora. Mimogredce opažam da se je u krugovima disidenata bio razširio glas da je Jambrišak proti volje Dra. Potočnjaka odnosno mene, kooptiram te da se radi te neredovitosti neće biti potvrđen od plenuma i slično. To su disidenti pripovijedali još tada kad sam u aprilu bio na jugu u korpusu i kad ja nijesam sam još ništa znao o tom incidentu. To znači da su oni bili bolje informirani od mene.

4)

Glede postupanja nekih lica u Odesi protiv Dra. Potočnjaka koje je lediralo auktoritet Odbora neznam što da kažem: čuo sam mnogo zvonova koja su raznim glasovima zvonila, a — da istinu priznajem nije mi do danas uspjelo da točno ustanovim realnu sliku onoga što se tamo dešavalo. Iz okolnosti pako da su oni ljudi koji su se loše ponašali prema Dru. Potočnjaku imali dostatno moralne sile da radi naše stvari progutaju sve one nepodouštine koje su se događale u Odredu, te iz daljnje okolnosti da su sva lica koja su Dru. Potočnjaku stajali blisko pošli među disidente te nastojali raspucati korpus i izazvati raskol u pitanju objedinjenja, slijedi barm to, da valja u takovim stvarima i optužbama zaista biti onako pažljivim i opreznim kako mi Odbor to u svom zadnjem pismu preporuča meni, što ja time i činim. Ja zaista teško mogu vjerovati da je Dr. Potočnjak i u razgovorima prema oficirima mogao upotrijebiti takove termine, koji mu se imputiraju, on je stari političar i meni je teško vjerovati da je on mogao doći do takove nepromišljenosti da iskali svoj duševno neraspoloženje prema Srbijancima pred mladim ljudima koji nijesu u stanju razlikovati i odjeljivati osobne od stvarnih momenata. Meni je veoma žao što je disidentski pokret bio tako usko vezan sa njegovim pouzdanicama koji su se obilno njegovim imenom služili. Kao posvuda, tako se je i tu mnogo sa sviju strana pretjeravalo. Ali ipak ostaje od te stvari nekakav neprijatni talog, koji mu ne može koristiti ugledu. Ako ne drugo, to mu se ne može u zaslugu upisati što je on stari političar u opće dopustio da dođe među njime i štabom do tako reskog preloma koga nazivaju otvoreno škandalom, te da je time dao priliku da se taj prelom raznoliko tumači. Ja neću i ne mogu da se izrazim o stvari, jer se ne osjećam dostatno informiranim da kažem više od toga. Ali svakako nije do toga nikako smjelo da dođe ni pod koju cijenu.

5)

O samim disidentima sam Vam već pisao. Oni još uvijek ne miruju i čine gluposti. Nedavno su izdali opet novi promemorijal u kojem napadaju na najogavniji način Srbiju i njene težnje koje nazivaju imperijalističnima u kome napadaju na srbijansku brutalnost koja grozi kulturnim Hrvatima i Slovencima, koji stvaraju svaki za sebe posebne narodnosti. Njihov program je federalizam Jugoslavena uz podržavanje najšire nacionalne autonomije Hrvata i Slovenaca. Oni kao takovi nam nijesu više pogibeljni. Ali na svojem mjestu ćete vidjeti da stojimo pred novom krupnom opasnošću u kojoj će oni kao sredstvo strančarskih interesa igrati krupnu a možda i izdajničku ulogu.

6)

Nedavno bili su ovdje tri oficira. Hrvati Gašparović i Rister i Slovenac Gržina koje smo Jambrišak i ja, a djelimice i g. poslanik povelili po ministarstvu spoljašnjih poslova te koji su pošli i na druga mjesta kao npr.

k Cheidze¹ i dr. Oni su bili došli kao delgati oficirskog zbora korpusa sa izjavama da dezavuiraju disidente. Ostali su veoma zadovoljni sa izjavama koje su čuli od ministarstvenih činovnika, od ministra Tereščenka i dr. To je po prilici sve što smo uradili izjavama protiv disidenata i Avstrije.

Još u Odesi dogovorili smo se sa generalom i Dr. Jambrišakom da valja pustiti i forsirati da se oficiri i dobrovoljci sami bore protiv disidenata istim njihovim sredstvima tj. izjavama, deputacijama, memorandumima, te ako hoćete i ličnim vezama koje si je valjalo stvoriti. Dogovorno s Dr. Jambrišakom sam dapače nabacio o tome i pismeni program. Ali korist je bila malena. Teški, veoma teški smo mi u našim kretanjama. A disidenti rade na vrat na nos pa ako se ih mnogo ne sluša to imademo da zahvalimo jedino našoj ludoj sreći i pojavama koje je ovdje stvorila ruska sloboda.

Za to nemam velike nade da ćemo moći štogod uraditi pogledom na Vašu želju da provociramo izjave i manifestacije protiv njemačko-mađarskog ropstva. Ljudi su svi protiv Avstrije, Njemačke i Mađara. Ali smo premalo organizirani, a u koliko imademo organizaciju previše smo zaposljeni intrigama i ličnim prepirkama a da bi nam za to moglo preostati vremena. Pred mal ne dva mjeseca sam npr. uslijed molbe nekih Engleza zatražio pismeno i telegrafički u dogovoru s poslanikom da dade svaki dobrovoljac oficir i inteligent podatke o tome koje su akte Jugoslaveni u Avstriji počinili za vrijeme vojne u korist saveznika i na štetu Avstrije. Eglezji su te podatke htjeli propagandistički iskorištati u našu korist. Ali do danas nijesam ništa dobio te iz pisma Dr. Jambrišaka vidim da i on nekako skeptički gleda na tu stvar: materijala dali su oficiri mnogo, ali — ako dobro razumijem njegove aluzije — on spava negdje tamo u Odesi.

Mi sami smo bezpomoćni. Moramo s baviti malo ne isključivo time da izgledimo diferencije i da preveniramo razne gluposti. Sva energija Dr. Jambrišaka ide izgubljena u takovom nezahvalnom potpuno negativnom radu protiv neshvaćanja, ograničenosti i osobnostima koje igraju u korpusu ogromnu ulogu te koje se uvijek najneugodnije na njemu odrazuju.

7)

Glede Stockholmske konferencije² bio je poslanik kako sam to mnogo kasnije pouzdanim putem i kao veliku tajnu dočuo zamolio Dr. Jambrišaka da iz Odeše podje onamo. Nego g. general ga nije pustio da pođe jer su tada disidenti još uvijek kuražno repom mahali. Uslijed toga je g. poslanik onamo delegirao neko drugo lice, ali ja sam o tome doznao tek nakon njegovog povratka u Petrograd. Očevidno je potrebna bila velika tajnovitost pa i ako sam se za to interesirao reklo mi se nije ništa. Sada je u ostalom već stvar malo aktualna, i ja mislim da ne treba na vikanje lijevih više dati nego li zaslužuje, ako ruska armija bude nastupala i dalje. U koliko me oči ne varaju, nastupiti će doskora prilična reakcija protiv lijevih u reskoj formi, pa Bog znade kako će s njima sve još svršiti i u koju će novu krajnost popasti.

8)

Dolazim do pitanja »Slovenskoga Juga«. Iz pisma što ga Dru. Potočnjaku pisah znadete moje stanovište koje je stanovište također i Dra. Jambrišaka. List nam je hrbtenjača i ja dvojim da bismo bez njega mogli dalje djelovati u Rusiji među našim ljudima. Agitatora nemamo, organizacije kao što je imadu Česi također nemamo, pa ako nestane lista pa da vidite ka-

1) ministar u privremenoj vladi

2) Misli na međunarodnu socijalističku konferenciju koju je je sazvaio u proljeće 1917. Holandsko-skandinavski komitet, Konferencija je bila sazvana za 15. svibnja, ali se odlagala iz mjeseca u mjesec i konačno se i nije održala.

kove će gluposti u najboljoj namjeri počinjavati naši zemljaci u svojoj naglosti, nobuzdanosti i političkoj nezrelosti. Ja neću da moljakam jer bi to Vama dodijalo kao što je već i meni. Za to prepuštam mirno Odboru da riješi to pitanje kako bolj znade, te smatram samo svojoj dužnošću da upozorim da je to za našu stvar u Rusiji isto koliko i samoubijstvo glede kojega si moram ruke prati.

9)

Da ne zamoram opet na dugo pisati, prilažem kao prilog moje pismo od 6. o. m. koje je čekalo na kurira i koje je onda postalo većinom bespredmetno te ga stoga nijesam otpremio. Veoma je neugodno što se srpska vlada nije odlučila na to da izbjegne taj jarki korak koji je ovdje svima oči rezao. Sve novine osudile su u jednoj ili drugoj formi taj korak i simpatije prema Srbiji se uslijed toga nijesu povećale. Bolje bi bilo da se je u odnosnom momentu pomislilo na to zašto Avstrija koja se također koješta razumije u tanku politiku štedi Kramarža,³ Klofača⁴ i dapače jednog mizernog Adlera⁵ koji u njezinim očima nijesu manje krivi od zarotnika u Solunu. Ali facta in tecta fieri nequit.⁶ Pa badava govoriti.

Za nas znači ta osuda uskrснуće disidentskog pokreta. Nedavno je meni podp. Srb govorio da je badava nadati se objedinjenju od današnje srpske vlade i nekih drugih lica te je meni nemoguće bilo dokazati mu da leži cijeli politički kapital Srbije dandanas u nekojim imenima koje moramo svakojako štediti radi prestiža te iluzije koju predstavljaju. Danas opet čujem od jednog mog pouzdanika i bliskog lica da mu je major Janković otvoreno rekao, da oni smatraju borbu protiv Aleksandra i Pašičeve vlade dopustivom bez obzira na sredstva te da će oni razjasniti stanje stvari i u korpusu da ne uzmognu nekoji zavađati u svoje klikaške svrhe naš narod, itd. Sva četvorica ovdješnjih zavjerenika (A. Srb, V. Gojković, B. Simić i R. Janković) stupili su u rusku službu te doznajem također da je Srb pošao u Odesu. Među našim oficirima uživa podp. Srb velik ugled, pošto je s njima podržavao dobre veze i tada kad su ostali srbijanski oficiri s visoka gledali na naše Prečane te slabo skrivali svoje omalovaženje i mal ne prezrenje pred njima. A u jednako dobrim odnošajima stoje i ostali zavjerenici. U doba disidentskog pokreta su Srb, a čini se i njegovi drugovi ostali u prijateljskim vezama s disidentima, pa kad su oni počeli izdavati članke protiv vlade radi strijeljanja Dimitrijevića i dr. poslao je Srb disidenta Susnja u korpus da porazdijeli dotične brojeve (Opažam incidentalno da se je dotični broj »Volje Naroda« — n znam zašto — badava i besplatno u Petrogradu po ulicama razdavao te da sam i ja jedan broj tako na taj način dobio. Ove stvari potvrđuje mi u kratkom pismu Dr. Jambrišak iz Odese, a isto i narednik Kašiković koji je došao prekjučer sa osobitom misijom amo. Jambrišak mi u kratko saopćuje da Srb pravi agitaciju pomoću oficira disidenata u antidinastičkom i gotovo bi reći anarhističkom pravcu, da mu je od ruske vlade dozvoljeno sakupljanje udarnih bataljona a on ih traži ne među zarobljenicima nego u korpusu gdje su intrige dostigle vrhunac, on Jambrišak se boji (kao isto i ja) da će se korpus na koncu konca doskora rastepsti, ako se ga skoro iz Rusije ne otpremi, da su se svi naši ljudi složili u mnijenju da je najbolje da se ih prebaci na zapad, kad su čuli kako se je na frontu postupalo s Česima. On dodaje da povjerenje prema Odboru svakim danom raste te me moli da guram pitanje prebačenja korpusa na Solun. Ja se s Dr. Jambrišakom mogu samo slagati i to iz slijedećih razloga:

Uslijed intriga o kojima ću Vam još pisati specijalno krajno je ugrožen položaj korpusa alko ostane u pozadini. Valja predviđati da bi Srb mogao

5) Friedrich Adler, austrijski socijal-demokrata, šef biroa II internacionale u Zurichu, koji 1916. izvršio atentat na predsjednika vlade Sturgkha i osuđen na smrt, ali mu kazna zamijenjena robijom.

6) Gole činjenice ne mogu se dogoditi (?)

imati također koji uspjeh kod svog rekrutiranja (Jambrišak mi saopćuje da je već odvuкао nekoliko ljudi, a to je početak). Glavna opasnost pako postoji u unutrašnjim trzavicama koje ga razjedaju te koje imadu svoje sjište u štabu. Koliko je god to neugodno, ipak valja priznati da stvar leži poglavito u nekolicini ljudi, jer nepolitičnost nekih drugih lica ne bi po sebi mogla škoditi, kad ne bi bilo u štetu spretnih ljudi koji ju iskorištaju. General je krasan čovjek, soldat od glave do pete, tvrd i odlučan te prekrasno shvaća da u korpusu on nema da služi samo vojnim interesima, nego da mu je dodijeljena u našem nacionalnom pitanju i uloga političkog vođe. On je veoma bistar i s toga jasno uviđa također da mu za političkog vođu manjka potrebna politička sprema i on s toga posvema ispravno traži savjet strukonika tj. političara, koji se oko njega nalaze. I valja mu priznati da on također bez svake lažne ambicije sluša njihove savjete te ih također provada u koliko mu neki pojedinci pri tome ne smetaju.

Ali to njegovo svojstvo imade i svoje zle strane. U prvom redu to, da on može tražiti savjete naravski samo od onih ljudi koji se slučajno oko njga, kada mu treba, nalaze, te da po tome u razna vremena savjetuju razni ljudi koji razno misle. A s druge strane je nedostatak i to, da on uslijed pomanjkanja političke rutine nije u stanju da točno kontrolira da li se njegove odredbe u svim detaljima i nijansama do kraja provode, a sve uslijed toga uspjeva katkada nekim licima da izjalove njegove najbolje namjere služeći se malim diverzijama. To se veoma loše odrazuje na korpusu, jer ako se danas na osnovi jednog programa obradi ljude za jednu stvar nijeste nikad sjegurni da će se situacija u štabu za nekoliko dana promijeniti, te da će raspoloženje štaba protusloviti raspoloženju korpusa koje se popravilo na osnovi prvotnog nacrt; uslijed toga nastaju vječni nesporazumi. Trebalo bi s toga otpremiti korpus na takovo mjesto, gdje bi politiku korpusa vodili uvijek odgovorni političari i to po mogućnosti srbijanskih političari, kojima je moguće mnogo otvorenije sa štabom govoriti nego nama.

Treći razlog koji govori za prevoz korpusa stoji u ličnim i kolektivnim svojstvima naših ljudi kojima je osobito teško upravljati kad osjećaju da imadu i političku misiju koju oni provode sa prirodjenim nam temperamentom. Primjeric toga nalazite u prepisu protokolarne izjave moje i g. Kašikovića od 3. o. m. koju prilazem i koju ćete na ovom mjestu pročitati. Takova poduzeća mogu nam doduše mnogo koristiti, ali nam mogu mnogo naškoditi i po mom mišljenju stoji danas naša stvar predobro a da bi mi smjeli hazardirati pa i ako se možda sa stanovite strane gleda na to bez antipatije što je kraj postojećih prilika posvema naravski. Za to bi se moglo s druge strane dogoditi da postanemo u očima drugih krugova posvema nemogući te da padne sva odgovornost na nas i na korpus koji bi došao u današnje vrijeme u veoma prekaran i opasan položaj.

K tom dolazi jošte i to da se naši ljudi ne žele boriti — velikom većinom, a po pismu Jambrišaka malo ne svi — na ruskom frontu. Uloga Čeha u Kornilovom nastupanju se našima nije dopala. Ja se neću rasprostraniti vrhu tog pitanja koje je prilično nejasno, ali čini se da nijesu Česi sa strane pozadine imali dostatno podpore odnostno da je njihov odnošaj sa pozadinom bio posvema drugi nego li ga može želiti vojska koja nastupa. A izim toga nije ruska javnost bila pravedna: poslije prvih dviju dana, gdje se otvoreno govorilo o češkoj brigadi, su najednom ruske novine začele pisati o »našem« tj. ruskom bataljonu koji je »zarobio« cijelu pukovniju, a samo mi i drugi pojedinci smo znali da taj bataljon nije bio ruski nego češki, te da je zarobljeni puk bio 81. češki puk, koji se je predao kakav je bio, te sa svojih pozicija stao pucati na Švabe i Mađare, koji su uslijed tog iznenađenja počeli bježati da se je sve prašilo. Rusima se to kraj današnjg položaja ne može zamjeriti, ali i Česima to pravo biti ne može. A tako i našima.

Najgore je pako to da je ovdje u opće za korpus teren pogibeljan jer tako malena jedinica nije i ne mož biti u stanju da pod tako teškim uvje-

tima kroz dugo vrijeme sačuva svoju moralnu i bojnu integritetu u tom moru dezorganizacije koje ju zaokružuje.

Pozitivne razloge koji govore za prevoz na Solun kroz Francesku neću Vam razjasniti jer su po sebi jasni. Mi smo za to i pledirali i našli smo na oko potpuno suglasje i suradništvo jer je svako uviđao da nas ovdje može čekati i velik uspjeh a i još veći neuspjeh dočim nam je na zapadu srednji uspjeh sjeguran ako ne inače to u smislu propagande.

12)

Ali premda se čini, da je i srpska vlada zatražila, da se prebaci korpus na Solun stvar ipak ne ide lako. I to radi onih specijalnih intriga koje se vode među nama. I tu, dozvolite mi, da protiv običaja malo spletkarim.

Javio sam Vam u svoje doba da je iz Odesa pošla u stavku delegacija korpusa sa Jambrišakom. Izim saopćene Vam političke svrhe imao je put delegacije još i taj cilj da se u stavci informira o garancijama glede toga da korpus ne dođe opet u tako prekarne prilike u kakima s morao boriti u Dobrudži za slučaj nastupanja istog na ruskom frontu. Mi smo bili suglasni da je pako bolje ako se korpus prevedu na solunski front a u tom pogledu smo bili potpunoma solidarni i sa generalom i sa poslanikom uslijed čega se počelo u tom smislu i raditi među oficirima i vojnicima. U tom smislu imalo se je također uopće raditi pošto je koliko je meni poznato time bila suglasna i srpska vlada. Vrativši se u korpus doznao je pako Jambrišak da je najednom general promijenio svoje mišljenje te poslao odmah poslije prvospomenute delegacije kapetana Majstorovića jednog od najomraženijih oficira korpusa i krivca mnogih neprilika u stavku da ishodi da se korpus čim priji pošalje na front bez obzira na Jambrišakove zahtjeve da se najprije dobiju neke elementarne garancije za uspjeh korpusa kao i za to da neće badava biti žrtvovan (u glavnom je Jambrišak zahtijevao dobro i moderno naoružanje sa svim potrebnim uruđem i oružjem te vlastitu korpusnu artiljeriju i druge neke legitimne i po sebi razumljive stvari kojih pako u Dobrudži nije bilo). U isto doba bio je smijenjen načelnik štabnog korpusa puk. Kušaković (čovjek vrlo oprezan, uglađen, razborit i taktičar, kome imademo zahvaliti što su se mnoge neprilike u korpusu dale izgaditi i odstraniti) te da je na njegovo mjesto imenovan potpukovnik Nikolić, no faktički upravlja štabom major Maksimović, veoma dobar oficir i bistra glava doduše, ali također na glasu kao intrigant i croatofob, te u korpusu do toga omražen da vojnici pogledom na njega čine neke planove koji s imadu izvesti kod prve bitke. Maksimović je ponajviše omražen i radi toga što je kao Hadžićev načelnik štaba dopustio da divizija pođe u Dobrudžu bez elementarno potrebnog oružja uslijed čega je bilo mnogo nepotrebnih žrtava.

Ova stvar dogodila se, kako mi pišu i javljaju pod utjecajem nekog Joksimovića koji je postigao priličan upliv na generala. Kad ga još nijesam poznavao ni od vida ni od sluha pripovijedao mi je jednom prof. Selišćev od Kazanjske univerze neke neugodne stvari o njegovom predavanju u tom gradu i ja sam bio neugodno iznenađen kad sam u Odesi opazio da mu je uspjele uvuci se u politička pitanja korpusa. On je navodno znao nagovoriti izvjestna lica o potrebi da se svi disidenti in corpore prime u opet u korpus te da se ih tako »spasi«, tome njegovom planu povlađivali su svi oni kojima je bilo do toga stalo da dokažu da nijesu Spaljoković, Živković i Jambrišak umjeli urediti odnošaje s disidentima te da su svojom slabom taktikom pokvarili to pitanje. Svi mi, a poglavito Jambrišak i Kušaković stajali su na našem općem stanovištu da se smiju spasiti samo oni koji neće ubuduće štetiti korpusu te koje će primiti natrag njihovi drugovi u korpusu, koji ih smatraju izdajicama. Rezultat je bio tad da je s jedne strane smijenilo Kušakovića, a glede Jambrišaka (kojega je general još nedavno predložio k odlikovanju za rad oko umirenja korpusa) je štab telegrafirao poslaniku Spaljokoviću da ga više ne pusti u Odesu (on se je

tada nalazio u Petrogradu sa deputacijom oficira), a iz Jassy poslao se na Krf brzojav da je on svojom reskoćom uskrivio i pokvario disidentsko pitanje. Oficirima se predložilo pako da prime u svoje redove neke disidente. Kad su pako oficiri sa 95—100% glasova glasovali protiv primanja disidenata te se počeli vrijeđati (primilo se natrag samo Slovenca Erhardića radi njegovih 16 rana, što ih je u Dobrudži dobio) tada se je general uvjerio da imade ipak Dr. Jambrišak bolji okomjer nego li njegovi drugi savjetnici i da je njegova taktika bila ispravna te se počeo približavati Jambrišaku koji se je pod jednako uljudnim koliko i očevidnim izlikama uporno daleko držao od generala i štaba. I naravski da mu je Jambrišak nakon par uzaludnih pokušaja generala pošao u susret. Glede Joksimovića i njegovih ciljeva se u korpusu raznoliko govori, a imade među inima i to mnijenje da mu ne bi protivno bilo kad bi se korpus rasturao. Ja naravski nemam mnijenja, jer sam preslabo informiran. Veliku ulogu kod tih spleta igrao je pomoćnik načelnika štaba Maksimović, koji je umio interesirati nekako poslanika Marinkovića dočim je bivši komandir naše divizije i sadašnji ataše u Jassyma puk. Hadžić eo ipso iz osvete interesiran. Pripovijeda se o nacrtu da se za generala ishodi služba komnadira kombinirane divizije naših Rusa i Rumunja, zapovjedništvo nad korpusom našim imao bi da dobije puk. Milutinović, koji je navodno pod tim uvjetom došao amo iz Bizerte. Načelnikom štaua imao bi da postane Maksimović i time bi se ovaj rehabilitirao, a Hadžić osvetio radi historije u Dobrudži. Da li je to točno u detaljima ne znam, znam pako da su u korpusu lični računi igrali uvijek i nada sve prvu ulogu i znadem također da se u njemu i sada vodi oštra borba mimo generala i poslanika te da se glede korpusa vodi iz Jassy sa Krfom živa izještajna služba, svaki tjedan putuju iz Odese u Jassy po nekoliko kurira sa pismima od štaba što se za načelnikovanja Kušakovića dogodilo u svemu nekoliko puta. Korpus naravno mirno prima sve te udarce i uvijek dolazi novi udarac prije nego li prođe modrica od staroga. Kome to koristi, ne znam. Korpusu sjegurno ne.

Te bi stvari sve polako prošle kad bi se za kratko korpus preveo na solunski front u čitso vojničku srijedu i na zdraviji teren nego li je Odesa i Rusija. I u toj predpostavci morali bismo svi raditi odlučno za Solun.

13)

Glede korpusa imam još da Vam saopćim da je pred kratko ondje osvanuo Semiz koji psuje na Srbijance, koji su mu dali consilium abeundi iz korpusa te da se grozi da će u korpusu voditi svim sredstvima najširu propagandu za ... najširu autonomiju Bosne na federativnoj bazi.

14)

Kad sam već kod ovih štorija, pa da Vam još ispričam moju najnoviju neprikladu. Poslanik se Spalajković na mene ljutio što sam ono javio historiju s komitama ministarstvu. Ja sam mu se ispričao te tumačio da sam to uradio samo radi toga što je on bio u Finlandiji, otkale se tekar 4. o. m. vratio te da sam to odmah drugi dan javio njegovim dvim starijim tajnicima. On mi je odgovorio da je to baš nezgodno bilo. Možda sam ja zaista pogriješio: poslanik je naime imao o tome već brzojav u rukama ali je navlaš zatezao radi toga da vidi što će iz te stvari izići i da li je uputno da on upće što god poduzme. Kašikoviću je poslanik također rekao da smo slabo uradili što smo to doveli do znanja ministarstva, jer smo mu oteli mogućnost operirati u svakom smjeru: uspjeh u tom pitanju bi po mnijenju poslanika mogao pribaviti Srbiji zahvalnost cijelog svijeta, kako što bi se također dogodilo, da su Rusi primili njegov predlog da se upotrijebi korpus za umirenje nemira i stvaranje reda u Rusiji. S jedne strane uviđam da imade on pravo, ali uviđam također da bismo se bili mogli smrtno

kompromitirati i mene je vodila baš misao da se diskretno ogradimo protiv toga da padne odgovornost na nas radi čina glede kojega bi si Rusi možda ruke trli dočim bismo mi došli opet na glas kao atentatori i tuđi žandari. K tome pozitivno znamem ili bar od veoma pouzdanih lica da imade vlada u rukama neke akreditivne koji kompromitiraju Lenina kao njemačkog agenta, te da će za par tjedana buknuti krupan škandal sa maksimalistima. Ako je tome tako, onda nema smisla da se čeka jer to čekanje ne može biti drago vladi koja želi rađe vidjeti Lenina kao zločinca nego li kao mučenika za ideju.

To nije štetilo mojim odnošajima sa poslanikom. Ali Vas ipak najlijepše molim: Pošaljite nam barem još jednog člana Odbora u Ptrograd. Te vječite neprilike leže na meni kao mora, te su mi do zla boga dozlogrdile. Moji živci i moje zdravlje su do konca iscrpljeni uslijed vječitih briga, neprilika i uzrujavanja koja su me tijekom dviju godina na svakom koraku čekala. K tome mi je jučer žena prvi put ustala nakon tri sedmic tifozne groznice, a prije toga bolovao mi je najprije jedan sin, a onda drugi. Mi smo svi suhi, blijedi i izmoždjeni od klim i onih proklitih konzerva kojima sam prisiljen hraniti također i djecu: dijeca mi cijelog ljeta nijesu mi jedanput bili u kakom vrtu, jer uslijed ruske slobode se čitav grad pretvorio u gromni svinjac, pa ih s toga držim kod kuće gdje je još relativno najzdravije. Ja vidim da će doskora moje živčano stanje mene dovesti doskora do toga da neću moći raditi, jr me već sada svaka bagatela grize i razdražuje tim više što sam prisiljen još činiti uvijek ljubezno lice i umiljato govoriti, kad bih najvolio operirati batinom. Uvažite molim Vas to moje stanje i delegirajte čim prije još jednog odbornika amo.

15)

Zaboravih dodati da su ovdje svi suglasni da bi u slučaju prevedenja korpusa u Solun dopunski bataljun, redakcija i Dr. Jambrišak morali ostati u Odesi radi agitacije.

16)

Prelazim na ruske prilike. Dok sam Vam ovo pismo pisao pucketale su jedan cijeli dan na ulici puške i mitraljezi, činile se atake na pješačijske i konjaničke, a bijedni slobodni građani ležali su na truhu usred ulice čekajući da se ples svrši. Po moći bilo je još lijepše. Nevjerojatno je što se tu sve ne događa u ovoj takozvanoj državi. Majka mi je bila premeke, pa kad mi je otac bio na putovanju onda smo u svoje vrijeme brat i ja također šajbe i zrcala razbijali a sestre cijeli dan plakale, tako i ovdje. Došlo je do toga do čega je moralo doći uslijed pomanjkanja jedne ruke koja vodi i upravlja te nevjerojatne kukavštine Rusije, koja se daje terorizirati od nekolicine bezobraznih provokatora koje ona mazi i gladi, te smatra sve njihov lopovštine dokazom slobode koja vlada u Rusiji.

Opise toga što se dogodilo naći ćete u novinama prije nego Vam ovo pismo dođe. S toga samo par riječi ocjene i to samo onoga što smatram u ovim pojavama za specifično rusko. Karakteristično je ponajprije za prosuđivanje cijele stvari ponajprije to da su represije bune ovdje prestala ondje, gdje u drugim mjestima počinju represije: dostatno je bilo da danas bude proglašeno opasno stanje u gradu i svi nemiri su prestali, ljudi idu s repom mđu nogama i samo tu i tamo čuje se još za male okršaje koji ne znače drugo nego neuspjele pokušaje provokatora da izazovu nemire. Ljudi se bojažljivo ogledaju i mrki revolucionarci bježe kod najmanjeg duška vjetra ili kod krika »kazaki«. To je po mojemu karakteristično za tu stvar. To je psihologija kukavnog roba, koji se boji okrika gospodara i onda kad nema biča u rukama, ali koji postaje prepotentan i brutalan ako gospodar oslabi i popušta. Naravski je, da je u ovo kratko doba od februara amo ruski narod mogao pokazati samo one osebine koje su se tijekom

stljeća bile u njemu razvile i koje je on sad uslijed slobode mogao također pokazati s lica i s reversa. Rуска inteligencija i javnost u opće počela je idealizirati ruski narod te je time sugestionirala sve, pa i vladu kojoj je ta sugestija dobro došla te je mogla postupati velikodušno i blagorodno tj. indolentno te preputiti po običaju samim stvarima da se razvijaju kako im bolje prija. Plebs je osjetila to popuštanje, okoristila se, počela sve bezobraznije izazivati vlast i kad se je uvjerila da vlast ne ide dalje od riječi da se svaki dan sama sve više i više diskreditira i time potpunoma demorazilirala naseljenje, došla njoj je naravski pod utjecajem raznih provokatora volja, da jednim mahom uzme sama u ruke tu vlast, te da u velikom stilu izvede ono što su razni anarhistički sretno i nesretno i bez kazne provađali svaki dan kad im se prohtjelo, u malom stilu. Dokle je išlo to popuštanje vlasti je teško shvatiti. Već odavna bilo se je raspoloženje među strankama prilično jasno demarkiralo i odavna — signalizirao sam Vam već to — očekivalo se je da će nastupiti reakcija na ulici. Vlada je za to imala mnogo dobrih šansa, ali na žalost nije imala ni potrebne kuraže ni one spretnosti kojom se tako fino služila Avstrija. I tako su ministri čekali dok ih nisu događaji za vlasti za sobom povukli. Jučer kad je cijeli dan na ulicama bila bitka, sjedio je vojnik naše sluškinje u kuhinji te se tužio da ih ne puštaju »rezati Lenjinca«, a današnje novine samo hvale i slave vladu i njezine vojnike koji su radije bježali i trpjeli gubitke, ali ne reagirali. Ja se zaista čudim kako je vlada dobila kuražu te objavila opasno stanje.

Sjegurno je da će se sada odmah sve svršiti, samo ako nije to opasno stanje opet samo slovo šale. Moment je lijep i jednim mahom moglo bi se uz nešto nergije i bezobzirnosti koju Rusi veoma poštuju mnogo popraviti. I građani i vojnici boje se grozno za svoju kožu te su do grla siti te štorije i bijesni na Lenince. 5/6 garnizona je za vladu. Protiv njoj su dijelovi četiri pješadijskih pukova i jedan mitraljezski puk; izim njih imade 40.000 radnika, dio kojih je naoružan do ušiju koji pako glavom bez obzira bježi te baca puške i samokrese čim samo jedan hitac zvekne. (Danas u jutro se k tome još i Pavlovski puk pokajao i pristao uz vladu). Sad su se svi uvukli kao puževi vlada je svojim zakasnijelim aktom probudila dojam da ima silu među ustašama i vjernim vojnicima protekla je krv. Kraj nešto moralne sile dosljednosti i tvrdoće bi vlada sad mogla statuirati na dugo vremena lijep primjer za sve one kojima se hoće previše slobode. Ali ja se bojim da će ona opet blagorodno dati Lenincima potrebno vrijeme da se oporave i da njoj stvaraju nove neprilike.

Mnogome se dakle ni u najboljem slučaju nasmijemo nadati. Da je danas Kornilov⁷⁾ komandant Petrograda i da imade više takovih ljudi, Bog znade možda bi se zaista moglo čudo dogoditi. Ali do sada su na žalost Rusi pokazali da osim svoje neizmjerne Weichleibigkeit⁸⁾ imadu ništa, što bi nam moglo dati nadu da će se u tom teškom položaju znati da snađu i da pobjede ignoranciju masa.

Ali u jednom pogledu bi mogla nastati korist i to tako da se slijedeći mirni period i zabunu bolševika uslijed aresta njihovih novina i Lenina upotrijebi za nastupanje na forntu. Tu bi mogla biti nešto koristi, ali također ne previše. Jer pro primo se stanje pozadine najgroznije odaziva na frontu: radnici i vojnici neće da rade, mjesto hiljadu ih radi koji desetak i armija ne dobiva ni peti dio one municije koje treba, premda te municije imade u groznim masama, dakako daleko u pozadini. A onda smetanje raznih komiteta pa i vojnika samih: kad je Kornilov nastupao, to je artiljerija morala na zahtjev raznih komiteta strijeljati teškom artiljerijom po malenim gnjezdima mitraljeza, a kad je Kornikov razbio front te kad je trebalo poslati rezerve, tad su komiteti pukova rezerve izjavili da se ne ide u pomoć!

7) Lavr Georgijevič Kornilov, general ruske vojske, nakon februarske revolucije komandant petrogradskog vojnog okruga, u srpnju 1917. vrhovni komandant, u kolovozu 1917. pokušao srušiti privremenu vladu, ali pokušaj propao i Kornilov zatvoren.

8) mekoće

Ovih je dana imala da nastupa vojska na Minskom frontu, ali nikako ne nastupa i dapače se bojim da će i nastupanje Kornilova biti skoro likvidirano. Isto se sprema i rumunska armija. Na sjevernom frontu je vojska najgore demoralizovana i tu nema za sada nikakve nade.

Oprostite što Vam pišem bez prave veze i logike, osjećam se nekako veoma umornim i klonulim te pišem po sili, per mi ni misli ne dolaze u pravom redu.

Ali prije nego svršim dozvolite da se vratim k pitanju koje je najvažnije tj. k molbi da se naš rad ne komplicira zaključcima koji dolaze prekasno ili koji ne odgovaraju situaciji. Ja mislim da će Vama jasno biti da je u koječemu Dr. Potočnjak upao u zabludu i da kod odredbe što ju je naš predsjednik na osnovi referata Dra. Potočnjaka izdao ostati ne može kraj teških današnjih prilika. Velim otvoreno da bez suradnika kao što su Dr. Jambrišak i Dr. Kolombatović ne bi ni ja imao ni made ni vjere u kakav drugi rezultat, osim toga da bismo doživjeli u korpusu cijeli debakl našeg pitanja. A isto vrijedi i za »Jug«. Ja sam davno ostavio svaku sangviničku vjeru i maštu u pozitivne uspjehe svog boravljenja u Rusiji te moja lična ambicija je posvema saturirana, ako si mogu priznati da sam tu i tamo mogao u društvu Jambrišaka i Kolombatovića panirati koji pojedini udarac po našoj stvari. Stoga molim Odbor neka dobro promisli prije nego što god odluči definitivno pogledom na njih, koji imaju svoje nesumnjive zasluge, te da gleda više na njihov rad i na korist od njihovog sudjelovanja u našem radu, nego li na pitanje kakog mandata ili to, da li je tko znao ili neznao o predlogu Kolombatovića. Jer sam uvjeren da bez njih i bez »Juga« bi i ja izgubio vjeru i u sebe »odin v pole ne voim« (jedan jedini na bojištu nije vojniki).

Na koncu Vas jošte molim, da saopćite gospodi odbornicima Vošnjaku i Banjaninu, da mi nije ni na kraju misli bilo da ih lično čime uvrijedim: moje mnijenje o njima mogu oni suditi najbolje po tome kako i koliko sam želio njihovu prisutnost u Rusiji i meni je veoma žao ako su oni protegnuli koju moju riječ lično na sebe, jer to nije bila moja namjera i nije ni mogla biti.

G. Kašiković informira:

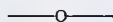
Jučer na Newskom odilazeći od Dra Mandića susretnem crnomanjastog Mehmeda Zvono u novoj ruskoj kozačkoj uniformi, opazivši me on se naglo okrene i skoči u prolazeći tranvaj, ja za njime. Na Puškinskoj skoči on na hodu iz tramvaja, ja isto, pa obojica bjegom po toj ulici. On u izvoščika a ja trkom, a onda izvoščikom za njime te ga stignem kod Carskoselske stanice. Razložio sam mu da znam da za Lipovčevu aferu i sve ostalo i on mi pripovijedao da se nalaze sva četrnaestorica u kozačkom partizanskom odredu u Srednjoj Rogatki kod Carskog Sela. Pošli smo vlakom u Rogatku gdje sam pokupio petoricu njih te se otputismo u jednu kavanu u Carskom selu.

Pripovijedali su mi: da se Lipovac stavio u dogovor sa Curićem i Vučićem koji su onda rekrutirali ostale, da je svrha ona o kojoj mi poslao pismo, da su u Odesi dobili ruske putne isprave i svaki po 50. rub. te putne karte II. razreda a putem da ih je Lipovac gospodski hranio šunkom, vinom te platio oko 100 rub. samo za čajeve u vagonu, da su ih u Petrogradu povelu u palaču grofa Voroncova, gdje su ostali šest dana tu su ih uputili u stvar te im rekli da imaju da uapse Lenina i da ga maknu, uzete im mjere za vojničko i civilno odijelo te dobili od grofa 400 rub, a izim toga im je grof darežljivo davao razne iznose, da su putem Zvona učinili grofu predstavku i smišlu da su pripravnici učiniti sve ako to zaista koristi Rusiji, korpusu i našoj stvari, ali ako se ih prevani da će oni i grofa i njegove prijatelje pobiti, da ih je grof umirio, ali da su svejedno Zvono Ilić, Todorović, Pušara i Ostojić odlučili potajno da će u oči događaja potajno upitati poslanika za savjet, da je Zvono pošao k Dru. Nežiću te mu saopćio stvar te pitao ga za naslove Tume i Geruca koje će oni maknuti na svoj račun, Nežić da nije odobravao i savjetovao da sve ispračaju poslaniku što mu je Zvono obećao za moment, kad bude jasno znao o čemu s radi.

Zatim je Nežić otputovao u Kijev te mu rekao da će on sve saopćiti generalu, da je posilni puk. Lukičevića njemu (Kašikoviću) pripovijedao da je za tu stvar znao poručnik Čeh Smetana, koji služi u štabu, da je zatim Voroncov njima rekao da putuje u Kijev, te da će oni dobiti stan, hranu i mjesečno po 100 rub, a ako dobro provedu stvar, da će svaki dobiti po 15.000 rub., da su oni odgovorili da im nije do novca i da je svako spreman položiti glavu samo za to, da njegovi doznadu da je ubio Lenina, ali da će od svega odustati ako vide, da škodi stvari, da su u stvar umiješani knezovi Vjazemski, te da o njoj znade kontrašpionaža i general Polovcev, da je Ostojić pričao da su u to umiješani i »kadeti«, te da znade i Vremena vlada za to, da se oni nalaz u odredu partizana kao tobožnji Crnogorci, koji su pobjegli iz avstr. robstva, da su ih nedavno upotrijebili da uhaps jednog ruskog oficira, te da su tada govorili, da su oni »Moldavani«. Da su na koncu obećali Kašikoviću, da će biti oprezní i da neće raditi bez njegovog savjeta.

Kašiković priča da mu je u pismu nije označeno ime, op. D. Š. rekao, da se je nedavno obratio k njemu »kadet« s molbom, da mu se stavi na raspolaganje nekoliko odvažnih ljudi, ali da je on to odbio i rekao, da može to činiti samo ako se k njemu obrati oficijalno Miljukov.

Popravak: Kad sam odilazio iz Odese rekao mi je poslanik neka istražim, što je na stvari, pa ako vidim da je stvar pogibeljna i bezizgledna, neka ih odmah dovede natrag, ako pak vidim da je stvar dobra i da se možemo sakriti za leđima krupnih ljudi neka ja uzmem stvar u ruke.

28/7 Naši vojnici morali su, kako se čini surađivati kod namijećene [] restavracije monarhije, po namisli dotičnih oficira. Sada je stvar uslijed galičkog poraza pala i većina ih se vraća doskora u Odesu.

Petrograd, 9/22. VII 1917.

P. S... pošto kurir još ne odlazi javljam Vam još neke promjene.

Vaš telegram sam primio te isto sam primio i iznos od četiri tisuća dvijesto rubalja od kojih sam otpremio Dru. Jambrišaku hiljadu dvijesto rubalja. Jednako sam također primio i Vaš drugi brzozjav te ću u smislu istoga čekati na riješenja Odbora.

Glede našeg korpusa smo opet zakasnili General Ščerbačov traži odlučno da mu se dade korpus za rumunjski front te čini iz toga kapitalno pitanje, kako je i lako razumljivo. On veli da treba samo da naši probiju front a onda da će ih odmah prebaciti u pozadinu i otpustiti ih kako ih volja. Ta je zadaća za nas veoma laskava i počastna. Ali isto tako je ona opasna te bi nas lako mogla koštati cijeli korpus da ne govorim o ogromnim gubitcima koji ga u svakom slučaju čekaju. Ali poslije eksperimenta Čeha te samih Rusa je stvar postala još pogibeljnija. Moglo bi se naime dogoditi da ruska revolucionarna armija pusti naše na cjedilu kako je pustila Čeha i Kornilova, pa onda amen. Poslije epizode kod Galića i Tarnopola mora svakoga proći ma i najmanja iluzija pogledom na današnje stanje i raspoloženje ruskih vojnika i vojske u opće. Na žalost, sudeći po riječima poslanika, ne čine svi naši sve ono što bi se moglo uraditi u svrhu da se korpus prebaci na Solun. Po srijedi su saopćene Vam intrige i nesporenja, a čini se da i u stavci se ne radi sa potrebnom energijom. Poslije zadnjih saopćenja generalnoga štaba, smijemo također očekivati sa strane naših dobrovoljaca otkaz da idu na ruski front. I takav otkaz bio bi bar moralno oprostiv, jer o povjerenju ne može više biti i riječi, a svakome je žao u ludo ginuti radi tuđe ludosti i kukavštine.

Zadnje brzozjave Stavke poznate već: otvoreno priznanje debakla armije. Ja ne znam još dakako nije li to možda nešto pretjerano sa strane

komande i vlade, koji znadu da se ovi divljaci tek onda miću kad Moskva gori i koji probaju sad s drugoga konca kad nije pomoglo nastupanje Kornilova. Nego ipak se bojim da je ruska vojska tako rastrovana leninstvom, da se moramo pripremiti na sve eventualnosti. Ja se još uvijek dalje nadam i nadam, ako i nemam vjere. Rusi su svakih sto godina bili u sličnom položaju: za vremena međunarstva i poljskih ratova, za vremena Petra Velikog i Karla XII, i za vremena Napoleona također nije ni malo bolje bilo. Upravo svakih sto godina. A sad opet. Možda zahtjeva to historički kontinuitet ili bijes bi ga znao tko, takove prilike. Izvukli su se uvijek nekako pa će možda i sada. U svim krugovima vlada potištenost kakove nije bilo, govori se da će danas biti važna sjednica u savjetu radnika i vojnika, da će biti imenovani diktatori (spominju se imena Kerenskog, Ceretellija i Kornilova kao Kolektiv). To bi zaista jedini spas bio: strahovlada diktatora, smrtna kazna za svaku bagatelnu i polivanje junaka koji na frontu bježe iz mitraljeza. U Petrogradu je sve mirno. Kerenskij je pokazao da je postao pametan i dobar državnik a njegova energija imponira posvuda. Gledaju u njega kao u spasitelja. Shvaćanju njegovom svaka čast, ali je uvijek otvoreno pitanje hoće li on imati sila, dosljednosti i materijalne mogućnosti, da se u dijelove razdijeli te posvuda na vrijeme dospije. Kraj sve težine ima moment ipak psiholoških i historičkih analogija koje govore za sretan izlazak. Za jednog Napoleona bio bi moment krasan te odlučan talenat bi lako mogao baciti čitavu Rusiju u drugu kolotečinu. Ako dođe zaista do imnovanja onih triju lica, to bi kombinacija bila dobra te bi se mogli nadati da će prestati politika kunktatorstva i polumjera. Ali to je muzika budućnosti o kojoj je teško govoriti, jer tko zna Ruse? Za sada pako sjedimo i čekamo a na duši nekako mrsko, kacenjamerški. Jedna se velika, vrlo velika stvar dogodila — bez svake ironije: Ruski političari pustili su na stranu retoriku i govore prosto i ozbiljno. To je rijetka stvar koja se ne smije podcijeniti i koja mi daje nade.

Jesenski međunarodni budimpeštanski sajam

Pod takim prilikama ide naš odred na front. Ja neću da govorim jer sam nešto fatalist, pa možda je to za naše dobro.

Prilažem Vam pod (.) prepise drugog protokola s Kašikovićem te moje bilješke vrhu današnjeg razgovora s Joksimovićem. Ona prva stvar mi je veoma čudnovata, detalji su mi jasni, ali svrhu nikako ne vidim ili bolje: njene konture. Vederemo. Joksimović došao mi je danas sa racionalnim predlozima za koje ga hvalim.

Dobro bi bilo kad bi se i Odbor za tu stvar pobrinuo. Ja ne znam koga pukovnika bi se moglo imati pred očima za političke poslove u štabu. Doduše je jedan o kome sam Vam već pisao, ali taj nije štabni oficir. Mislim pukovnika Milorada Jovanovića, komandira osmog puka. Ja ga poznam samo iz razgovora što smo ih vodili dva dana u Guljajpolju. Ali o njemu ide stanovita fama i među našima i među Rusima i među Jevrejima. Dobio je najgori puk, pa je ipak bolje izašao nego se moglo nadati. Njegovi oficiri se najbolje vladaju te je kod njega bilo najmanje disidenata. Svojim je taktom ustanovio među pukom i ruskim i židovskim naseljenjem najbolje odnošaje, tako da su ga u vrijeme prve revolucije zamolili da on rukovodi javnim redom u okrugu, što je on i načinio prevrativši svoje pješake u kavaleriju koja je onda po okrugu bez svakog incidenta i škandala intervenirala. Predlagali su mu predsjedništvo u Eksekutivnom Odboru radničkih i seljačkih delegata u Guljajpolju a kad je on to odbio, morao je njihovim sjednicama prisustvovati kao počasni predsjednik. Sudeći po svim ovim detaljima i drugima koji ga crtaju kao čovjeka tankog takta i inicijative, bi on bio možda najpodesniji za takvo mjesto. K tome govore o njemu oficiri kao o čovjeku širokih političkih pogleda. Još važnije pako bi bilo da se nekoji izbace iz štaba korpusa. O tome se mnogo govorilo, ali učinilo se nije ništa.

Imadem jednu molbu k Vama, koje ne spada na stvar ali koja mi je veoma neugodna. Radi se o tome da smo opet svi otrcani. Moja odijela

su takova da nastojim ići čim manje u društvo i pokazivati se po mogućnosti samo večerom. Forma »odijela« je pluralis majestaticus, jer izim salona imadem samo jedno koga nosim svaki dan već godinu i po. Isto i žena pa i djeca. Kupiti ovdje odijela za sve je bezumstvo, najgore gotovo odijelo košta 300 rub. i više. Ja sam s toga zamolio kurira g. Stefanovića da kupi u Londonu robu za dva odijela meni jedno, jedno ženi i malome sinčiću, te odijelo starijemu, a isto i cipele za mene i za djeću (najgore cipele za odraslog koštaju 65 ru.). Ja si tako i tako te stvari ne bi mogao iz plaće nabaviti, jer jedva izlazim i svakim danom teže. S toga Vas molim da ako to ide dade te g. Stefanoviću potrebne pare, da mi nakupi te stvari. Kad mi je Odbor prošle godine poslao 3.000 rub. za ekvipiranje sam mu samo u kratko saopćio iznos koji sam potrošio. Da mi se ne uzmogne predbaciti s koje strane kavalirsko razbacanje tuđeg novca prilažem Vam pod točni račun izdataka glede tog iznosa uz opasku da sam nastojao štediti te kupio npr. bunde u zalagaonici, a po količini rubenine što sam je kupio uvjeriti ćete se, da čine iznos cijene, a ne količine kupljene robe. Meni je ta molba veoma neugodna ali mi je još neugodnije kad mi ruska gospoda gledaju izlizane rukave i iskrivljene cipele. Izvinite me s toga i hvala Vam.

Pošto želim da informiram mog zemljaka i starog kućnog prijatelja Dra. Dinka Trinajstića, prilažem za njega pismo u kome se nalazi prepis ovog pisma. Ako Vi nađete protiv mog očekivanja ovaj moj postupak neumjersnim što se nadam da neće biti to, to naravski nemam ništa protiv toga da Odbor taj prepis izvadi iz pisma.

— Jučer, dne 2./15. jula 1917. dođe k meni večerom gospodin Sreten Kašiković, narednik-đak štabne (komitske) čete u Korpusu Srba, Hrvata i Slovenaca u Odesi te mi po nalogu gosp. Dra. Jambrišaka ispričavi o sljedećem:

— da je prošlog mjeseca došao u Odesu ruski častnik Lipovac, sin generala Lipovca, koji je odmah stupio u nekakove pregovore sa narednikom komitske čete Savom Curićem, s kojim je 13. juna večerao u međunarodnoj gostionici, te mu — po slovima Curića — darovao 50 rub.: da je na to Curić na Vidov dan počeo zvati neke momke iz kasarne te se u nju više i ne povratili, da je na drugi dan u četi manjkalo deset najposobnijih i najpouzdanijih četnika (narednici Sava Curić, Simo Vukotić, podnarednici Todor Iličić, Radoslav Todorović i Dušan Ostojić, kaplari Mehmed Zvono, Pavle Pušar i Drago Spajić, redovi Sava Semiz i Borisav Gojković, a izim njih posilni pukovnika Lukičevića te dva momka iz štabnih posilnih), što je njemu Kašikoviću palo u oči te ponukalo da stvar istraži, da je zatim ustanovio da su sobom zvali i nekog Radišića iz 1. puka, koji nije s njima pošao, jer ga njegov bratije odgovarao od toga, na to je komandant čete kap. Rajković telefonski javio sve to komandantu stana puk. Kerstiću, koji se informirao jesu li ti ljudi pouzdani te odakl su, te na jestni odgovor Rajkovića, odnosno na odgovor da su iz Bosne i Hercegovine, odgovorio: »dobro«, tako da je Rajković mislio, da štab za tu stvar znade. Kašikoviću je ipak bila sumnjiva te je pošao k Dru. Jambrišaku, koji je upozorio generala, koji je na to naredio da se istraži, tko je te ljude odveo, kamo i zašto: Kašiković je ustanovio da su se momci s jednim ruskim oficijrom na automobilu odvezli na jedan kolodvor u okolici Odeze, da su momci pred odlaskom bili pri novcu, te da je Lipovac otišao iz Međunarodne gostione, gdje je stanovao, dne 15. juna, tj. na Vidov dan, kao i momci. On je to saopćio generalu koji mu je naredio da otputuje u Petrograd te da vrati momke pod svaku cijenu, izvijestivši ponajprije poslanika Spalajkovića. Kad je 28. p. m. on već morao otputovati, dobio je on niže navedeno pismo Mehmeda Zvono, koje bje od komandira otvoreno i saopćeno generalu.

Pismo Mehmeda Zvono, đaka kaplara, bez datuma, omot nosi poštanski pečat Petrograd-Carskoe Selo 24. 6. 1917. Prva i četvrta stranica napisane su olovkom te u njima se Zvono ispričuje, što je pošao ad infera, a da se nije od Kašikovića oprostio. »Kako se piše limunom znadeš; praznu

stranu grij«. Svi koji su otišli na Vidov dan, ovdje su i svi će se vratiti poslije svršena djela u svoju jedinicu, ako koji ne pogine, a to ćeš čuti«. Slobodno objavi četnom komandantu-vodniku, a možeš i samom generalu, što sam napisao«.

Druga i treća stranica popisane su limunom i glase: »Da ti objasnim zašto smo se udaljili iz Odece. Ovdje je osnovan jedan klub, kome je zadaća da Lenina i njegove glavene agitatore, njih dvanaest na broju zatvori i sa ovog svijeta ukloni.⁹ Mi nijesmo mogli nikako javiti se, jer mi nijesmo htjeli da korpus službeno imade posla sa ovom stvari. Sad je ofenziva počela, a ti se ljudi pačaju u vojne stvari, za to se oni moraju ukloniti. Sredstva su sva tu. Ovim djelom mi mislimo pomoći našoj općoj stvari. Za to se nemojte uzrujavati, što smo se mi Srbi morali baš naći. Lud nijesam, to znađeš, a za moje poštenje mogao si se uvjeriti otkad smo zajedno. I Geruc i Tuma će usput na onaj svijet. Za to ti ja jamčim. Samo moraš pisati Živku (scil. Dr. Nežiću) ti da je istina, jer ću se morati informirati kod njega za neke stvari. Možda ćemo ovdje i izginuti, ne znam ništa, ali ostati će barem spomen o ovoj našoj četici. Što će se dogoditi u Petrogradu ovih dana, čuti će se, za sada mi ostaj zdravo i do sretnog viđenja, ako Bog da. Tvoj Mehmed Zvono n. p.«

Oko 12. sati noći telefonirao sam g. Petrajevju kome sam saopćio ovu stvar ne navađajući imena i detalja. On mi je rekao da leži već u krevetu, te me zamolio obzirom na važnost te stvari da odmah govorim s Tatiščevim i da mu sve rastumačim. Ovome sam također stvar sumarično saopćio bez detalja, jer sam za to imao neke razloge, te htio prepustiti stvar sudu poslanika. Tatiščev me molio da napišem imena tih dobrovoljaca te u razgovoru rekao: »dakle oni namjeravaju smaknuti... ove ljude! Zapisao si je naslov Kašikovića te rekao da će odmah telefonirati štabu glavnokomandujućeg da preduzmu potrebne mjere te da će onda izvijestiti mene. Zapisao si je naslov Kašikovića tj. moj te upozorio da će se vojne vlasti eventualno obratiti na Kašikovića.

Iz poslaništva se javilo g. poslaniku, da dode sutra amo. U 6. sati po dne 3. ov. mj. pošli smo Kašiković i ja k Petrajevju, koji nam je zahvalio te rekao da je vojna vlast poduzela sve potrebne mjere, preporučio nam je da na svaki slučaj idemo u štab glavnokomandujućega da pomogne Kašikoviću da nađe svoje ljude.

U štabu nas je adjutant poveo k gen. Polovcevu, kod kojega se nalazio njegov pomoćnik. On nas je saslušao sa finim posmjehom na usnicama, nije nas pitao za detalje premda je moje pripovijedanje bilo veoma zbijeno, te kad sam svršio me je uljudno s posmjehom zapitao: »da, ali čime Vam mogu ja zapravo služiti? Zar da zaštitim Lenina? (Ohranjat li mnje Lenina?) Ja sam mu odgovorio, da nijesam kao ne Rus mjerodavan da odgovorim na to pitanje, nego da me stvar u prvom redu interesira sa staništa odgovornosti, koju želimo zbaciti sa sebe, te škandala, koji se može dogoditi uslijed tog umiješavanja, a onda da se radi o tome, da uzmogne Kašiković ispuniti nalog svog generala te dovesti izbjeglice natrag u Odred. I glede toga da molimo njegovu pomoć. On je rekao da će dati potrebne naloge »kontr-razvjedočnom odjelu«, te da će nam javiti uspjeh. I zapisao si je na komad papira: »Iz Odeskog korpusa Srbskog pobjegli 14 dobrovoljaca. Gdje su oni?« O tome da li je on o stvari što god znao već prije, nije ni riječi rekao.

Petrograd 3./16. jula 1917.

Dodatak k pismu od 29. VI 1917.

Polazak kurira se sve više prenaša i ja Vam mogu opet pisati.

Vaše pismo od 12. VI sam primio a isto i priloge istoga (korespondencija sa srpskom vladom u poslovima legija). Na žalost vladaju na putu iz Londona u Petrograd veoma neprijatni odnošaji koji se tiču diplomatske pošte, svih pet velikih pečata kojim ste bili zapečatili pismo nijesu ga mogli očuvati i pismo je predata jednostavno otvoreno na jednom rubu. Prosvjedovao nijesam nigdje, jer nema smisla. Ne koristi, jednostavno.

O elaboratu može se kazati samo jedno, on stoji na jedinom racionalnom stanovištu koje je u pitanju legija moguće. A da je tome tako to nam dokazuje najbolje baš okolnost što se je posvuda i u prvom redu u Odesi dosljedno radilo baš obratno tj. protiv zdravog smisla kako to već Jugoslaveni tradicionalno raditi umiju. Ja ću se veoma veseliti ako će Odboru uspjeti da poslije dviju malne godine što naši odredi postoje uvjeri srpsku vladu da i njene faktore da imaju legije zadaću da podudaraju naše prečanske iredentske težnje, a ne tu da povećaju sjaj i slavu srpskog oružja kome ne treba novog sjaja jer ga imade — na žalost — više nego dosta.

Sad je puknula nova odluka. Odred u Odesi dobio je nalog da pospješno otpremi jednu diviziju od 14.000 ljudi preko Arhangelska u Francusku ili na Solun. Ako je to zadnja odluka te kod nje također i ostane, biti ćemo svi sretni, jer to znači da je korpus spašen. Nije ovaj teren za njega. Na Odboru će biti da popravi ono što se njemu ovdje pokvarilo tj. da mu se dade vanjsko obilježje iredentske jedinice te da mu se oduzimiraj onaj karakter srpske regularne vojske što su mu ga ovdje i milom i silom naturili. Ako mi dozvolite da na osnovi dosadašnje naše prakse sa korpusom dadem koji savjet to bi Odbor morao strogo paziti i najbezbzirnije nastojati da se i u diviziju koja će ovdje otputovati, pa i u jedinicama američkih dobrovoljaca strože provadaju tri načela: 1. glede vanjskog obilježja moraju da budu i da figuriraju te jedinice kao revolucionarne i iredentističke kako je to veoma točno naveo predsjednik g. Dr. Trumbić u svom elaboratu; 2. Predstavnništvo tih jedinica te — u okviru mogućnosti — raspravljavanje i riješavanje pitanja opće uporabe odreda u odnosu sa tuđim vlastima morao bi preuzeti na sebe Jugoslavenski Odbor te kao maksimum dozvoliti da se stvori u tom pogledu sa srpskom vladom neka solidarnost istupanja pred drugima. Ova ingerencija Odbora morala bi se protegnuti i na sva unutarnja pitanja koja se tiču organizma tih jedinica kao takovih i koja nijesu čisto vojnička. 3. Najstrože bi valjalo paziti da bude oficirski personal na dužnoj političkoj visini, a pošto se to dade teško postići, to valja od vlade ishoditi da surogira tostrani nedostatak strogim odredbama i (jer slova ništa ne koriste kod većine) to uz kaznenu sankciju. Jedino tako ćete postignuti da budu dobrovoljci očuvani od uvrijeda, batina i sličnih odgojnih sredstava te da se shvati da su naši ljudi po svojoj nacionalnoj etičkoj vrijednosti elemenat jednak srpskome. Po mom sudu morala bi se kod tih jedinica apsolutno stvoriti jedna ekspozitura komiteta koja će imati potrebnu vlast i potreban autoritet (koji mora biti oficijelno sankcioniran od srpske vlade) te koja će nadzirati uplivati i svaki dan miriti one nespোরазумке koji se u odredu kao gljive rađaju. Ja to sve govorim sine ira et studio, jer ako i vidim očevodne nedostatke i pogriješke srpskog militarizma to sam imao dosta prilike u prošlost da se uvjerim glede njegovih dobrih strana te sam uvjeren da će i njega nestati čim poslije vojne prestane potreba da postoji. Ali pošto naši inače misle to treba nastojati svim silama da ne dođe do sudara dviju raznih psihologija, kao što je bilo u Odesi te pri tome pamtiti da valja principiis obstare.

U ostalom Odbor znade sam kako imade da postupa pa to mene vodi samo želja da se sve to prije organizira nego li dođe do onih nespоразумaka do kojih ne bi inače po naravi stvari moglo doći, te da se tako u korpusu sa nijedne strane ne osjeti s početka koja dezorganizacija, iz koje bi onda tko mogao koješta deducirati i okorištati se njome kako se to u Odesi događalo.

Primam i prilažem Vam izvještaj Dra. Jambrišaka, što mi ju je pred par sati kurir uručio. Svoje lično pitanje shvaća Dr. Jambrišak kao obično hladnokrvno čime nijesam ja ni malo suglasan. On se je pokazao kao dragocjen suradnik (Ja to ne velim za to da mu uzvratim komplimente koje on meni čini u svom izvještaju nego jer je zbilja tako) i ja nemam ni najmanje volje da ostanem opet sam samcat u Rusiji kao prije te da izgubim kolegu koji je versiran u ovdašnjim prilikama a specijalno u prilikama dobrovoljaca i zarobljenika. K tome sam ja sad prilično istrošen pri-

likama, imam obitelj koja me koliko također odvlači od poslova a Tuma je još pred godinu dana agitirao među zarobljenicima govoreći da sam lijen te da se za iste i za našu stvar malo brine i to su sve razlozi koji me sile da nastojim svim silama oko toga da Jambrišak ostane u Rusiji, jer će inače uspjeh biti još negativniji nego što je dosada. A ja rado priznajem da sam lijen ali nemam ni malo volje da nosim odgovornost ne samo za svoj rad ili nerad nego i za sve ono što se u opće i neodvisno od mene događa i ne događa. A dok je Jambrišak s Kolombatovićem u Odesi te dok se izdava »Jug« znamem barem to da se ne trebam brinuti za dobrovoljce i za zarobljenike više nego ta dvojica tu i tamo od mene zahtijevaju. A to je ogromno mnogo znači. Ja s toga stavljam Odboru najtoplije na srce pitanje Dra. Jambrišaka koje uostalom smatram već prejudiciranim sa strane samog Odbora sudeći po jednom pismu i po šiljanju novaca. Šteta bi bila kad bi se iz pustog nesporazuma načinila cijela kvestija, koja bi se odrazila na daljnjem sabiranju dobrovoljaca za dopunbeni bataljun i za nove jedinice.

Ovom prilikom molim da se Dru. Jambrišaku povрати nakon odobrenja onih 1000 rub. koje je on predujmio »Jugu« ostajući tako sam bez pare.

U pitanju »Juga« isto molim da nam se pošalje takovo definitivno rješenje. Odbor može odlučiti u tom pogledu razno. Ali pri tome valja pamtiti da su se naši ljudi naučili čitati svoje novine. Ako se sad najednom prestane sa izdavanjem dogoditi će se to da će Tuma, koji je nedavno izdao svoj 5. i 6. broj »Jugoslavije« naći mnoge čitaoce a isto i još lakše fondove za redovito izdavanje lista. Kako se sada iz njegovih vlastitih pisama ispostavlja ne radi on tačno u onom smjeru kako smo mi do sada mislili. Prema svojim pouzdanicima zastupa on ideju da je najbolje ako svi Slovenci potpadnu pod Italiju jer mogu samo tako postići svoje objedinjenje. Interesantno je da imade u najnovije doba u njegovom zadnjem broju, kako mi pripovijedaju i hrvatskih članaka, što isto toliko znači kao i ta okolnost da su iz korpusa otišli malo ne svi Slovenci oficiri. Ja priznajem da bez »Juga« nama nebi bilo više moguće očekivati koji uspjeh među zarobljenicima tim više što redakcija Juga vodi redovitu privatnu korespondenciju sa pojedinim zarobljenicima i dobrovoljcima te tim putem izgladuje masu nesporazumska svemogućih naravi. Kako rekoh nama je svejedno kako će Odbor to financirati, ali mi moramo dobivati novac za izdavanje lista od Odbora. A list je potreban s toga razloga što smo mi svi i poslanik i štab generala, i članovi Odbor i povjerenici istoga i svi ostali politički radnici pronašli to za potrebno. A ako je to tako to nam se to mora vjerovati radi naših boljih informacija i poznavanja prilika, te se novac mora naći pa bilo kako. Pošto do sada nemam uputa od Odbora, to ću sutra kad se poslanik iz Finlandije vrati, njega opet napumpati za 2000 rubalja u nadi da mu to nije još definitivno dozlogrdilo.

U Rusiji imademo sada vruće dane, vruće preko svakog očekivanja, vlasi nam se na glavi kostrješe od onog što se događa i što se ne događa. Rusi imali su jedan procenat mogućnosti da pobjede. Sad su i tu mogućnost na polovicu izgubili i njihov spas leži u rukama sv. Nikole Čudotvorca i odvisi od njegove dobre volje. Od dana do dana mi je sve jasnije da u Rusiji ne stojimo samo pred pitanjem pobjede i poraza, nego da leži kvestija u tome da li revolucija i njene posljedice predstavljaju fazu razvoja Rusije ili pako njene degeneracije. I mnogi momenti govore za ovo posljednje. Rusi sve više pokazuju da nemaju ni traga državotvornog smisla te da ga ne mogu zamijeniti silom nacionalnog osjećaja, koji posvema i posvuda manjaka izim u njihovim frazama. Tako stoje oni tu bespomoćno i bez svake opore pred događajima te se u njima koprcaju kao ribe na pijesku. U zemlji vlada u svakom pogledu potpuno razdulo koje nije možda iz daleka u svim oblastima očevidno samo radi toga što Rusi sve trpe te se sa svakim prilikama inertno mire. Vojska je kroz i kroz rastrovana, financije očajne, narod demoralizovan, obrti svake vrsti razorene, prometa jedva još imade a za mjesec dana ga više biti neće radi pomanjkanja prevoznih sredstava, zaliha imade u masama ali se ne mogu

prevažati s mjesta na mjesto te je gladovanje neizbježno. To svi uviđaju i svi samo govore, deklamiraju, plaču i jamraju o propasti Rusije, te za čas zaboravljaju i na Rusiju i na njenu propast kad im se pruži koja od bezbrojnih prilika da se zabavljaju i ugodno provedu vrijeme. Izim onih fraza koje oni iz konvecionalnosti ili u momentanom afektu izbacuju nema apsolutno nikakog znaka u Petrogradu da je Rusija u pogibelju. Grad je pun vojnika i kojekakvih baba; kazališta šantani, noćne kavane i druga zabavišta su puna svijeta, mitingi i koncerti redaju se bez kraja i konca, novac se razbacuje bez broja i mjere i sve se vlada kao da je poludjelo. Svako misli samo na sebe a za opću stvar malo tko mari i svi se tješe da će na koncu konca ipak stvari poći nekako na bolje. Kao da to nijesu Evropejci, nego nekaki Botokudi ili drugi kakovi divljaci. O političkom položaju se raspravlja sasvim mirno: prvi utisak vijesti o držanju vojske na frontu je djelovao porazno, ali taj utisak se svakim danom više otupio, te danas i najgori opisi divljačkog ponašanja ruskih vojnika sa imetkom, ženama, djecom i ranjenima u Galiciji najdrastičnija saopćenja o sramoti na frontu ne čini na publiku apsolutno nikakog utiska, kao da se to događa na drugom svijetu. Oni koji su u stanju da na te fakte još nekako duševno reaguju čine to nekako osobito. Njihovo raspoloženje se na izražava u onoj potištenosti koja prati duševnu bol, čuvstvo stida i straha, u zamišljenosti ili pretjeranoj nervoznoj agilnosti: sve što se može opaziti kod njih to je neka degutiranost koja slični na zlovolju čovjeka koga se kod dobrog objeda smeta. Pošalju k vragu vojnike nazovu narod imenom »podleov, mjerzvcv, svoločić« i drugim epitetima i prelaze na dnevni red. Svi koji su ikako mogli pobjegli su iz Petrograda i iz Rusije. Inteligencija pobjegla je na svoja imanja ili u inozemstvo a narod prepušten je sebi i par desetaka inteligentata, koji se na djelove cijepaju pa ipak nigdje ne uspijevaju. Takovog lakoumlja nijesam nigdje još našao i ja sam imao krivo kad sam ih prije dvije godine u jednom izvještaju opisao kao Talijane sjevera: Talijani stoje kud i kamo više.

Možda je za rat dobro što su oni takovi jer će se sve brže razvijati. Za svakoga je jasno bilo da ona gospodarenje raznih savjeta i mase ne može dugo trajati. Svako je doskora razumio da je poslije galičkog poraza razmjere kojega nije nitko predviđao i revolucija pala u pozadinu te da se sad radi o spasu Rusije. I svi su također bili složni da je nužno potrebna željezna ruka koja će doći s desna ako ne dođe s lijeva. Odlučili su se dakle za ministarstvo koje će imati diskrecionarnu silu i povjerali su Kerenskom da ostvari tu kolektivnu diktaturu.

Kako se je on dao na posao to znadete. Uzeo je kao uzor koaliciono ministarstvo kojega će članovi biti posvema nezavisni od svojih stranaka. U svakoj drugoj državi bi to bilo dobro osim za Rusiju. Kraj svoje političke nerazvijenosti, nespretnosti i inertnosti neće ni jedan od ministara imati dosta unutarnje snage da se emancipira od onih fantazmagorija što ih predstavljaju njihovi politički programi za koje su im duše vezane kao željeznim lancima, svaki od njih nastojati će da usreći i spasi Rusiju onako kako ga uči nepogriješivi program njegove stranke i — naravski — da će to ministarstvo radi svojih unutrašnjih protuslovlja imati još manje žive sile u sebi nego svako drugo. Ali nije ni to najgore.

Najgore je to da se oni ne mogu odlučiti da misle fantazijom a ne mozgom i razumom. U današnjem momentu gdje stoje pred superlativom pogibelji, oni ipak ne mogu da se bave praktičnim trijeznim radom da se oslobode formalizama i nuzgrednih pitanja i sve im lebde pred očima idealna stanja, nije im dosta da podprave nego ideal im treba i ništa manje, kao onoj djeci o kojoj sam Vam prošle godine pisao, kako govore o Kantu i Šopenhaueru i nazivaju učitelja magarcem te u školi pobiraju petice. Jučer je »razriješena« kriza te se držala prva sjednica. I nijesu našli drugo da raspravljaju nego o autokefaliji gruzinske crkve da odobre projekat utemeljenja novog ministarstva kulta te da na dugo raspravljaju o par tuceta zamjenika ministara koji imaju da pomažu ministrima u resortima i koji se uslijed toga dakako nikako ne smiju birati među vje-

štacima nego prema stranci kojoj pripadaju i popularnosti što ju danas uživa. Naravski dok se oni ovim onanizmom bave, događaji ne čekaju i za par tjedana biti ćemo opet ondje gdje smo bili tj. na putu k pravoj prvcatoj diktaturi.

Ja dvojim da će Kerenski znati voditi stvar do diktature. On se pokazao poslije izvjestne prakse veoma dobrim ministrom osobito dok se radilo da na frontu i u pozadini agitira i govore govori. Ja se pako bojim da on nema dosta praktičnog smisla i da mu je s druge strane ostalo previše onog elana fantazije, radi kojega je bio poznat još kao dumski zastupnik. U zadnje vrijeme je on bez sumnje bio počeo da napoleonizira i to prilično nespretno. Počeo se prtiti u pitanja armije i došao već prvi dan u sukob sa novim glavnokomandujućim Kornilovim koji na sreću nije samo kozak, nego i Azijat k tome. Ovaj posljednji je zaista idealna pojava pa svojoj tvrdoći, odlučnosti, energiji i bezobzirnosti koje ga zaista čine najprikladnijim komandantom ove demoralizovane armije, koja samo grabi i ubija, koja štedi neprijatelja i bije po svojim. On je na svoju ruku i protiv zakona, bez svakog straha od raznih savjeta i gomile, uveo je u armiji smrtnu kaznu, a onda tekar saopćio vladi što je uradio zahtjevajući zakonitu sankciju. Prvog dana svog komandovanja šćapio je za grlo Kerenskoga i vladu koji su bili prisiljeni dati mu za dalnji rad mijenicu ih bianco i kapitulirati pred njegovim uvjetima. Ako ko to će on znati urediti stvari na frontu, već radi toga što nije on pristaša one opće sentimentalne taktike dobrih primjera ugovaranja i lijepih riječi, te u opće »djelovanje na društvenu i narodnu savjest«, nego grube sile koja je jedini argument što ga oviješnji ljudi razumiju. Ako mu bog da zdravlja to će on koješta popraviti i on će jedini moći da ostvari diktaturu ako do toga dođe.

Jer premda sve očekuje diktaturu to je ipak pitanje je li uopće ona provediva. Preduvijet za nju je da opstoji nekaka sila na koju se diktator može uprijeti. Kako danas pako stvari stoje moglo bi se dogoditi da Rusija daje i tu novu formu diktature koja nemoćno plazi pred svakim sankilotom na trbuhu. Bog si ga znade gdje mi živimo, stvar bi bila veoma komična da nije tako ozbiljna, sve situacija kao u Goldonijevim komedijama.

Griješno bi pako bilo da ne naglasim i neke slabe doduše simptome ozdravljenja. Nema nikake sumnje da jedan manji dio inteligencije nešto ozbiljnije osjeća potrebe momenta. Ovo i opće nezadovoljstvo sa »redom« što su ga poslije starog režima ostvarili, prisilio je napokon vođe radničkih i soldačkih stranaka da iz straha pred novom reakcijom nešto popuste i da se odreknu one sile koja ih je činila gospodarima Rusije, u koliko se kraj anarhije može tako govoriti. Oni su pošli još dalje i su priznali svoj državnički bankrot, time što su apelirali na građanske stranke i šćecijalno na kadete, priznavajući da mogu samo u savezu s njima ostvariti nekaku vlast u pravom smislu slova, njihov strah pred kontrarevolucijom je bio tako velik da su oni bez svakog realnog krzmanja pristali na kuratelu Kerenskog i ostalih »ministara buržuja ili potkupljenih od buržuazije«, te da nije bilo ni jednog pokušaja da sami vladu uzmu u ruke. Njihovo čitavo postupanje u zadnjim mjesecima bilo je viječni dokaz kako nisko oni ocjenjuju svoje praktične sposobnosti i svoj smisao za državničke sposobnosti. To je bio razlog da su se čitavo vrijeme vladali u pogledu vlasti kao psi na sijenu koji i sami ne jedu niti drugima dopuštaju da jedu. Velik je to dakle napredak po sebi što su oni pristali na takav kompromis koji je u istinu potpuno kapitulacija u moralnom smislu, pošto barem teoretski sadržava otkaz klasnih interesa u korist narodnih. Velim teoretski jer sam uvjeren da psihološka podloga duša koji ne poznaju političkih protivnika nego samo političkih neprijatelja neće dopustiti da ta teorija u potpunoj mjeri postane praksom. I u to vrijeme kad se oficijelno Savjet rad. i sold. deputata odriče vlasti u korist vlade i Kerenskog, socijalistički glavari bježe po Petrogradskim pukovima te traže od njih da izdavaju resolucije, kojim priznaju vlast Savjeta, a ne vlade. To znači dakako mnogo, ali još više znači to da sve socijalističke novine (izim »Nove Žiznji« Maksimu Gorkoga i par drugih zimmerwaldskih reptila) plaidiraju za vladu i da neke dolaze

do toga priznanja, »da je samo manjina sposobna k državotvornome radu«. Ako dakle i nije sve zlato, ipak bi i iz toga položaja sposobno i praktično ministarstvo moglo mnogo šta i možda i sve izvući. A da li je ono takovo ćemo vidjeti, ako ne bude prekasno.

U isto vrijeme valja također spomenuti pokret kod Ukrajinaca koji polagan dolaze opet k pameti, te kozaka. Ovi posljednji bili su u zadnje doba bez sumnje posvema kontrarevolucionarno raspoloženi. Kako vidite iz stvari Kašikovića (gl. prilog) stajali smo pred novim krvavim danima. Sakupljalo se posvuda i pod raznim izlikama čete na koje se mislilo da se može računati, a kako znate sakupljalo se i pojedina lica koje se je očevidno htjelo upotrijebiti za takove poslove, za koje su prikladnije takovi ljudi koji su u ruskim prilikama manje versirani i manje interesirani. U ministarstvu mi se direktno govorilo da je restauracija pitanje koga tjedna a raspoloženje bilo je zaista takovo. Ali nadošao je Galički skandal koji je — barem mi se čini — te nacрте vremenom prekriziho. Ja znadem doduše da raspoloženje za restavraciju raste i u budućnosti ono će radi neprilika koje su usko vezane s okolnostima i kojih se ne može izbjeñniti također samo još više porasti. Ali ipak ne vjerujem da bi Rusi kraj današnjeg stanja vojske mogli riskirati da tim novim eksperimentom unesu novu hranu onoj međusobnoj vojni koju oružjem u ruci vode pojedine stranke u samoj armiji. Ali kraj svega toga je ovdje ipak sve moguće.

Interesirati će Vas dakako kako s našim pitanjem. U društvu je interes za nas jednak nišćici. Raditi se ne može direktno, jer to naravski može Ruse samo nervirati. Presa se nama također ne interesira kao takovima više nego li društvo te piše o nama samo kad slučajno dođemo u obzir kao objekt revolucionarnih principa i uvijek je sam interes posvećen principu a ne nama. Baš jučer se je Rusnikov u organu soc. — revolucionara »djelo naroda« osvrnulo na pisanje Zenkera i Vossische Zeitung o Avstriji i našem pitanju, te sasvim doktrinarno ex cathedra podučuje Zenkera da se to pitanje (objedinjenje razjedinjenih Srba i Hrvata) mora riješiti u smislu lozinka ruske revolucije: mir bez aneksija i na osnovi samoopredjeljenja naroda. Više dakako ne trebamo i ja ću posjetiti tog g. Rudnikova te nastojati da ga zainteresiram. U ostalom imadem jedan mali nacrt te ću vidjeti da li će mi uspjeti. Ostalo si lako možete misliti, koliko ih možemo danas u opće interesirati.

U ministarstvu stojimo prilično dobro. Nove struje su malo šta novoga unesle u ministarstvo te koliko opažam ostalo je u suštini sve kod toga što je bio Miljukov unio novoga u ministarstvo. To je i naravski, pošto su revolucija i krajne stranke inače unesle u međunarodnu politiku samo negativne elemente koje ne mogu odgovarati nikome koji odgovara za državnu politiku. U zadnje doba mi se čini da je upliv Miljukova jači nego ikada prije, premda se on daleko drži od Ministarstva i nekoji činovnici koji znadu da sam s njime u dobrim odnošajima i koji misle da su ti odnošaji bog zna kako dobri mi u zadnje doba demonstrativno govore o našem pitanju u Miljukovskom duhu, a jedan od njih me direktno zamolio da prilikom kažem Miljukovu da se oni itd. itd. A kako znadete ruski karjeriste imadu dobar nos. K tome je postao zamjenikom ministra g. Petrajev čovjek sa muškim hlačama i neodvisnog mišljenja koji nam je u Stürmerovim vremenima uvijek bio dobar i iskren prijatelj. Balkanskom politikom upravlja g. Bjelajev s kojim možemo također biti zadovoljni. A stvarima avstrijskim upravlja opet g. Obnorski koji je sada uvidio da je u doba starog režima bio krivo informiran i s kojim sada živim u dobrim i prijateljskim odnošajima, pošto on sad veoma trijezno na našu stvar gleda. Izim njih hoću da spomenem još jednog toplog prijatelja, na kojega možemo poudzano računati: to je šef srednjeazijskog odjela g. Nekrasov krasan čovjek koji pozna naše prilike te se s njima bavi i koji nam je kraj velikog upliva i poznanstava što ih ima od velik koristi. Kao karakteristiku Petrajeva ću Vam saopćiti da se je on nedavno usudio izdati u nakladi kadeta popularnu knjižicu o Dardanelima što znači u očima lijevih isto koliko i veleizdaja revolucionarnih načela. Da li ćemo pako dobro proći to je drugo pitanje u koje ne ulazim.

O pariškoj konferenciji sam par puta govorio, ali nijesam mogao ništa pozitivnoga doznati. Oslabljenje Rusije znači i oslabljenje sile njene riječi i ja ne znam koliko nam dobre namjere ministarstva mogu pomoći ili štetiti. Ja Vas najljepše molim da mi po kuriru gosp. Koloviću koji se doskora vraća saopćite pitanje sve što znate o toj konferenciji osobito što se nas tiče.

Jučer sam primio Vaše ljubazno pismo od 12. jula na kojemu Vam se zahvaljujem u očekivanju obećanih saopćenja. Ali — potpunoma konfidencijalno — Vam moram kazati da se sa vašom formulacijom 2. otkazke Vašeg pisma ni malo ne slažem kod naš su prilike nekako osobite te npr. članovima Odbora nije moguće doznati ni tisući dio onih stvari koje su slobodno doznavali razni Šelkingi, Manujlovi i drugi špioni koji sjede danas u Petropavlovskoj tvrđavi ili koji su pobjegli. Ovim licima stajale su na raspolaganju tajne depeše i svemoguće informacije u to vrijeme kad nijesmo ni imali ni pojma što se po svijetu događa. Morate znati da je više manje jedini moj izvor usmenih informacija ministarstvo i mitko više, izim pojedinih slučajeva. U ostalom epizodi s Vašim brzojavima i s otvorenim pismom me oslobađaju od daljnjih riječi. Stoga Vas najtoplije molim da mi odmah saopćite one detalje o kojima govorite u tom otkazku pisma i da se ne zanašate na to da mogu koješta doznati od pojedinih lica tim više što su sad ferije i vrijeme ladanje te ja nekoje naše zemljake nijesam vidio preko petnaest dana premda sam ih opetovano ili bolje, mal ne svakog dana tražio.

Pogledom na plenarnu sjednicu koja će se vršiti molim Vas da me po mogućnosti detaljno izvijestite.

Zaboravih spomenutih da su gotove daljnje četiri knjižice našeg izdavačkog Odbora. Tj. uslovno gotove. Uslijed raznih neprilika ne mogu se iste još izdati jer nije gotov omotni list. Šiljem Vam u prilogu tri od njih. Dr. Jovanović poslati će vam četvrtu (Banat) koje nemam pri ruci jer sam ovih dana sve moje ekzemplare poslao nekim znancima te u korpus. Još dvije brošure te onda će biti to poduzeće tandem alikuando likvidirano. Nevjerojatno koliko je to nepotrebnog truda koštalo. Ali se zato možemo Jovanović i ja pohvaliti, da je naša zbirka bila jedina koja se je u Petrogradu u opće izdala. Na sreću će izaći također i zbirka prof. Stanojevića i Belića, ako i u manjem opsegu nego li su predpolagali, ona se štampa u Odesi kod »Juga«, jer im nije uspjelo da u nemogućim petrogradskim prilikama provedu svoje izdanje. Ne znam koja će biti korist ali o nama će opstajati mala biblioteka: osam ruskih originala našeg kružka, jedan original Belića i Stanojevića u ruskom jeziku te tri ili četiri prevoda ili skraćeni prevoda Seton-Watsona, Vellaya i Irredentismo Adriatico. Pitanje samo hoće li biti čitaoca!

Jeste li primili brošure Karjejeva i Lavrova, koje sam Vam davno već poslao? Od novih je veoma lijepa brošura Čubinskoga, premda je nešto zastarjela. Sa kartom u brošuri Dolobka sam veoma nezadovoljan jer može u nekim pogledima dati razloga krivom tumačenju (raspored boja i slova: »Slovenici«). Mučili smo se pol godina s kartom i korekturama i na koncu je litograf ipak učinio kartu kako je on htio »nekako« po ruski.

Dozvolite mi na koncu da Vam iznova dodijavam sa sličnim pitanjima

Pro prvo Vam na žalost moram saopćiti da imam opet materijalne neprilike. Onih 2.400 franaka što ste mi ih kroz poslanstvo poslali nijesam još uvijek dignuo jer mi ih hoće da isplate u rubljima i to po fr. 2:20 za rubalj! Vi ćete shvatiti da na to ne mogu da pristanem te da Vas po tome molim da mi odmah kroz Mitrovića pošaljete tih 2.400 fr. u rubljima po kursu te da mi tako i dalje šaljete novac, jer mi razne paritetne valute kojima računa diplomacija previše tereti džepove. Isto mi se čini da bi bilo pravedno da se i novac za Jambrišaka i za »Jug« pošalje na osnovi engleske ili francuske valute, jer rubalje sve više pada i mi dobivamo uvijek isti iznos, ali ujedno manje vrijednosti, dočim sve posta je skuplje. Meni ste Vi u zadnje doba šiljali više nego osamsto rubalja na mjesec i hvala Vam na

tome, jer inače ne bih mogao izlaziti. Za ručak (po tri porcije za četiri lica) plaćam mjesečno (poslije pucnjave i štrajkova prvih dana ovog mjeseca) 585 rub. bez pića, koje samo tu i tamo uzmem kad smo osobito žetni. I to u običnoj građanskoj gostioni. Držati svoju ekonomiju ne mogu: krompir po 65 kop. za funt. (tj. 1:60 rub. kilo) a osim toga se ga niti ne može dobiti. Ostali produkti su razmjerno, te s toga svi likvidiraju svoje ekonomije. Stan me stoji 195 rub. i time bi bilo na kraju s plaćom. A sad računajte da pranje košulje stoji također 60 kop. i više. Za večeru i za zajuttrak jedemo koji pomidor ili krastavac s hljebom i slanu ribu te čaj, ali i pomidor košta 30—50 kop. a krastavac 10—35 te na koncu konca i ta mizerija mnogo košta. A kad ih ne bude ne znam što ću. U ostalom o tim prilikama propitajte se kod prof. Stanojevića. Pomoći od one strane gdje bi je mogli dobiti nema za nas i za to prepuštam to pitanje Vama uz opasku da se neću tužiti ako Odbor ne uzmogne svojim sredstvima popraviti mi položaj jer znadem da mnogo drugih živi u mnogo gorim prilikama.

Za drugu stvar pako Vas molim da mi svakako idete na ruku, jer je to za mene kapitalno pitanje. To je pitanje odijela i obuće, koje stoji kod mene i mojih upravo zdvojno. Ja sam tako izlizan da me kad stid pokazati se u dobrom društvu. Žena i djeca isto tako. O cipelama ne govorim. Da kupim sebi ženi i djeci po par cipela stajalo bi minimum 400 rub. a pri tome sa potplatama iz kartona. A jedno odijelo za mene košta također 400 rub. neka vam prof. Stanojević priča koliko je on od tatarina dobio za stara odijela — kapitale. Stoga Vas najljepše molim, da bi mi poslali po kuriru g. Koloviću s kojim sam govorio o tome one stvari i štofe, koje sam zabilježio na posebnom papiru, svakome od nas po par cipela, mornarsko odijelo za starijeg sina, štofove za odijelo ženi i malome sinčiću te za žaket i prosto odijelo meni. Ako Vam je to mnogo režite ali pošaljite bar nešto, jer će nas u ovoj dešperaciji sve utješiti.

Meni su ta pitanja veoma neprijatna, ali badava kad nema druge. Izvinite.

Petrograd, 23/10. VII 1917.

A. Mandić izvještava Jugoslavenski odbor o stanju dobrovoljačkog odreda u Odesi i o radu »crnorukaca« među dobrovoljcima.

Gospodin Joksimović me informira:

Došao je specijalno u Petrograd da informira poslanika i mene o stanju odreda u Odesi i specijalno o pogibljivi koja iznova prijete korpusu. On se po nalogu generala nalazi stalno u Kijevu u svrhu, da agitira među momcima izislom iz Korpusa da se vrate. Njegov trud neće imati nikakog uspjeha i dapače obratno: on se boji da će sav korpus raspasti, ako ostane još dva mjeseca kod današnjih prilika. Prvi je razlog, izim općenitih, to da se srbijanski oficiri ne umiju vladati s dobrovoljcima oficirima i momcima te da ne shvaćaju njihove težnje i želje protivče se istima u imenu nekog slabo skrivenog Veliko-Srpstva. Izim toga vječne spletke ljudi, koji se neznaju uzvisiti toliko, da ne vide vlastitu sjenu. U zadnje doba su Srb i njegovi drugovi dobili dozvolu ne samo za formiranje bojnih bataljuna, nego i radničkih jedinica, koje neće se smatrati kao zarobljeničke nego koje će sastajati iz zarobljenika Jugoslavena koja će vlada u svakom pogledu ekviparirati ruskom slobodnome radniku. Izim prvog bataljuna začeli su Srb i dr. sada da formiraju i drugi bataljun. Kraj općeg nezadovoljstva i lošeg raspoloženja uslijed vječitih neprilika i neurednosti imade izgleda da će akcija Srba sada uspjeti tim više što je on u dobrim odnosajima s gen. Kornilovim, koji ga posvuda podupire i pomaže. Kao časnici pošli su u Kijev u taj bataljun i dio oficira disidenata koji se drže Srba

i njegovih drugova. Opstoji opasnost da će buknući veliko nezadovoljstvo sa dobrovoljcima đacima, kojima se obećalo pomaknuće ili koji s time računaju: oni imaju priliku da nakon tri mjeseca škole postanu praporščiki u ruskoj vojsci; tako se i sada mnogo disidenata nalazi u oficirskoj školi u Poltavi. Centar oficira disidenata i disidenata u opće te mjesto njihove koncentracije je vlada na naš u nesreću prenesla iz Jakaterinoslava u Odesu, gdje će oni mirno moći agitirati u korpusu. Pitanje promaknuća đaka je veoma teško riješiti, jer i sad imade po jedan oficir na 14 vojnika, a ako se samojedan dio đaka promakne, ostati će drugi nezadovoljni.

U Kijev došli su nedavno Dr. Nežić¹ i Dr. Petrović² da agitiraju među našim ljudima. Petrović je pripovijedao da će oni s Dr. Stefančićem³ u Petrogradu otvoriti Jugoslavensku kancelariju koja će voditi političku propagandu među zarobljenicima i dobrovoljcima, koja manjka uslijed inercije Jugoslavenskog Odbora on; i se nadaju da će već za to naći potrebna sredstva. Jugoslavenskom Odboru da to nijesu javili ali da nemaju ništa protiv toga, ako članovi istoga k njima dođu pa da im pomažu.

U Odesi ide rasulo korpusa dalje. General je izvrstan vojnik ali loš političar kao i naravski, te s toga nije u stanju da slijedi jedan određeni pravac ili program, nego kraj najbolje volje luta u labirintu onih savjeta, što mu ih daju pozvani i nepozvani savjetnici. Veoma je štetno, što od srbijanskih političara imade samo tamo ljudi, koji toj zadaći nijesu ili intelektualno ili po svom temperamentu i karakteru dorasli. Uslijed toga se vrlo često mijenja taktiku i u opće odnose prema pojedinim pojavama u korpusu. Imade i mnogo drugih neurednosti, koje izazivlju nezadovoljstvo.

Kušaković je štetio korpusu kao načelnik štaba. Joksimović priznaje otvoreno da je to rezultat intriga koje je on poveo da se ga makne, on je znao da je s time Dr. Jambrišak suglasan, ali kad se to dogodilo onda je došlo do reskih riječi među njima, pošto je Jambrišak govorio, da se smjelo maknuti Kušakovića samo u slučaju, da se dobije boljeg načelnika a ne gorega te da se ga nikako nije smjelo maknuti na ovaj način. Tada su akcije Joksimovića kod generala stajale visoko, ali spletkama nekih Srbijanskih oficira, kojima je on otvoreno predbacivao pred generalom političku netaktičnost i druge neurednosti (katkada i materijalne naravi) je uspjelo te mu je general najprije naredio da se vrati u svoju diviziju, a onda ga poslao na agitaciju u Kijev. Historija sa puk. Stolom Popovićem nije nego komedija; dobivši nalog sa Krfa da se penzionira, uprizorili su njegovi prijatelja komediju, kao da ga tobože vojnici ne puštaju iz puka i uslijed toga se naredba o penzioniranju povukla natrag. Apsolutno je potrebno da se odmah stane na kraj rovaranju Srba, Simića i dr. a isto da dođe u Odesu jak čovjek koji će politički organizirati i disciplinirati i Srbijance i prečane i koji će jednako sve držati svojim auktoritetom pod uzdama. Naravski da treba silan čovjek, koji će moći pokazati pravo mjesto svim maljušnim političarima. Treba stvoriti silnu organizaciju, koja će korespondirati itd. i sa zarobljenicima, jer će ih inače Srb i drugovi posvema rastrovati. Dr. Jambrišak je doduše veoma spretan, ali za vođenje te stvari nije podesan, jer je on svojim istupanjem i svojom reskom odlučnošću odbio od sebe disidente, koje valja nastojati da se opet predobiju za našu stvar. Među Dr. Jambrišakom i Joksimovićem došlo je bilo do idejnog sukoba radi toga što je Dr. Jambrišak stajao protiv disidenata te htio dopustiti njihov povratak u korpus samo kao iznimku dočim je on (Jaksimović) stajao za bezuvjetno praštanje i povratak sviju, jer je u tome vidio spas istih i ujedno sredstvo da se izbjegne otvorenom raskolu s njima.

Ako se tijekom slijedećih petnaest dana ne poduzme kakova akcija u Kijevu i korpusu protiv Srba i njegove agitacije, biti će kasno i u dva mjeseca nećemo imati korpusa. Bojna vrijednost korpusa je od vremena

1) dr. Z. Nežić, biv. zastupnik u bosanskom saboru

2) dr. Andrija Perović, biv. zastupnik u bosanskom saboru

3) dr. Jakob Stefančić

Dobrudže pala na jednu četvrtinu prijašnje. Po njegovom računu će u slučaju mobilizacije tek 75% vojnika doći na pozicije. Najglavnija briga morala bi izim te organizacije biti ta da dođe kao šef štaba čovjek kome svi vjeruju i koji je nacionalno prosvjetljen ili se barem takome čovjeku predađe izradba političkih pitanja korpusa. Za tim bi valjalo maknuti razne Majstoroviće i Maksimoviće, koji imaju uski srbijanski krugozor te su kroz omraženi kod oficira i vojnika dobrovoljaca te kojima se uza sve to daje uvijek najvidnija mjesta u štabu, što mnogi tumače kao provokaciju i pomanjkanje dobre volje. I naravski da bi trebalo da dođe, kako rečeno, čovjek sa velikim ugledom, političar naravski, naputcima kojega bi zvanična lica morala slijediti, a s toga bi bilo najbolje kad bi to bio Srbinanac i ubijedeni Jugoslaven.

Petrograd, 10. VIII/28. VII 1917.

A. Mandić javlja Jugoslavenskom odboru da mu je M. Spalajković predao tekst Krfske deklaracije i da je s njime uredio pitanje financiranja »Slovenskog Juga«

Danas je iz Finlandije došao gosp. Dr. Spalajković nakon dužeg odsustva te me je primio na podulji razgovor. Predao mi je deklaraciju srpske vlade i našeg Odbora te mi povjerio daljne korake. On će je predati ministarstvu, a onda ćemo vidjeti kako će se stvar dalje publicirati i kako će se odazivati na to revolucionarna Rusija. Poslati ću Vam izreske iz novina.

Nadalje uredio sam s g. ministrom veoma lijepo pitanje »Juga«. Pošto smo bili suglasni da se list mora izdavati tako ili onako, to je g. ministar poslao šifru u Odesu vladinom povjereniku »neka finansira »Slovenski Jug« za račun Jugoslovenskog komiteta«. Ostali smo dogovoreni, da ćemo prepustiti Komitetu, da uredi i preuzme na sebe plateže, a ako to ne bi odgovaralo njegovim namjerama ili inače da će odnosi iznositi teretiti srpsku vladu. Novac će se pako izdavati i isplaćivati redakciji imenom Odbora, da ne nastane opet kakovo govorkanje. Ja se nadam da će Odbor odobriti moje postupanje i da mi neće zamjeriti ili smatrati kao kapris moju tvrdokornost u tom pitanju.

Glede Odreda — eto Vam opet nove neprilike! Poslanik primio je od generala nov brzogjav, u kojem isti javlja da general Ščerbačov sve dalje tvrdokorno traži odred na rumunjski front; general Živković je protiv toga te se tuži, da ove protuslovne naredbe, koje se sve opetuju i opetuju, nerviraju korpus, koji na taj način mora da gubi sve više povjerenja u svoje glavare i planomjernost njihovog rada; general je javio u stavku vojnom agentu, da je on sve spremio za spješno otputovanje na zapad i da može od svoje inicijative sada izmijeniti nacrt za bližnju budućnost itd. Vederemo. To je prava igra u »tiramolu« i ja shvaćam, ako naši vojnici gube vjeru i ustrpljenje, kad vide svu ovu bezglavicu, koja je samo ovdje moguća.

Petrograd, 11. VIII/29. VII 1917.

A. Mandić izvještava Jugoslavenski odbor o pisanju ruske štampe o Solunskom procesu i javlja da je nagovarao puk. Srba da prestane s napadima na prijestolonasljednika Aleksandra i na Pašića.

U privoju čast mi je priložiti jedan izrezak »Volje Naroda« sa člankom o Solunskom procesu iz pera podpukovnika A. Srba i dr.

Opazam pri tome da je u Odeskom listu »Golos Revoluciji« od 22. o. m. izišao članak sa malo ne istim sadržajem.

Ja ću nastojati da ugovorim puk. Srba da bar vremenom prestaje sa svojim atakama na Pašića i Aleksandra, pošto nam diskreditiranje istih osobito u ovom momentu ne može pridonijeti drugo nego golemu štetu.

Isto ću ovih dana govoriti sa E. K. Brežovskom i nekim drugima te nastojati da ih uvjerim o šteti koju našoj stvari pridonášaju slični članci.

Petrograd, 24/11. VIII 1917.

A. Mandić šalje A. Trumbiću »strogo konfidencijalno« obaveštenja o radu podpuk. Srba i podpor. Semiza među dobrovoljcima i kod Rusa »crnorukaca«

Uspjelo nam je da dobijemo jednu tajnu vezu iz koje doznajemo pouzdano o radu djelovanju i namjerama Srba i njegovih crnorukaša. Dobivena saopćenja slažu se i pokrivaju i upotpunjuju ostala saopćenja, što ih dobijam iz Odese, Kijeva i samog Petrograda, te se ih može smatrati potpunoma pouzdanima. Imade izgleda da ćemo ta saopćenja dobivati i u budućem, te da ćemo tako moći paralizirati onaj rad i one korake, koji su se poduzimali i koje se poduzimlje u namjeri da se ošteti korpus sa svime što oko njega visi i viri.

Spomenuta saopćenja daju mi tek sada potpunu sliku sistema po kojemu se radilo i tek sada sam u stanju da ocijenim potpunoma rad pojedinih lica i skupina.

Ja Vas molim, da priložene prepise dotičnih saopćenja pročitate ili predate gosp. Pašiću, ako ih možda još nije dobio od strane poslanika koji podržava te vodi tu stvari kojemu redovito predajem originalni prepis tih saopćenja. Recite ujedno gosp. Pašiću neka se ne čudi, ako dobije od poslanika brzogjavnu molbu s ličnom jednom pitanju, koja se molba možda slaže sa sadržajem ovih prepisa. Starac je lukav i domisliti će se, što je na stvari. A potrebno je da tu stvar provedu onako kako traži poslanik, pa i ako se ono na osnovi dosadašnjih akata srpskih arhiva čini neumjestnim.

Primjetiti ću da poslanik nije izručio ministarstvu dosada zahtjeva o ekstradaciji crnorukaša te da je po tome Lebedev mogao o tome doznati samo iz samog poslanništva. Ako je istina, da Lebedev i Srb imaju nekoliko prepisa raznih telegrama, onda si možete prestaviti koliko vrijednost predstavljaju srpske šifre, koje amo dolaze i odavle idu. U ostalom mi je Srb sam dva puta rekao da on točno znade sve što je poslanik javio na Krf i što je javio Krf, te je drugom prilikom Dru. Jovanoviću rekao, da te vijesti imade direktno iz Krfa.

Ako sravnite to s historijom što se dogodila s Vašim telegramima i s Otvorenim pismima, biti će Vam koješto jasno, te bi trebalo što god poduzeti da se ovaj škandal, koji čini iluzornim polovicu rada poslanništva zgodnim načinom prekrati. Ali to se mora uraditi oprezno, da se nitko ničemu ne dosjeti i da ne bude škandal još veći. Jer bi se lako moglo dogoditi, da se uslijed kojeg reskog koraka poveća broj crnorukaša još nekim licima, koji bi imali razloga da se boje toga ili onoga.

Sa Srbom imao sam pred pet dana dugi razgovor, naravski bez rezultata, on je došao k meni da ublaži utisak mog razgovora sa R. Jankovićem i da me umiri nadom, da se cijela stvar dade mirno urediti kakovim provizorijumom. Ja sam to razumio te sam mu izrazio moju zadovoljštinu, što ga vidim pomirljivo raspoloženim i što se s toga ne trebam bojati da će oni učiniti daljnje korake, koji se ne mogu tumačiti inače nego psihopacijom, a ko se ne dopusti direktnu zločinačku namjeru. On mi je obećao pred dr. Latinčićem, da će pustiti korpus na miru, ali sad se vidi koliko vrijedi to obećanje.

Molim Vas, da sadržaj ovog mog pisma nikome ne saopćite, da se ne proširi krug lica koji o tome znadu.

[.]¹

Usljed posljednjih neprilika sa inostranim predstavnicima je vlada izdala prekjučer zakon koji stavlja pod kaznenu sankciju pisanje i napadanje na saveznike, njihove vlade i vladare. Time je i crnorukašima izbijen otrovni zub, bar onaj najkrupniji.

P R I L O G

4. VIII 1917.

Potpukovnik Srb i dr. odlučili su raditi svim silama oko uništenja našeg dobrovoljačkog korpusa u Odesi, koji u njihovim očima ne predstavlja drugo nego tvorevinu naslednikove i Pašičeve vlade te njihov nesvjestni instrument, kojim će se oni i njihova okolina održati u budućoj našoj državi protiv volje naseljenja Srbije. Agitacija Srbova i njegovih drugova među oficirima prečanima nije imala ni iz daleka onaj uspjeh, kojemu su se oni nadali; oni su uvidjeli da se prečani prema stanovitim unutarnje srpskim pitanjima drže oprezno rezervirano i pasivno te da u glavnome mogu računati više manje samo na one koji s jednog ili drugog razloga stoje u oprijeci s korpusom tj. na disidente. S toga stali su oni voditi agitaciju u korpusu i izvan njega pomoću nekih srbijanskih oficira štaba i korpusa te Semiza, te nastoje da se korpus rasturi i njegovi sastavni dijelovi izvuku iz sfere upliva srpskih vlasti.

Ova njihova agitacija je dio one kampanje, koju oni spremaju protiv srpske vlade, kojoj oni hoće da otmu svaki teren u Rusiji. Dosada im je uspjelo da se približe mnogim licima, koji igraju ulogu u današnjim prilikama Rusije. Oni se nalaze u odličnim odnošajima sa gen. Kornilovim, koji ih je primio u rusku armiju kao pukovnike i koji ih svugdje protežira. U izvršnim odnošajima stoje oni sa zamjenikom ministra mornarice Lebedevim, koji im je obećao da će primiti u rusku vojsku svakog »srpskog revolucionara«, koji će se za to prijaviti. Pomoću istog, te Kornilova radi sada Srb na tome da pribavi oficirima i vojnicima dobrovoljcima, kojima je on prije komandirao u odredu, ruske i rumunjske ordene, a nekima i oficirske epolete, da ih tako k sebi privuče i priveže. Srb, se debelo sprijateljio sa Borisom Suvorinom i njegovom ženom Marjom Petrovnom, te misli da je preko njih dobio za svoju stvar »Večernje Vremja«. »Volju Naroda« imade on za sebe uslijed svog prijateljstva sa Lebedevim, a sad se sblizio sa nekim Bulačevim da preko njega zadobije »Den«. Reporter Markovič iz »Večernjeg Vremena« (Crnogorac) je također njegov čovjek premda su se radi današnje notice u »Novom Vremenu«, koju Srb na sebe protezuje — posvadili.

Gornje stvari i saopćenja potiču iz prvoističnika te se slažu sa pripovijedanjem samoga Srba, koji je danas također pripovijedao, da mu je rekao zamjenik morskog ministra Lebedev da srpska vlada traži ekstradiciju njegovu i njegovih drugova, ali da će ruska vlada odbiti to traženje.

—o—

5. VIII 1917.

Pred desetak dana došao je u Petrograd jedan ruski revolucionar — emigrant neki Bizjuk, koji je služio kao feldšer u 10. srpskom puku na Solunu i koji je donio Srbu detalje o procesu Apisa. Naravski da on crta sve u najcrnijim bojama, pošto je bio s pok. Apisom prijatelj.

Sa Srbom se vječno druži ranjeni potporučnik aviatičar Mihajlovič koji mu je veoma odan. Isto mu je odan i narednik Milan Mladenović, nećak

Vulovića, koji je dezertirao iz Odreda te došao sa Srbom amo. Srb kani pozvati u Petrograd i vojvodu komitskog Vladu Mihajlovića Vaskara, koji se sada nalazi u Jassy kod francuske špijunske škole. Isto radi Srb o tome, da predobije za sebe narednika Kašikovića Sretena te nastoji da njemu i Mladenoviću ishodi ruski oficirski čin: time se nada utjecati na dake, da dezertiraju iz korpusa te da dođu k njemu u rusku vojsku.

S majorom Maksimovićem stoje oni u lošim odnošajima. Interesiraju se veoma za neku knjigu, koja je u Švicarskoj izdana protiv srpske vlade od nekog Srbina (Jakšića?).¹ Oni su stupili u pregovore s Crnogorcima i napose s nekim Perovićem,² koji još posvema stoji pod uplivom g. Pištelića:³ dali je njihov pokret zaista republikanski a ne možda dinastički, te će možda pristati k njima: za sada pako on očividno stoji neodlučan i nezna da se orientira.

Bezjuk je jučer bio kod Lebedeva, koji mu je dao četiri mjeseca dopusta te s kojim je razgovarao radi Solunske afere; dogovorili su se da će ga Lebedev sutra u 11 opet primiti da mu potanko referira o procesu i o srpskim prilikama. Bizjak propagira ideju stvorenja velike slavenske federativne republike.

Knez Dolgorukov i drugi oficiri oficirske lige, a isto i Boris Suvorin su monarhisti te nastoje zadobiti Srba za svoju akciju. Srb i njegovi se ne daju te sa svoje strane nastoje da Suvorina i Ligu iskoriste protiv srpske vlade. Srb veli da je isto kao i njegovi drugovi republikanac i oni se grozno boje restauracije monarhije, jer misle da bi onda njihova akcija u Rusiji propala.

Oni idu za time, da izazovu srpsku vladu, da im preko poslanstva i javnosti odgovori na njihove napadaje.

Bezjuk će u novinama napasti srpsku vladu radi Solunske afere te će iskoristiti pri tome i onu spomenutu knjigu, što je u Švicarskoj izašla.

7. VIII 1917.

Srb i ostali zavjerenici bili su odlučili da nametnu Semiza kao komesara, koji će posredovati među vladom ruskom i I. divizijom korpusa dobrovoljaca, koja je sad pošla na bojište. Međutim je došao Bizjuk te Srb se predomislio te izigrao Semiza, a na njegovo mjesto kandidira Bezjuka, koji će uplivati onda na naše dobrovoljce. Isto tako on misli, da će mu uspjeti da proturi svog kandidata kao komesara ruske vojske na solunskom frontu.

Jučer došao je iz Odese praporščik Ilinski iz »Rumčeroda« (savez radničkih i vojničkih savjeta Rumunjskog, Crnomorskog i Odeskog radništva i vojse) koji je došao k Srbu te mu obećao da će i dalje štampati članke protiv vlade srpske u »Golosu Revoluciji« te da će ga i inače podupirati. Danas će doć i u Petrograd još nekoliko članova predsjedništva Rumčeroda i Ilinski će ih dovesti k Srbu da se dogovore.

Semiz imao je danas da dođe iz Odese amo, ali nije došao. Srb i Semiz šire vijesti o tome da naši dobrovoljci u masama dezertiraju iz korpusa, jer neće na front.

Bezjuk bio je jučer kod Lebedeva te mu pripovijedao o solunskoj aferi: grdio je Francuze i Engleze radi šikane što su mu ih činili na putu i radi toga što nesavjestno postupaju s Rusima i Srbima na Solunu. Glede pitanja ekstradicije crnorukaša, rekao mu je Lebedev, da ih neće predati ruskoj (greška u tipkanju treba da stoji: srpskoj, op. D. Š.) vladi, a na njegova

1) Svetolik Jakšić, živio u Švicarskoj i vodio kampanju protiv Pašića i njegove vlade, naročito nakon Solunskog procesa. Ovdje se misli vjerojatno na Jakšićevu brošuru »Mi na Krlu« koju je vlada zabranila.

2) Misli na dra Andriju Perovića.

3) Misli na Luku Pištelića.

daljnja pitanja odgovorio je da jamči, da ih neće predati ni vojni ministar niti Tereščenko pod nijednim uvjetom. Lebedev mu je obećao da će pokrenuti raspravljanje o Solunskom procesu. Lebedev mu je pripovijedao da imade sve šifrirane depeše koje je poslanik Spalajković otpremio u savez sa njegovim člancima na Krf te je rekao da je te depeše dobio pomoću svog kontrarazviditeljnog odjela. Obećao je da će im ići na ruku i posredstvom svog prijatelja Savinkova,⁴ zamjenika ratnog ministra, a isto da će posredstvom jednog zajedničkog prijatelja uplivati na Kerenskoga. Lebedev je odobrio pisanje protiv srpske vlade u novinama. Lebedev je ironički spomenuo, da može onda poslanik Spalajković i dalje šiljati njegove članke na Krf. Govoreći o poslaniku Spalajkoviću rekao je da bi isti bio morao dati ostavku poslije one historije s Miljukovim. Bizjuk je vijećao sa Srbom i Jankovićem te su odlučili da će najprije pustiti u javnost pet do šest članaka pod tuđim imenom, te da će onda Bizjak izstupati pod vlastitim imenom pozivajući se na te članke tobožnjih trećih lica, da na taj način lakše sugestioniraju publiku. Janković napisao je već jedan članak, koji će ovih dana izaći pod trećim imenom.

Svoj rad protiv vlade koncentrirali su oni u rukama Jankovića, koji ostaje i dalje u Petrogradu, dočim su Simić i Gojković na frontu, dočim polazi Srb ovih dana u Kijev da preuzme zapovjedništvo jedne lahke art. divizije. Odlučili su da će povjeriti agitaciju u Moskvi jednom Rusu. A za Odesu poskrbiti će Bizjuk. Sa svojim ljudima u Solunu imati će oni vezu preko komesara ruske vlade, koji će biti pridijeljen ruskom odredu.

Srb će putem poći u stavku da predobije Kornilova za stvar. Glede korpusa u Odesi on hoće da korpus postane revolucionarnim te da mora pasti pod rusku vrhovnu komandu.

Srb imade još knjige šifra diplomatskih srpskih, francuskih, ruskih i rumunjskih, koje mu je u doba njegovog rada na Dunavskim otocima bio predao gosp. Andonović. Srpska šifra počinje sa: A-69.

Čini se kao da je Janković njihov politički glavar: u njegovim rukama je očividno koncentrirano sve i oni njega o svemu izvještavaju te kod njega se nalazi u lijevom predalcu pismenog stola potpuni ekzemplar ustava »crne ruke«, dočim imade Srb samo izvadak ustava.

Tadić i Mihajlović stanuju također u Astoriji (vojnoj gostionici) te veoma često konferiraju sa Srbom i Jankovićem. Srb govori da su im oni dobri prijatelji.

Dodaje valja da će Bizjak pisati u »Novoj Žiznji« Gorkoga i u »Djelu Naroda«, pošto Engleska i Francuska prate pozorno pisanje Gorkoga i to će pospješiti širenje njihovih članaka.

U švicarskoj stoje, po riječima Srba, njihove stvari veoma dobro.

Srb imade jedan »spisak povjerljivih ljudi«, u kojima imade oko tridesetak lica i kod svakoga je navedeno koliko mu se može povjeravati i za što je sposoban. Kao prvi i drugi su u tom spisku navedeni Ilija Anđelković iz Negotina, vrlo povjerljiv i sposoban za sve;

Dimitrije Mašić iz Negotina, vrlo povjerljiv i sposoban za sve;

Obojica se nalaze u Jelisavetgradu kao izbjeglice.

Srb je iz Fraincuske primio danas telegram koji glasi: »sa zdravljem dobro, popravljam se na bolje«. Po njegovim riječima to znači da njihova agitacija dobro uspeva.

Prim.

7. VIII 1917.

Prepis: 27./II Dragi Aco. Zbog ovog događaja koji se ovih dana odigrao ovde u... budi obazriv. Nemoj nikome govoriti što je s nama bilo u O... Možemo iskusiti neprijatnosti. Ne vjeruj nikome u Rusiji, mnogo ima provokatora... (: dalje privatna saopćenja)...

⁴) Boris Viktorovič Savinkov, ruski političar, vođa esera, pomoćnik ministra vojske u vladi Kerenskoga.

Tvoj A. I. Srb. v. r. kopija pisma A. Srba Azi Andonoviću, sadašnjem činovniku u korpusu, a prijašnjem činovniku u poslaništvu u Bukureštu. Pr. 7. VIII 1917. Prepis u izvadku

Dušan Semiz
podporučnik
Odesa

24. VII 1917.

Aleksandar Srb
podpukovnik
Petrograd

Naš zajednički rad.

1. — Članak »Golosa revoluciji«, No. 10 i 11 iz Odesa s obzirom na rad Apisa i drugova u Narodnoj Odbrani od 1903. god.

2. — Veze sa Odeskim vojnim okrugom i Rumčerođom, gdje je Semiz predložio da ostane po delu za srpske stvari.

3. — U pogledu srpskog dobrovoljačkog korpusa a) cilj je da se svi srbijanski oficiri izmire, koji rade jedni protiv drugih, b) da štab postaje izlišan sa odlaskom prve divizije na front, c) cilj sa sveslavjenskim društvom jasan je i nekoristan i egoistički stvoren za ličnost generalovu.

4. — U slučaju dalje agitacije »Slovenskog Juga« za Solun ili ruski front, korpus će se rasuti. Štati tome energično na put i štetne elemente što pre ukloniti iz korpusa.

5. — »Slovenski jug« stvara svađu sa ruskom demokracijom.

6. — Izvršiti odmah podelu vojnika i one koji su za Solun poslati ih odmah, a one za ruski front otpremiti na front pod ruskom komandom.

Potp. Semiz Dušan
potporučnik

Pr. 7. VIII 1917.

potpukovnik
Potp. Aleksandar Ign. Srb

Dr. Miloš Marić iz Moskve piše pod 16. VI 1917. Srbu da neće moći udovoljiti njegovoj želji, jer poznavajuć i ljude i prilike u odboru »našeg društva« (jugoslavenskog?) bi se jedva jedvice našlo tri čovjeka koji bi glasali za to da se pošalje srpskoj vladi telegram da ne izvrši smrtnu kaznu nad osuđenim zavjerenicima. Nadalje ga tješi da vlada neće sjegurno izvršiti osudu pogledom na njihove zasluge itd.

Pr. 7. VIII 1917.

Tri pisma Uroša Brkića, narodnog poslanika u Odesi: javlja Srbu (Hotel Metropol u Moskvi) u prvim dvim da je bio kod generala pogledom na njihovu stvar, da je govorio generalu u njihovu korist (ali ne veli s kojim uspjehom). Dalje im govori da je njihova stvar pravedna, da se ne trebaju bojati jer kako među izbjeglicama tako i među ljudima što su ostali u Srbiji imade vrlo mnogo prijatelja njihovih. Za dokaz toga navada da je dobio tri pisma sa Krfa od narodnih poslanika, »a također i od Nastasa« (valjda Petrović-Glavoseča) gde mu pišu da mnogo njihovih prijatelja rade kod Vlade i kod Pašića da se ti ljudi ne osude.

U poslednjem pismu im javlja da je on lično depeširao dva puta Pašiću, da bi vrlo dobro bilo, dase s obzirom na prilike koje vladaju među njihovim prijateljima u korpusu, prestane sa procesom i kaznu ne izvrši.

Pr. 9. VIII 1917.

Podpukovnik Srb i podpor. Semiz predati će posredstvom Ilinskog i ostalih predsjednika »Rumčeroda« ministru predaj. Kerenskom slijedeći memorandum koji sadržaje preko 6 stranica štampanih na mašini. Memorandum je donio u Petrograd jučer podpor. Semiz lično.

Sadržaj je slijedeći te je sastavljen po kazivanju lica koje ga je netom pročitalo.

Kratki historijat korpusa. Prvotno sabiranje dobrovoljaca, koji su se preko Rumunjske otpremali u Srbiju: kao izaslanik srpske vlade i armije fungirao je »izvjestni revolucionar Semiz«, koji je radio u sporazumu sa ruskim vlastima oko odašiljanja zarobljenika kao dobrovoljaca za srpsku armiju, njemu je uspjelo da pošalje grupu od 2.500 ljudi koje je postepeno otpremio sve dok se nije svršila mogućnost plovitbe po Dunavu uslijed avstro-bugarskog napada na Srbiju. Sam Semiz prešao je sa poslednjim transportom u Srbiju te aktivno sudjelovao kod obrane Srbije. Sa njegovim odlaskom prekinut je svaki daljnji rad na sakupljanju dobrovoljaca. Poslije tragedije Srbije poslan je opet u Rusiju Semiz sa partijom oficirima te je on organizirao rad oko osnivanja korpusa dobrovoljaca, pa kad se sakupilo 20.000 ljudi osnovana je 1. divizija.

Oficiri što su bili poslani od srpske vlade sa Krfa nijesu poznavali revolucionarnu dušu dobrovoljaca te su loše i neracionalno s njima postupali: uslijed toga došlo je do nesporazumka sa oficirima s Krfa i s komandom, koji su revolucionare dobrovoljce zapostavljali i ne davali im nigdje mjesta. Ti srbijanski oficiri bili su sve ljudi koje je vlada radi njihove nesposobnosti poslala amo, jer nijesu mogli u srpskoj armiji činiti karjeru i koji su pokorni sluge Pašića i nasljednika. Ti su uzroci doveli stvar do toga da je istupilo iz korpusa oko 15.000 ljudi te da ih je ostalo samo 16—18.000. To su sve tako ubijeđeni revolucionari da nikome od njih ne bi palo u glavu da i jedne kapi krvi prolije za prestolonasljednika.

Dobrovoljci su svi uvjereni republikanci, koji idu za time da ostvare Balkansku federativnu republiku; oni mrze korupciju koja je počela da vlada u Srbiji. To su sve ljudi demokratskih načela koji će biti u stanju da provedu za sobom i bugarske i grčke i rumunjske demokrate.

(Sa odlaskom divizije na front postao je štab korpusa nepotreban te ga valja rasformirati).

— te valja skrbiti da ta revolucionarna vojska kad bude otvoren put u njihove krajeve, prodre odmah onamo te da povuče za sobom i organizira onaj ostatak ljudi, što je tamo još ostao.

Zarobljenici sastoje iz 3 elemenata: 1. iz takovih koji su se predali Rusima iz straha za svoj život; 2. iz takovih koji su nezavisno od njihovog uvjerenja bili zarobljeni uslijed ratnih operacija; 3. iz takovih koji su kao uvjereni Slaveni u Avstriji mnogo stradali i bili pozatvarani radi svog uvjerenja te koji su svijestno prebjegli u Rusiju.

Prema tome valja ih i upotrijebiti: jedne za stvaranje radničkih družina, druge za jugoslavensku vojsku, a treće za četničke odrede.

Ruske vlasti morale bi uzeti u ruke organizaciju vojske iz ovih ljudi a određivanja i rasporedijeljenje ljudi po gornjih kategorijama trebalo bi prepustiti Srbu i Semizu. Oni traže nadalje da se svi zarobljenici Jugoslaveni koncentrišu u posebne logore, kojima će rukovoditi Srb pod ruskim nadzorom. Iz onih ljudi koji se ne žele boriti trebalo bi organizirati radničke družine koje će u pozadini raditi.

Formacija vojničkih trupa; valja sastaviti posebne srpske, hrvatske i slovenske trupe. Svaka četa morala bi imati s početka po jedan hrvatski, slovenski i srpski vod. A kad se stvore 4 čete, onda valja pojedine srpske vodove ujediniti u srpsku čet, hrvatske vodove u hrvatsku čet, itd. Ista procedura vrijedi i za formiranje bataljona pukova itd. tako da bi se na koncu imalo odijeljene srpske, hrvatske i slovenačke jedinice, strogo među sobom odijeljene.

Ispremiješati međusobno Srbe, Hrvate i Slovence smije se samo kod tehničkih trupa gdje odlučuje naobrazba i spremnost, inače ih se nesmije ispremiješati izim ako to izričito zahtijevaju.

Oficire prima se u tu vojsku sa činom oficira, podoficira kao podoficira. Komandovati će u višim jedinicama ruski oficiri, a čete se mogu povjeriti

i oficirima dobrovoljcima, ako imaju odgovarajući čin i ako pripadaju istom plemenu kao i momčad dotične čete.

Formacija četničkih trupa; valja stvoriti s početka pet boračkih četničkih četa po 200 do 300 ljudi te šestu dopunbenu četvu sa 5 do 600 ljudi. Po dvije (ili 4?) čete stvaraju brigadu četničku. Razdioba Srba, Hrvata i Slovenaca mora biti ista kao i kod vojničkih trupa. Komandu nad četničkim trupama valjalo bi predati Srbu i Semizu te njima bi trebalo predati i organizaciju čitavog četničkog odreda.

27.

Petrograd, 25/12. VIII 1917.

A. Mandić izvještava A. Trumbića o nastojanjima podpuk. Srba da iz jugoslavenskih zarobljenika organizira revolucionarne odrede.

Ovaj čas doznajem:

Srb će tražiti da se ga premjesti u armiju na rumunjskom frontu, da uzmogne uplivati lakše na naš odred. Rumčerođ će u dogovoru sa Srbom predati komandi i vladi zahtjev da se rasformira naš odred kao takav te da se preda Srbu i Gojkoviću, da pod nadzorom ruskih vlasti stvore iz naših zarobljenika posebne revolucionarne odrede, koji neće odvisti od srpskih, nego od ruskih vlasti. Radi dogovora u tom pogledu došao je danas u Petrograd Gojković, koji će večeras imati konferenciju sa Srbom i Jankovićem. Ako se obistini da će ovih dana biti proglašena diktatura Kerenskoga i Kornilova, tad će Lebedev postati upraviteljem južnih provincija te će kao takav provesti gornje ideje.

Danas po noći su Tadić i Mihajlović, sekretari poslaništva, cijelu noć lumpali sa Srbom te su mu saopćili da je gosp. Ilić došao sa Krfa amo po nalogu vlade naročito za to, da radi protiv agitacije »crne ruke«, a za Ilićem doći će još neki drugi agitatori. Srb je odmah javio u Moskvu, kamo će se po slovima sekretara Ilić nastaniti, da se pripravi teren protiv Ilića i njegove agitacije.

Gornje okolnosti pripovijedao je sam Srb.

[.....]

Poslije avstrijske diplomacije eto Vam za kontrast srpsku! Bože prosti kako smo grozno bedasti! Bedasto zamišljeno i još bedastije provedeno! Saopćite molim vast, to gospodinu Pašiću u moje ime!

Petrograd, 2. IX/20. VIII 1917.

A. Mandić izvještava »konfidencijalno« Jugoslavenski odbor o sumnjama ruske kontraobavještajne službe u J. Lavrina, najavljuje nove sukobe između maksimalista i vlade Kerenskoga i moli dozvolu da svoju obitelj, koja je u teškom zdravstvenom stanju, odvede u Švicarsku.

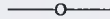
Ovih dana prisustvovao sam kod jednog telefoničkog predovora među poslanikom i dopisnikom »Novog Vremena«, g. Markovićem, u kojem je ovaj potonji saopćio g. Spalajkoviću, da ruska kontrašpionaža traži od njegove redakcije podatke i razjašnjenja o dopisniku Janku Lavrinskoga koga ista proganja radi špionaže u korist Avstrije.

Pošto je poslanik morao otputovati prepustio je meni da govorim s Markovićem i da učinim neke korake mjesto njega. Pozvao sam k sebi Markovića i on mi je među inim saopćio da je Lavrin poslao redakciji »Novog vremena« saopćenje da ga je »Jugoslavenski odbor« izabrao svojim članom te da je to svoje saopćenje potkrijepio izrescima nekih novina među kojima izreskom iz »La Serbie«.

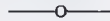
Ja sam Vam uslijed toga otpremio šifrirani brzovjav: »JELI ISTINA DA STE BEZ OBZIRA NA MOJE IZVJESTAJE KOOPTIRALI ZA ČLANA ODBORA JANKA LAVRINA, KOJEGA SAM PREDSEDNIKU TRUMBIĆU OPE-TOVANO I DETALJNO OPISAO KAO POGIBELJNO SUMNJIVCA I KOJEGA DANDANAS RUSKE VLASTI OFICIJELNO PROGANJAJU I POTAJNO LOVE KAO AVSTRIJSKOG ŠPIONA? MOLIM BEZODVLAČNO TELEGRAFSKI ODGOVOR U KONVENCIONALNOJ FORMI BEZ NAVEDBE IMENA I INKRIMINACIJE.«

Za sada nemam što da dodajem dok ne dobijem odgovor te ne doznajem jeli to istina ili ne. Pogledom na saopćenja koja sam ja svojevremeno učinio više puta gosp. predsjedniku, morao bih ja — u slučaju da je to istina — shvatiti pitanje i s lične strane te vući konsekvencije.

Saopćujem s toga za sada goli fakat da uzmogne tko od članova Odbora dignuti prosvjed te se pri tome još jednom pozivljem na one pikantne podrobnosti koje sam 1915. i 1916. g. u mojim pismima saopćio gospodinu predsjedniku Dru. Trumbiću.

Deklaracija Vlade i Odbora¹ nije uza sve molbe izišla do danas u novinama. S toga ću predati istu u prepisu gg. Miljukovu, Jastrebovu i još nekim pojedincima, da tako barem u nekojim listovima izide.

U prilogu prilažem prepis referata Dra. Kolombatovića² na Vaše znanje i ravnanje, uz opasku da naši protivnici marno rade, dočim se s naše strane ne poduzimlju nikaki koraci protiv njihovog rada.

Zamoliti ću g. Dra. Jambrišaka da se vremeno preseli u Petrograd da štogod na svoju ruku pouzmemo te da ga na svaki slučaj uputim i upoznam s poslovima u Petrogradu.

[.....]

P. S. Ovih dana sprema se u Rusiji nova kaša: očevidno kani se pristupiti k likvidaciji radničkih i vojničkih savjeta (vijeća), koji onemogućuju reorganizaciju armije: maksimaliste spremaju na 27. naoružanu manifestaciju da svrgnu vladu: javnost potištena radi Rige te iz straha za sudbinu Petrograda počinje se sve više buniti proti maksimalistima. U ministarstvu mi predskazuju puštanje krvi i grabeže te neki činovnici prenijeli su svoje biblioteke i dragocjenosti u ministarstvo. Predviđa se kriza vlasti, koja će »nesumnjivo« dovesti do diktature. Položaj je veoma kompliciran diferencijama među Kornilovim i Kerenskim pošto se ovaj prvoga boji, da ga ne bi izbacio te tako rade jedan protiv drugoga. Sreća bi bila ako Kornilov uzme vladu u ruke, jer badava, jedino oficiri umiju u Rusiji disciplinirano i praktički misliti, a to daleko i daleko ne svi.

Imam da Vam saopćim jedno lično pitanje.

Usljed nestašice živeža trpi moja obitelj i eto danas leži mi žena opet sa 40 stupnjeva i naravski opet neka gastička istorija. Ja imadem također

1) Misli na Krfsku deklaraciju od 20. VII 1917.

2) Radi se o Kolombatovićevom referatu od 6/19. VIII 1917. koji je Mandić popratio svojim primjedbama. Referat se odnosi na stanje u dobrovoljačkom korpusu. (Arhiv Jugoslavenskog odbora).

posla sa želudcem a djeca isto. Izvan svake sumnje je, da zimi i jeseni nećemo doslovno imati što da jedemo. Meni i tako skrb oko obitelji uzima mnogo vremena, koga bi inače mogao upotrijebiti, a k tome bojazan, da mi od gladi ne stradaju. Ja sam odlučio da ću napokon, kako mi god teško bilo razlučiti se od obitelji, ipak poslušati savjet, što mi ga daju poslaničte nekoji prijatelji u ministarstvu i izvan istoga, te ću obitelji povesti k bratu u Švicarsku. Ja se nadam, da nećete imati ništa protiv toga da se na mjesec dana odslovim od Petrograda te da ćete uvažiti razloge, koji me tjeraju na taj i za mene krajno teški korak. Za vrijeme moje odsutnosti pozvati ću u Petrograd Dra. Jambrišaka, ako do toga vremena ne stigne amo gosp. Supilo. Mislio sam ponajprije, da pošaljem moje k rođacima u Volinjsku guberniju, ali sada je to isključeno poslije nastupanja Njemaca na Galičkom frontu, jer je to sad neposredna pozadina armije te se i njeni rođaci iz respekta pred ruskom armijom spremaju da kamo otputuju. Izim toga smatram da u oči onih trzavica koje Rusiju čekaju i koje mogu dovesti do građanske vojne, nesmiem pustiti polugluhu ženu samu s djecom ovdje.

29.

London, bez datuma¹

A. Mandić i M. Jambrišak iznose svoje prijedloge za rad Jugoslavenskog odbora u Rusiji

Članovi Jugoslavenskog odbora Dr. M. Jambrišak i Dr. A. Mandić predstavljaju sporazumno Jugoslavenskom Odboru na zaključak slijedeće:

P R E D L O G E

1. da im se pogledom na specijalne ruske prilike za olakšanje uspješnog rada dade u okviru nacionalnog programa Jugoslavenskog Odbora izvjesna samoodluka u riješavanju onih pitanja, koja ne podnose zavlačenja;

2. da se jednom članu Odbora, koji stalno živi u Londonu povjeri specijalni referat za ruska pitanja uz obvezu, da podržava neprekidne i stalne veze sa eksponentima u Rusiji, da ih informira o stanju našeg pitanja u ostaloj Evropi, da im uopšte pribavlja druge potrebne informacije, direktive i drugi materijal za rad, te da ih zastupa na sjednicama Komiteta.

3. da se za slučaja odsutnosti gosp. Predsjednika iz Londona stvori organ, koji će biti ovlašten da nam dade direktive i riješava naše hitne predloge;

4. da Jugoslavenski Odbor preuzme financiranje »Slovenskog Juga« odnošno da uredi to pitanje dogovorno sa srpskom vladom na osnovi da list nosi karakter spontanog organa Jugoslovenske Iredente, a da bezuslovno izbjegne karakteru organa srpske vlade, da se time osjigura listu veća sloboda sadržaja i izražaja osobito u spornim pitanjima.

Predlažu da članovi Odbora pišu za list članke sa potpisom o svim pitanjima, koji su važni za naš elemenat u pravcu političkog odgoja i orijentacije. Isto predlažu da se kod lista koji se do sada slao besplatno uvede fakultativna pretplata.

5. U dogovoru s Poslanikom u Petrogradu gosp. Dr. M. Spaljkovićem, potpisani predlažu da Odbor u sporazumu sa Kr. srpskom vladom stvori u Rusiji organizaciju naših intelligenata u svrhu agitacije među zarobljenicima, nabora dobrovoljaca, oslobađanje zarobljenika i namještanje istih po fabrikama i drugim radovima.

6. da Odbor izdade proglas na Jugoslavene u Rusiji, u kome će ih

1) Ti su prijedlozi podneseni Odboru vjerojatno u listopadu 1917.

osokoliti pogledom na konačno rješenje našeg pitanja, protumačiti im politički položaj, pozvati ih u dobrovoljce, te ih upozoriti na austrijsku agitaciju koja se često krije patriotskim frazama.

7. da se informativnom uredu, što ga u Petrogradu organizira Dr. Radoslav Jovanović iskaže potpora šiljanjem informativnog materijala.

30.

London, 1. XII 1917.

**A. Mandić izvještava A. Trumbića o stanju financiranja
»Slovenskog Juga« i o kooptiranju dra Jambrišaka za člana
Odbora.**

Odgovarajući na Vaše cijenjeno pismo od 5. pr. mj. čast mi je saopćiti Vam da je meritorno odgovor na postavljeno mi pitanje sadržano u prepisu mog pisma od 22. VI 1917. upravljeno na goosp. dr. Franka Potočnjaka koje sam Vam nedavno mjesto posebne informacije izručio i na koje se kratkoće radi pozivljam, sa poznatim Vam ispravkom glede iznosa što je dr. Potočnjaku ostao od novca primljenog od srpske vlade.

Meni nije poznato što i kako je izvjestio svojedobno g. Kolombatović Jugoslavenski Odbor u Londonu. Mogu potvrditi samo to, da je isti prolakom kroz Petrograd izvjestio mene circum circa o onim stvarima o kojima govori pismo dr. Potočnjaka ddo. 8/21. januara 1917, da mi je dao na čitanje neke izvještaje dr. Potočnjaka, što ih je otvorene sa sobom nosio, te da mi je saopćio, da imade od dr. Potočnjaka nalog, da u Londonu ishodi, da Odbor financira »Slovenski Jug« te da kooptira dr. Jambrišaka kao člana odbora.

Pri tome mi je on pripovjedao da je ideja financiranja »Juga i koopcija dr. Jambrišaka bila od njega u dogovoru sa nekim tamošnjim faktorima sugerirana dr. Potočnjaku specijalno pogledom na to, što su njegovi lični odnošaji sa nekim mjerodavnim licima u Odesi bili postali više nego prekarni, uslijed česa se valjalo bojati, da će trpiti nacionalni rad u Odesi. Jer je meni o tome koješta iz drugih izvora poznato bilo, našao sam njegovu argumentaciju u redu te sam rado pristao na te predloge koje sam našao posvema opravdanim i umjestnim.

Kad mi je koncem decembra 1916. god. dr. Potočnjak iz Odeze povratio u Petrograd, saopćio mi je, da nije dr. Kolombatović izvršio njegovih naloga nego da je zloupotrebio mandat te postavio njega u veliku nepriliku time, što je financirao list po Odboru u to vrijeme, gdje je on (dr. Potočnjak) financirao list sa Srpskom vladom. Pošto sam Kolombatovićeve korake smatrao objektivno opravdanima, a pitanje »mandata« nuzgrednim i formalnim nastojao sam umiriti dr. Potočnjaka i nagovoriti ga, da kod koraka postignutih kod Odbora po Kolombatoviću ostane.

Rezultat mojih razgovora sa dr. Potočnjakom bio je taj, da je isti na to pristao, te da je brzojavkom ddo. Petrograd 11/24. januara 1917. izvjestio g. N. Pašića, da je Jugoslavenski Odbor preuzeo financiranje lista te sam smatrao, da je time to pitanje likvidirano.

O koopciji dr. Jambrišaka nije tada među nama bilo posebnog razgovora i dr. Potočnjak nije reagirao proti toj koopciji. Uslijed toga mi tada nije u glavu pasti moglo, da može o koopciji nastati kakovo pitanje i to tim više, što je dr. Potočnjak tada imao namjeru nastaniti se u Petrogradu te prepustiti rad oko korpusa u Odesi dr. Jambrišaku.

Ja stojim nadalje tvrdo na stanovištu, da srpska vlada nije nikada finansirala »Jug«, te da se tvrdnja dr. Potočnjaka da se to dogodilo, osniva s jedne strane na nesporazumku izazvanom možda od utiska što ga je on iznesao iz razgovora sa g. N. Pašićem u maju 1916. u Odesi, s druge strane od primitka potpore od 6.000 rubalja za novine. U svom pismu od

8/21. januara 1917. tvrdi dr. Potočnjak također da je finansirao list sa Srpskom vladom i da je uredio stvar prigodom boravka g. N. Pašiću u Odesi. Kakovo je pako to bilo »finansiranje« izlazi najbolje iz istog pisma dr. Potočnjaka, u kome doslovno veli: »...da mi se najviše radilo o tome, da osiguram opstanak lista i nadalje, da ne ugine poslije 1. januara 1917., do kojeg roka sam bio odlučio dovesti ga, po neznam kako i postradao lično, kako sam to naglasio u izvještaju g. Pašiću od 21/XI — 6/XII. 1916.«

Nema nikake sumnje, da se akciji što ju je dr. Kolombatović poduzeo kod Odbora, objektivno ne može ništa predbaciti, ona je bila umjestna opravdana krajnom potrebom i kasniji događaji opravdali su ex post naj-sjajnije one korake, što ih je Odbor poduzeo na ponudu dr. Kolombatovića.

Dali se pako dr. Kolombatović tačno držao mandata podijeljenog mu od dr. Potočnjaka ili ne, to je ono pogledom na gore rečeno u mojim očima pitanje puste forme, koje nebi smjelo ni nastati kad se radi o objektivnoj koristi naše stvari.

Što se tiče mog ličnog mnijenja o dr. Kolombatoviću kojega sam vidio na radu u doba najvećih kriza naše stvari u Rusiji, to sam uvjeren, da je to u svakom pogledu pouzdan i našoj stvari dušom odan čovjek te odličan saradnik, koga prema tome i cijenim.

31.

London, 13. XII 1917.

A. Mandić i M. Jambrišak podnose Jugoslavenskom odboru izvještaj o radu za propagandi jugoslavenskog pitanja u Rusiji

Propagandistički rad za našu stvar u Rusiji bio je već unaprijed predopredijeljen: krajna skromnost radnih sredstava stajala je u dijametralnoj oprijeci sa ogromnošću zemlje i množinom ljudi koje je trebalo raspropagandirati. Teškoće rada bila je povećana uslijed javnog mnijenja inteligentnih Rusa, koji se kraj sve svoje političke ignorancije smatraju ipak poznavaoima slavenskih prilika, te koji su radu naših radenika protustavljali neku dobrodušno-visokomjernu popustljivost, uslijed koje su s jedne strane bez optora naše razloge i dovode uvijek slušali i do znanja primali, ali ih za to nisu nikad usvajali ni probavljali.

S toga se je naš rad u Rusiji morao nužno ograničiti samo na najnužnije korake, koji su se i opet ekonomije radi poduzimali samo tada i ondje gdje se je mogao očekivati kakav ma i neznanat uspjeh. Pogledom na takav teren odustalo se je nakon nekih pokušaja od toga da se djeluje na mase te se svu pažnju poputilo pojedinim uplivnim licima u nadi, da će oni opet uplivati na svoju okolinu, te na taj način — možda — i na riješenje našeg pitanja.

Još jedan momenat uplivao je na smjer našeg rada u Rusiji: uvjerenje, što su ga potpisani te neki drugi pojedinci stekli, da desni slavofilci krugovi, koji su se do nedavna jedini u Rusiji interesovali za slavenske prilike, te iz kojih se je rekrutirala birokratska diplomacija, imaju pogledom na Slavenstvo ortodoksalne nazore i namjere, koje su protivne našoj ideji i našim težnjama, te da je uzaludan svaki pokušaj da se ta petrefakta nešto uzdrmaju.

Posljedica toga bila je u prvom redu ta, da je naše pitanje u ruskom društvu, a osobito u ruskim masama ujedno i poznato i nepoznato: znade se da nekako i negdje ekzistiramo, te da nešto hoćemo; ali što hoćemo to malo tko znade, niti mnogo želi da znade, jer su Rusi po sebi indiferentni

1) Objavljuje se u ovoj zbirci pod br. 21.

te imadu i tako više nego dosta posla u vlastitim stvarima. S druge strane stekla je naša stvar u Rusiji u pojedinim licima velike i uplivne prijatelje, koji nam simpatiziraju i našu stvar zagovaraju, te od kojih možemo mnogo očekivati, ako oni u onoj političkoj močvari, kakva je danas Rusija, opet i na vrijeme isplivaju na površinu. Ti naši prijatelji pripadaju malo ne svi naprednim krugovima, jer se je time, kako gore rečeno posvetila glavna, i može se kazati — sva pažnja. Ali valja spomenuti da je vjerojatno da grozne prilike Rusije po svoj prilici nisu ostale bez upliva na mnoge iz bivših desnih krugova, te da su mnogi od njih precijenili svoje ustarijele nazore, kao što se to prije već kod nekih dogodio.

I

Među licima koji se zanimaju za našu stvar, i na koje možemo računati nalaze se slijedeća lica, koje navađamo po momentalnom sjećanju, dakle samo primjerice:

U MINISTARSTVU SPOLJAŠNJIH POSLOVA:

Zamjenik Ministra **A. M. Petrajev**, Odjelni Predstojnik za bližnji Istok. (Balkan i Turska), **Bjeljajev**, te onaj za srednju Aziju **V. J. Nekrasov** zatim profesor **Butenko** (koji piše u konfidencijalnim izvještajima o štampi naglašujući po svuda naše stanovište), za tim viši činovnici **Orlov**, **Tuholka**, **Obnorski**, **Urusov** i drugi.

U RUSKOM POLITIČKOM DRUŠTVU:

Kod desnih: **A. A. Bašmakov**, **I. V. C. Vitart**

kod nacionalista: **Grof V. A. Bobrinski**, **V. V. Šulgin**, **A. V. Savenko**, **prof. Francev** i drugi.

Kod Okjabrista: **deputat E. P. Kovalevski**, **Predsjednik četvrte Dume M. V. Rdzijanko**, **bivši predsjednik treće Dume N. A. Homjakov**, **Grof Olsufjev** i drugi.

Kod drugih umjerenih desnih: **V. J. Kovalevski**, **prof. P. A. Lavrov**, **akad. V. M. Behtarev**, **B. B. Glinski** i **I. St. Zaljevski**, **K. N. Niikanorov** i drugi. **Kod Kadeta**: **bivši Ministri P. M. Miljukov**, **I. S. F. Oldehurg**, **A. A. Sahmatov**, **N. J. Karjejev**, **F. J. Rodičev**, **A. V. Vasiljev**, **V. J. Vernatski**, **N. N. Lvov**, **V. A. Maklakof**, **S. M. Kujbakin** (u Harkovu), **Pb. Struve**, **deputat Velihov**, **general Apuhtin**, **prof. Vinogradov**, **prof. Ljapunov** (Odesa), **V. J. Čolmokov**, **Baltrušajtis** i drugi.

Kod drugih progresivnih grupa: **J. N. Jefremov**, **Lj. J. Arabašin**, **Knez S. P. Mansyrev**, **A. N. Brjančaninov**, **M. J. Tugan Baranovski**, **D. N. Pletujev**, **M. G. Dolobko**, **M. P. Čubinski**, **N. V. Jastrebov**, **N. Dobrotvorski** i drugi. **Kod »trudovika«** (revolucionaraca) i socijalista: **N. J. Kuljapko-Korecki**, **N. Voznesenski**, **V. Burcev**, **Plehanov**, **Aleksinski** i drugi.

Od neruskih grupa: **Poljaci**: **zastupnik Harusjević**, **Jaronski**, **Ročkovski**, **Goscicki**, **Grof Putkamer**, **prof. Grobski**, **Vasiljevski**, **Kutilovski**, **Kozicki**, **Vencovski** i drugi.

Od Galičana Rusa: **Dr. Aleksejević**.

Imena pojedinih lica, koja su stekla osobitih zasluga za našu stvar su podvučena.

II

U ruskim društvenim organizacijama, kojih imade neobično mnogo, ali koje također neobično inertno vegetiraju zamimala su se našim pitanjem samo nekoje. U prvom redu valja spomenuti neoficijelni »kružok« akademika A. A. Tahmatova, koje se uslijed inicijative Jugoslavenskog Odbora organiziralo ad hoc za izdavanje ciklusa brošura pod nazivom »Mirovaja Vojna i Sovremeniije Slavjanskije Voprosy«. Taj krug lica, uspeo je da obradi do sada samo jugoslavensko pitanje te je izdao slijedeće brošure:

prof. N. V. Jastrebov: BUDUĆNOST SRBIJE

prof. P. A. Lavrov: KULTURNO NACIJONALNO JEDINSTVO SRBA I HRVATA

prof. M. G. Dolobko: ETNOGRAFIČKO JEDINSTVO SRBA I HRVATA PITANJE O BANATU

prof. N. J. Karjejev: JUŽNI SLAVENI I ITALIJA NA JADRANU

prof. N. P. Čubinski: RAZVITAK IDEJE JEDINSTVA SRBA I HRVATA I NJENO SAVREMENO STANJE

prof. P. A. Lavrov: SLOVENSKO PITANJE

Propagandu slovom vodila su razna druga društva od kojih valja u prvom redu spomenuti. »Opšestvo Slavjanskoj Vzajmnosti«, koje je pod predsjedništvom A. A. Brjančaninova vanredno obdržavalo malo ne sedmično predavanje i skupštine, te koje je u raznim prilikama vanredno odlučno, a kod potreba i resko istupalo u našu korist i obranu. U drugom redu valja spomenuti »Rusko-Serpskoje Opščestvo«, koje je pod predsjedništvom V. J. Kovalevskoga steklo velike zasluge ne samo na polju propagande nego i blagotvornosti pogledom na nesretne izbjeglice iz Srbije, te na izbjeglu djecu. Propagandom u nižim slojevima bavilo se društvo »Opščestvo 1914. g. protiv njemačkago nasilja«, najveće rusko društvo (preko 8.000 članova) predsjednik N. Dobrotvorski, koje je na poticaj društvenog potpredsjednika Dr. Rad. Jovanovića, te predsjednika propagandističkog odjela N. J. Kuljaško Koreckoga držalo sistematički predavanja o našem pitanju, te opetovano manifestiralo pred vlastima. Od ostalih društava valja spomenuti »Rusko-englesko društvo« (predsjednici prof. Vinogradov i M. V. Rdzijanko), »Opščestvo Slavjanskoga Naočnoga Jedinjenja« (predsjednik akad. Behterev) a onda prof. Čubinski, zatim poljsko društvo »Sprava Poljska«, ili bolje krug lica koje izdavaju istoimeni žurnal, koji se bavio našim pitanjem, te posvetio njemu cijeli jedan broj. Isto nam je katkad posvećivalo pažnji i »Rusko-galličko društvo« pod predsjedništvom grofa V. A. Bobrinskog. Ova društva bavila su se s nama uvijek u onom smislu kako smo mi željeli i željeti mogli.

Od društava koja su sa stanovitim rezervama bavila s nama, ali koja su nam ipak koristila katkada debatama, koje su se na predavanjima razvijale valja spomenuti »Opščestvo Slavjanskoj Blagotvornosti« predsjednik djenaral Skugarevski, pak onda »Sobornaja Rusija«.

III

Baveći se propagandom uspjelo je uz ogroman trud i gubitak vremena prof. A. Beliću i St. Stanojeviću da izdadu seriju brošura o našem pitanju koje su za širu informaciju Rusa bile od krajnje potrebe. Naslovi tih brošura jesu:

St. Stanojević: HISTORIČKA CRTICA O TEŽNJAMA SRBA I HRVATA I SLOVENACA ZA UJEDINJENJEM

Giuseppe Prezzolini: DALMACIJA (prijevod)

A. Belić: SAVREMENI DOKUMENTI K PITANJU UJEDINJENJA SRBA HRVATA I SLOVENACA

Charles Velay: JADRANSKO PITANJE (prevod)

Belić i Stanojević: BORBA ZA DUHOVNO I POLITIČKO UJEDINJENJE
SRBA HRVATA I SLOVENACA

Seton-Watson: BALKAN ITALIJA I JADRAN (prevod).

IV

Bilo je nemoguće prodrijeti u novinstvo u smislu metodičkog informiranja javnosti. Sa jedinom iznimkom »Večernjeg Vremena« koje je zaslugom redaktora za inostranu politiku E. P. Semjonova sistematski i konzekventno izvještavalo o našim stvarima, nijedne novine nisu bile pristupačne našem radu, te se njihova potpora iskazivala jedino u donošenju telegrama aktuelnog interesa, te na slučajne stranke, što su ih više ili manje također aktuelnosti radi donasale.

Valja priznati, da je glas štampe bio nama dosta sklon premda se često događalo da su uslijed ignorancije svojih dopisnika ili bez sistematičkog rada često puta jedan dopisnik demantirao ono, što je drugi dopisnik dan prije u svom članku obrazlagao.

U pojedinosti imali smo malo ne kod svih većih novina svoje prijatelje, koji su se od vremena do vremena na nas sjećali i o našem pitanju račune vodili, i to: u Petrogradu kod krajnjih desnih »Zemščina«... V. C. Vitort
RUSKOE ZNANJA ... V. V. Vitort
UTRO ROSII

kod umjerenih desnih: NOVOJE VREMJA, prof. Pilenko, Jegerov, Marković i Vergun. Večernje VREMJA, Semjonov, Pilenko, Marković HISTORIČKI VIJESNIK, glavni redaktor B. B. Glinski
RUSKAJA BUDUĆNOST

Semjonovo i Dr Jovanović,

Kod progresivnih novina: RIJEČ P. N. Miljukov, prof. Karjejev,
BIRŽEVIJA VJEDOMOSTI, prof. Jastrebov, N. C. Breško-Breškovski,
PETROGRADSKI LISTOK, N. C. Breško-Breškovski,

VJESNIK OPŠČESTVA 1914 GODA N. J. Brjančaninov, J. J. Kuljabko- Korcecki, E. P. Semjonov.

Kod revolucionarnih novina: DJEN, Vodovogov,
DJELO NARODA, Vodovogov i V. Dimitrijević,

U MOSKVI

bez boje: RUSKOJE SLOVO, Bogović i Bogatski

progresivni: MOSKOVSKIJA VJEDOMOSTI, prof. Karjejev,

u provinciji: u Kijevu »KIJEVLJANIN«, Sulgin, u Odesi, ODESKILISTOK, Cernomor.

Valja spomenuti da je izim Večernjeg Vremena još i Ruskaja Bodočnost bavila se sistematski našim pitanjem i da je pisala o nama više nego ikoji drugi časopisi, vodeći polemike. To uslijed toga što je kod iste preuzeo naš suradnik Dr. R. Jovanović redigiranje odjela za Balkansku politiku. U početku Vojne je tijekom jedne i po godine tu istu ulogu za nas igralo NOVOJE ZVENO što ga je izdavao A. A. Brjančaninov.

V

Ovi podaci imaju dakaiko pogledom na današnje stanje u Rusiji, gdje su malo ne sve neboljševičke novine suspendirane, relativnu vrednost i uopšte je uspeh celog političkog rada južnih Slovena u Rusiji i danas obustavljen revolucionim prilikama tj. on danas ne predstavlja apsolutno nikaku korist dok traju te prilike.

Ali pošto su revolucionarne prilike po svojoj naravni ne dugo ne održive i pošto se ustvari u Rusiji neobično skoro i često veoma neočekivano razvi-

jaju, dopustiva je uz neke jake rezerve mada da će se to stanje promeniti u dogledno doba te da će reakcija građanskih stranaka preuzeti mah prijelike likvidacije rata ne samo u internacijonalnom nego i u strateškom smislu.

Pogledom na tu eventualnost potpisati su mnijenja da su gorenavedene veze toliko jake i pouzdane da bi se od njih moglo očekivati krupne probitke za našu stvar.

32.

London, 14. III 1918.

A. Mandić izvještava A. Trumbića o zauzimanju W. Steeda, Seton-Watsona i Mme Rose da Jugoslavenski odbor u pregovorima što vode Trumbić i A. Torre pristane na kompromis

Čast mi je izvjestiti Vas u slijedećem o razgovorima što sam ih imao s gg. Wickham Steed i Seton-Watson, te sa Mme. Rose u pitanju pregovora sa Talijanima.

Dne 5. ov. mj. oko 9 i po sati na večer pozvao me g. Steed k telefonu, te upitavši me, jesam li informisan o toku razgovora toga dana, rekao mi je da postoji neposredna pogibao, da se pregovori razbiju na neprimirljivosti, kojom Vi susrećete njegove kompromisne predloge, pogledom na čl. 6 projekta. Razlagajući mi cijelu stvar, rekao mi je u dva navrata otprilike slijedeće:

Da je apsolutno isključeno, da bi g. Torre¹ mogao prihvatiti Vašu formulu, koja se bazira samo i jedino na principima narodnosti i samoopredjeljenja, pošto ovaj mora računati sa talijanskom javnošću, koja nije na to spremna i koja bi takovu formulu za sigurno odbila. A isto je i on mnijenja, da je takovo principijelno stanovište neosnovano već radi toga, što imade na granici centara, za koje mi priznajemo, da u njima živi većina ili manjina talijanskog naseljenja, te što se već samo pitanje takovih mjesta ne može riješiti na osnovi principa, nego samo pomoću kompromisa. On je stoga bio predložio dodatak »da non ledere nessuno degli interessi vitali delle due nazioni«, te smatra da je ta ekviparacija talijanskih interesa sa našima dostatna garancija za nas i da bi svaki naš zahtjev, koji ide preko toga, bio neosnovan i pretjeran.² Moje prigovore, da imadu talijanski »interessi vitali« posvema specifično značenje na našu štetu, te da je to ekviparacija samo u formi, a ne u suštini, nije htio priznati, te mi je izjavio, da na drugu formulaciju ne može pristati g. Torre. Upozorio me je na pogibelj, koju mi prouzročujemo svojom nepopustljivošću: Foreign Office pristao je na provođenje projekta B,³ u pogledu Austrije, samo nakon teških borba protiv austrofilskih struja i ono znači za naše pitanje sve, pošto predviđa rad protiv Austrije i mi se možemo nadati u oživotvorenje naših težnja, samo, i dok se engleska vlada i saveznici drže tog projekta. Ostvarenje tog projekta pretpostavlja pako složenu suradnju svih nenjemačkih naroda Austrije sa saveznicima i u tom pogledu dolazi najprije i poglavito u pitanje riješenje talijansko-jugoslavenskog spora. Ako taj spor sada ne riješimo i ne dodemo do kompromisa sa Talijanima, pada eo ipso taj projekat, te će engleska vlada biti primorana, da se lati projekta A., koji predviđa pomirenje i modus vivendi sa Austrijom. Sva poteškoća leži u čl. 6., glede nesuglasja pogledom na čl. 7. on misli da će se to lahko dati urediti, ako mi pristanemo na čl. 6. Zamolio me je da poradimo, da Odbor promisli i prihvati taj članak.

1) Andrea Torre, predsjednik talijanskog Odbora za sporazum s potlačenim narodnostima Austro-Ugarske.

2) Vidi o tome moj rad »Jugoslavenski odbor i Rimski pakt«, (zbornik »Jugoslavenski odbor u Londonu«, Zagreb, 1966).

3) Projekt A je predviđao rad na sporazumu s Austro-Ugarskom, a projekt B na rušenju Austro-Ugarske.

Poslije njega govorio sam sa Mme. Rose,² koja mi je u dva navrata govorila o toj stvari, te me molila i zaklinjala, da budemo razumni i popustljivi, te da ne pogubimo i sebe i druge. Ona je bila prilično uzrujana, nije pazila mnogo na riječi, koje je rabila, te se često služila uvredljivim aluzijama. Ona mi je opetovala sve ono, što mi je bio rekao g. Steed, te nam čitavo vrijeme predbacivala kampanilizam i neshvaćanje položaja. Pogledom na Vas, zamolila me je da joj iskreno odgovorim, imadete li Vi zaista državničku koncepciju i saznanje o težini položaja; da joj se čini da ne imadete i da je Vaša »cocintaggine« jedina smetnja uspjehu pregovora, jer dok g. Torre samo popušta i popušta, Vi tvrdokorno ostajete kod svog neosnovanog stanovišta. Zamolila me je neka promislim i neka s Vami govorim, te neka nastojim da na sutrašnju sjednicu Jugoslavenskog Odbora bude pozvan i ministar Jovanović. Na posljedku me je zamolila neka još jednom upozorim kolege, da Talijani ne mogu više popustiti, te da je stvar protiv Austrije izgubljena, ako mi ne popustimo.

Slijedećeg dana, 6. ov. mj. u 8 i četvrt sati na večer, došao je k meni u stan g. Seton-Watson, te je ostao do 9 i po sati. Razložio mi je na dugo i široko stvari potrebu, da se nagodimo sa Talijanima. Pročitao mi je čl. 6., kako je bio tog dana stiliziran: »in modo da non ledere nessuno degli interessi vitali, come veranno definiti dalle autorità italiane e da quelle del futuro stato jugoslavo (al momento della pace)«. Dokazivao mi je da ta klauzula jednako zadovoljuje i naše zahtjeve i one Talijana i ako ne pristanemo, biti će za mnoge jasno, da smo možda mi oni, koji ne žele poštivati tuđih interesa. O našoj odluci ovisi po njegovim riječima sva daljnja politika Engleske i saveznika prema Austriji. Ako ne dođe do sporazuma, neće se moći voditi ona politika, za koju se Foreign Office odlučio nedavno. On i Steed biti će blamirani i nemogući pred engleskom javnošću i vlastima, a vlada će biti prisiljena, da radi u smislu projekta A, tj. za sporazum sa Austrijom. Što se njega tiče, to će se on jednostavno povući; ostaviti će »New Europe« i srpska društva, te će se u opće pasivno držati. Steed je pako bijesan te je odlučio, da će u slučaju da se pregovori razbiju, sam predložiti vladi, da se lati projekta A. Nadalje mi je govorio, da se miti ne radi otome, da li odstupamo od principa ili ne. Stvar stoji tako, da moramo primiti tu klauzulu, ako ne želimo da engleska vlada baci sva pitanja austrijskih naroda među staro željezo; da mi on ne može priznati, da su Jugosloveni uvijek plaćali savezničke račune, ali sve kad bi i tako bilo, morali bi se pokoriti nuždi, koju ne možemo da vidimo i da shvatimo. Rekao mi je nadalje, da ide sad na razgovor k ministru Jovanoviću, te mi je na koncu stavio na srce, da upozorim drugove, da Foreign Office smatra to pitanje jezgrom i ključem današnje situacije, te da mi on garantira, da ćemo ostati osamljeni, ako do sporazuma ne dođe.

Došavši poslije odborske sjednice kući, doznao sam, da me je tražio k telefonu g. Steed. Javio sam mu se, te sam u njegovoj odsutnosti govorio sa Mme. Rose, koja me je zadržala na telefonu do 1 sat i četvrt noću. Ja joj nijesam saopćio zaključke odborske sjednice, nego sam je — po Vašoj uputi — držao u neizvjesnosti, te zastupao dalje stanovište da je formulacija čl. 6. za nas neprihvatljiva. Mme Rose bila je uslijed toga vanredno uzrujana i agresivna. Predbacivala nam je da nam manjka državnički horizont; da ne vidimo kako letimo u propast, te sa sobom vučemo i druge. Naše pitanje nije do sada značilo ništa u evropskoj politici, najednom imademo prilike da ga podignemo i da ga stavimo na zeleni stol, a mjesto toga mi se gubimo malodušno u sitnicama, koje relativno ništa ne znače, sa političkim značajem kompromisa. Dali mi shvaćamo, da se de facto obratila na nas i da s nama paktira jedna velesila, kao da smo joj ravni? Imademo li mi pojma, što to politički znači i koliko je to truda i krvi koštalo druge narode, dok su oni to postigli? Mi nijesmo do sada bili nacija, tek sada tim kompromisom dobijamo priznanje, da smo nacija, taj kompromis je krsni list naše nacije i naše buduće države, a mi se kao

4) Clémence Rayer-Rose, novinarka, Steedova suradnica.

slijepi ne usuđujemo da ga potpišemo. Nijedan državnik ne bi na našem mjestu nijedan časak krznao, te bi odmah pristao na taj kompromis, koji je tako općenito stiliziran, da nam ni u kojem pogledu ne može štetiti; ako on sadržaje restrikcije, to ih on sadržaje samo u pogledu Talijana, a ne u našem. Ona te tvrdoglavosti ne shvaća, osobito sa strane našeg predsjednika, koji se vlada neoprostivim načinom, što on zapravo misli postići time, što neprestano bahafo podudara, da on zastupa dvanajst milijuna Jugoslavena, te vrijeđa g. Torrea predbacivajući mu, da je privatno lice? Torre zastupa dvadeset milijuna Talijana; on je došao oficijelno imenu svog komiteta, te uz privolu Sonnina i to je najmanje što se može reći, jer se on služi šifrom ovdašnje legacije i svaki dan referira talijanskoj vladi o toku pregovora. Ona se boji, da Vi ne imadete saznanje o važnosti posla što ga obavljate. Da li ja mislim, da su možda na Vas i na druge neke odbornike upihivali posljednji politički događaji, ka npr. napredovanje Nijemaca i događaji u Rumunjskoj, te da ste uslijed toga izgubili nadu u uspjeh saveznika te postali malodušni. Inače si ona našu tvrdoglavost ne može predstaviti, jer jedino što možemo našom neoprostivom taktikom postići, biti će to »che riuscirete ad assecurarvi i passaporti per l'Austria«.

Umirivši se i ispričavši se za te uvrijede, ona je zatim nastavila razlagajuć pitanje projekata A. I. B. Foreign Officea. Koliko je to truda koštalo gg. Steeda i Seton-Watsona, dok su oborili onu neizmjenjnu ignoranciju, te prodrli sa prijedlogom B. Zatim je nastavila uzrujavajući se sve više, te nam stala predbacivati nezahvalnost i nelojalnost prema Evansu, Steedu i Seton-Watsonu, koji su svoju karijeru za nas uložili, te koje mi sada činimo smiješnim u očima vlade i javnosti. Tako mogu postupati samo egoiste i politički nedorasli ljudi, koji se plaše svakog koraka i koji se nikada ne mogu ni zašto odlučiti. Mi ruiniramo naše pitanje, ali neka ne mislimo, da će nam to tako proći. Jer ako ne dođe do te nagodbe s Talijanima, ne će se naći ni među našima ni među drugima nijedno lice, koje nam neće zamjerati tvrdoglavost i nepolitičnost na kojoj se razbio korisni za nas dogovor. To će se sve javiti našima u Americi i svuda će nas dezavuirati kao krivce koji su proigrali dobivenu igru, i koji su prouzrokovali, da je jugoslavensko pitanje potisnuto u pozadinu, i da saveznici provodaju politiku saglasja sa Austrijom.

Zatim je stala opet udarati po Vami, te rekla, da je znala da će do toga doći. Pok. Supilo njoj je uvijek govorio da se boji momenta, kad će doći do pregovaranja s Talijanima »perché allora avremo da rompersi la testa colla cocciataggine di Trumbić«⁵ koji nema širine pogleda i kojemu manjka svaka politička koncepcija. Zatim je opet stala moliti i zaklinjati, da ne pogubimo sebe i druge narode, te je svršila sa željom, da me Bog blagoslovi i prosvijetli.

Kod ovih razgovora reagirao sam i vrijeđao se, kako je već trebalo i moram priznati, da mi je bilo prilično vruće, te da Vam nijesam ni najmanje zavidao, koji se cijele dane natežete s njima.

33.

London, 19. VI 1918.

Zapis A. Mandića o razgovoru sa sekretarom Češke radikalne stranke Borsky, koji je donio poruke R. Giunija Jugoslavenskom odboru

Danas oko 4 sata popodne posjetio je gosp. Dr. Borsky u pratnji gosp. Noseka¹ Jugoslavenski Odbor. Primio sam ga te mi je on ispričao slijedeće:

Da je on bio sekretar češke radikalne stranke te se nalazio kao austrijski oficir u vojsci, da mu je uspjelo pobjeći pred šest mjeseca iz Austrije

5) prijevod: jer ćemo onda morati da si razbijamo glavu s Trumbićevom tvrdoglavošću

1) Član Cehoslovačkog Narodnog vijeća.

u Holandiju pomoću falsificiranih papira sa znanjem, privolom i pomoću čeških političara u Austriji, koji su mu dali instrukcije i napatke da ih saopći češkim nacionalnim predstavnicima u Savezničkim zemljama, isto da je on u parlamentu govorio sa Dr. Žerjalom,² koji mu je također dao neka saopćenja i poruke za Jugoslavenski Odbor; da je on te instrukcije, koliko češke, koliko jugoslavenske, naučio na izust te došavši u Amsterdam ih opet bacio iz glave na papir te poslao posredstvom tamošnje francuske legacije Češkom Vijeću i Jugoslavenskom Odboru u Paris, da je on dobio od strane Češkog Vijeća potvrdu primitka pisma, a od Jugoslavenskog Odbora da nije odgovara primio, da je živio čitavo vrijeme u Amsterdamu, jer je dugo trajala procedura sa engleskim i francuskim vlastima, te da je tek sada dobio dozvolu za boravljenje u savezničkim zemljama, te jučer stigao u London, da se on više ne sjeća sadržaja poruke Dr. Žerjala, pošto je prošlo od onda šest mjeseca, te da mu dolaze na um samo približno sljedeće tačke poruke:

1. da Jugoslavenski Komitet ne pristane na određenje budućih granica posredstvom plebiscita, jer to predstavlja pogibao za Korušku i Južnu Štajersku.

2. da Jugoslavenski Odbor sondira kod rimske kurije stanovište iste te da prema tome kod iste radi i agitira.

3. neka Jugoslavenski Odbor poduzme akciju, da se spriječi u Švicarskoj štampanje knjiga, koje u našem pitanju rade protiv smjera Odbora.

4. da akcija Odbora među zarobljenicima u Rusiji ne bude kompulzivna, nego da se prime u Odrede samo oni, koji su dobrovoljci iz uvjerenja.

5. da se Jugoslavenski odbor stavi u komunikaciju sa našim političarima u domovini i to na dva načina:

a. da se saopćenja i upute za naše otpreme Francuskom poslanstvu u Švicarskoj na ime »Fernando« i

b. saopćenjima napisanim kemičkim mastilom na neupadnim pismima.

Rekao mi je nadalje, da je on poslao Jugoslavenskom Odboru u Paris recept tog kemičkog mastila, što su ga izumili češki kemičari i o kome nema austrijska cenzura još ni pojma. Na taj način, da imade Češko vijeće već duže vremena redovitu vezu sa svojima u domovini.

Isto mu je Dr. Žerjal naložio, da nam saopći, da je 17. septembra 1917. došao potajno u Beč Trockij Bronstein, te da je kod policije bio upisan tobože kao pisarnički činovnik kod bečkog advokata Dr. Schuellera.

Dr. Borsky namjerava otputovati ovih dana u Paris, da govori sa Benešom i ostalim češkim predstavnicima.

Pariz, 25. VII 1918.

Zapis A. Mandića o razgovoru sa W. Steedom u pogledu engleskog učešća na kongresu potlačenih naroda Austro-Ugarske u Parizu i o englesko-talijanskim nasuglasticama u propagandi na austrijskom frontu

Prošli tjedan saopćio mi je Steed da neće ni on ni Seton-Watson u Pariz na kongres,¹ a što da neće doći ni drugi Englezi, jer smatraju stvar kongresa preuranjenom i štetnom, pošto nemamo garancija, da će velesile dati pogledom na Jugoslavene izjavu sličnu onoj, što su ju dali Česima i Poljacima. Isto mi je javila madamme Rose, koja je stanovište Engleza motivirala također i zaoštrenjem talijansko-engleskih odnošaja na talijanskom frontu. Ja sam Steeda molio neka ipak dođe sa drugim Englezima

2) dr. Gregor Žerjav, tajnik Jugoslavenskog kluba u Beču, član češke »mafije«.

1) Misli na kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske koji se imao održati u Parizu nakon što je održan u travnju 1918. u Rimu.

na kongres, jer bi njihovo odsustvo samo još pogoršalo položaj. Dogovorili smo se da ću u četvrtak k njemu da usmeno govorim.

U četvrtak, tj. pred osam dana pošao sam dakle ujutro k njemu te na moju molbu, da otvoreno govorimo, spomenuo je ponajprije poziv, što ga je Franklin-Bouillon² poslao njemu i Seton-Watson, koji nije bio sasvim taktičan. Zatim je opetovao svoje prigovore protiv kongresa, koji nema sada uslova zato da donese kakve plodove; zatim mi je rekao, da je ipak uvidio i on kao i njegovi politički prijatelji, da bi s njihove strane bila također pogriješka kad ne bi na kongres došli te mi saopćio, da su se engleski političari jučer složili u tome, da će poći na kongres krupna deputacija parlamentaraca, članova anglo-srpskog anglo-helenskog, anglo-rumunjskog društva te jedna američanska deputacija; da on radi na tome da budu prisutni poslanici država na kongresu, da se tako formom prekrije nedostatak sadržaja. Isto da će doći i on i Seton-Watson.

Na moj upit o kakvoći nesuglasja među Englezima i Talijanima na frontu, stao mi je pričati da se stvar tiče u prvom redu nas: Ugo Ojetti³ saopćio je vladi da je Dr. Jambrišak bio kod Diaza⁴ te se njemu pritužio na generala Radoliffa i ostale članove engleske propagande, koji zlostupotrebljuju njegovo ime (tj. Jambrišakovo) u svojoj propagandi i to na štetu same stvari. Njemu (Steedu) da je razumljivo zašto je Jambrišak protestirao itd., te da je to sve izazvalo neko nesuglasje na talijanskom frontu među članovima propagande.

Odgovorio sam mu da se po mom mnijenju radi ili o nesporazumku ili vjerojatnije o intrigi, da je Jambrišak hladan čovjek sa željeznim nervima koji znade dobro da za svom ovom propagandom stoji Steed, da k tome Jambrišak voli Engleze te odobrava North cliffovu⁵ propagandu te da stoga direktno isključuje da bi on bio mogao postupati na takav način tim više, da živi s pukovnikom Baderom na prijateljskoj nozi. Na njegova pitanja o izvještajima Jambrišaka sam mu priznao da nam je Jambrišak pisao jedno pismo koje se izgubilo na putu.

Rose upala mi je u riječ, da se pismo nije izgubilo nego da je sjegurmo sezirano; obrativši se k Steedu rekla mu je da mu je ona odmah govorila da je to intriga, te da Jugoslaveni ne mogu biti tako ludi, da riskiraju staro englesko prijateljstvo radi novih prijatelja. Opazio sam da je Steed na taj incident polagao veliku važnost i da mu je odlanulo kad sam isključivao mogućnost prosvjeda sa strane Jambrišaka.

35.

Pariz, 25. VII 1918.

Zapis A. Mandića o podacima dra Ivkovića o jugoslavenskim dobrovoljcima i vojnoj situaciji u Sibiriji.

G. Dr Ivković, koji je pred petnaest dana došao iz Rusije sa bolestnicima i slabosilnom komandom saopćuje nam:

Iz Samare stigoše na Murman naši odredi svega skupa od 3500 do 4000 momaka, većinom slabih, a dobar broj bolesnih. Tamo su ih zaustavili Englezi te ih komisionalno pregledali. Bolesne i invalide (oko 1000) otpremili su, odnosno otpremiti će preko Engleske na Solun ili kamo; ostale su kao »zdrave« (premda su oni većinom slabi i nezdravi) zadržali su u Murmansku nahranili, obukli, i dobro naoružali, te ih poslali u nekoliko

2) Henry Franklin-Bouillon, francuski političar, radikal-socijalist.

3) Talijanski književnik, član talijanske propagandističke komisije za akciju na austrijskom frontu (La Commissione centrale per la propaganda sul nemico).

4) General Armando Diaz, nakon poraza kod Kobarida vrhovni komandant talijanske vojske.

5) Alfred Charles W. H. Northcliffe, britanski političar, vlasnik glavnih londonskih dnevnika.

odreda da straže murmansku željeznicu. Kad je on otputovao iz Murmanska pošao je jedan odio dobrovoljaca na fínsko-švedsku granicu da je čuva od iznenađenja. Drugi odred pošao je po murmanskoj željeznici do Kemi te je zaposjeo treći mali odred od cca 200 ljudi podpuk. Ramom Živkovićem pošao je na Arhagelsk (gdje su ih po novinskim vjestima boljševici zarobili) Englezi su uslijed molbe srpskih komandira obećali, da će te ljude prebaciti u Evropu čim stignu engleske trupe. Po mnijenju dr. Ivkovića svi ti ljudi su tako oslabjeli, da ne bi mogli protiviti se uplivu murmanske klime, te da će brzo podleći, ako ih brzo ne prebace.

Česi imadu u Rusiji oko 120—130.000 organizovanih momaka, od kojih su cca 70.000 oboružanih pa i s tobpovima. Današ će ih imati i više, jer oduzimlju oružje po svuda kuda prolaze. Među njima imade mnogo južnih Slavena i Rusa, koji žele da se bore protiv boljševika. Izim njih imade u Rusiji odred Komilova i Aleksejeva od 50.000 cca. A u Istočnoj Sibiriji odred gen. Semjonova i Horvata od 100.000. Čeha imade nešto u Vladivostoku koga oni drže. Semjonov i Horvat drže željezničku prugu u istočnoj Sibiriji. Glavna sila Čeha (oko 70.000) drži željeznicu u zapadnoj Sibiriji, oko 30.000 Čeha nalazi se u Evropi te zauzimlju sjevernu granu sibirske željeznice; zauzeli su već uzlove Perm i Vjatku, odkuda se šire po pruzi prema istoku (rijeka Terimburg, Čeljabinsk) i prema zapadu (Vologda) te nastoje da dobiju tako vezu s Arhangelskom. Aleksejev i Komilov operiraju na južnoj pruzi transsibirske željeznice u Samarskoj guberniji i u susjednim.

Ivković čuo je u Čeljabinsku (u istočnoj Sibiriji) da se nakon njihovog odlaska tamo sakupilo opet oko 3.000 naših. Naši ljudi stvorili su mnogo malih odreda koji se većinom ne bore, nego zarađuju grdne pare time što čuvaju stražu od boljševika u bankama i bogatim kućama. Isto imade takovih odreda i kod Čeha. Među boljševičkim trupama (kojih imade oko 300.000 i koje se sastoje poglavito od Mađara i Švaba bivših zarobljenika) nalazi se dosta naših ljudi te Čeha. Dr. Ivković misli da pod današnjim prilikama agitacija kod naših ljudi za polazak u dobrovoljce nebi imala apsolutno nikakvog uspjeha jer je sve prilično demoralizovano. Jedino što bi se moglo uraditi je to da se — čim se poprave prilike u Rusiji, otpravi onamo ljude, koji će u civilu agitovati sabirati ljude i stvarati družine za rad na polju u fabrikama itd., te koji će nastojati, da ih u tim družinama nešto discipliniraju i reorganizuju. On smatra, da bi taj posao mogao biti zahvalan te misli da bi se u tim družinama mogla započeti neopazice mala oprezna agitacija za armiju i za dobrovoljačke družine. Oficire i vojne misije ne smije se u Rusiju poslati, jer tamo ne bi našle terena te bi samo pokvarile posao. Glavni rad mora biti uprt na to da se naše ljude izliječi od boljševizma, da nam ne bude neprilika kad se kući vratimo.

Što se tiče uspjeha onih odreda, što se bore danas sa boljševicima, to će isti odvisiti od pomoći saveznika. Ako isti pošalju 50.000 na Munnansk, 50.000 u Arhangelsk i 100.000 u Vladivostok to bi za kratko doba izazvali silan pokret u Rusiji te bi se brzo nabrala velika armija. Ako budu poslali samo malen broj trupa to će izazvati protumjere sa strane Njemaca te bi to moglo više štetiti nego koristiti.

36.

Pariz, 25. VII 1918.

Zapis A. Mandića o nezadovoljstvu jugoslavenskih dobrovoljaca na Solunskom frontu.

Naš novi tajnik Reba saopšio mi je da na Solunu vlada među našim dobrovoljcima veliko nezadovoljstvo.

Kad je Jugoslavenska divizija došla na Solun, preimenovalo se je istu u »Jugosl. brigadu« te je kao takova uključena u sastav Vardarske divizije

koja tako sadržava Jugosl. i Vardarsku brigadu. Pošto je broj momaka odgovarao ne brigadi nego veoma jakoj diviziji, porazmjestili su dobrovoljce po drugim jedinicama, tako da su oni sada raštrkani po cijelom srpskom frontu. Oficire su isto premjestili u druge jedinice te namjestili srbijanske oficire, tako da je u dobrovoljačkom odredu ostalo možda 5% onih oficira, koji su s njima došli iz Rusije. To pobuđuje veliko nezadovoljstvo momaka, koji grde srpsku komandu, vladu i Jugosl. Odbor radi toga što su prekršili obećanja da će oni ostati skupa.

37.

London, 27. VIII 1918.

A. Mandić izvještava A. Trumbića o članku Seton-Watsona »Serbia's Choice« objavljenom 22. VIII u časopisu »New Europe« i poziva ga da se vrati u London

Poslužiti ću se udobnom prilikom, da Vam javim događaje posljednjeg vremena, te da pokušam urgirati Vaš dolazak u London, odnosno u Paris, gdje bi po mom skromnom mišljenju Vaša prisutnost bila danas od osobite važnosti, u čemu se kolega dr. Jambrišak sa mnom potpunoma slaže.

Najkrupniji događaj zadnjeg doba u našem pitanju je — na žalost — članak što je izišao u zadnjem broju »New Europe«,¹ što Vam ga prilazem pod 1). Izišao je nenadano, a da nismo mi o tome ni sanjali. On je prenerazio sve, pa i mene, premda danas moram priznati, da bi bio morao predvidjeti da će izaći, kad bi bio samo pratio pomnijivije događaje i konsekventno deducirao raspoloženja, koja su mi donekle poznata bila. Neposredni razlozi publikacije tog članka leže s jedne strane u promjenama u diplomatskim krugovima, koje su duboko zabrinule neke engleske krugove, koji su i prijašnja premještanja sa nezadovoljstvom pratili, sluteći da će to samo zavlačiti i zaoštriti krizu, što ju srpska vlada tako dugo ne može da riješi. Poglavitito pako djelovao je na te krugove posljednji boravak g. Pašića u Rimu. Koliko mogu ja suditi, došlo je do zaključka, da je tobože g. Pašić zasijecao u nepovoljnom smislu u onu borbu, koja se vodi u Italiji među strujama pro i contra Austrije, te da je on pokušao da svede jugoslavensko pitanje u kolotečine, u kojoj se ono danas nalazi.

Vi si možete misliti da je članak izazvao senzaciju. U krugovima naših ljudi sudi se ga dvojako, prema odnošaju, što ga tko zauzima prema vladi: radikalni krugovi ga osuđuju apsolutno: ostali krugovi očevidno ne žele napad kao takav, ali su pokunjeni s toga, što je iznesena jedna crna strana unutrašnjeg srpskog života i što članak sadržava nešto kako nekakav indirektni udar po Srbiji kao takovoj.

Jer se engleska štampa i javnost nije izjavila dosad inače nego šutnjem, stupio sam u doticaj sa ljudima, koji znadu stvar, da razvidim što je na stvari. Naravski da sam se pri tome svoje držanje udesio prema zaključcima naše zadnje sjednice u Parizu, da mi ne bude kasnije prigovora, te da sam se prema vladi držao jednako strogo lojalno, kako se i ona prema nama vlada. Iz tih pogovora, kod kojih nijesam bio uvijek sam, dobio sam posvema opredijeljeni utisak, da se tu ne radi o incidentalnom udarcu ili o jednom momentu, nego da je to prvi korak jedne kampanje koju se kani sistematski provesti. Dotični Englezi, s kojima sam govorio, s prvog početka bili su nekako nesigurni glede utiska, što ga je članak mogao proizvesti u engleskoj javnosti; međutim mogao sam konstatovati, da je ta nesigurnost prošla, te da se oni sada posvema opredjeljeno spremaju na daljnje korake. Ako me moj nos ne vara, biti će i to, da se nije to dogo-

1) Radi se o članku Seton-Watsona »Serbia's Choice« objavljenom u časopisu »New Europe« 22. VIII 1918. u kojem se iznose uzroci neslaganja između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade.

dilo bez znanja kompetentnih krugova, ili barem da su ovi krugovi akceptirali gotov čin. Svakako je očividno, da se ljudi oko New Europe ne boje mnogo da bi simpatije, što ih srpska vlada u Engleskoj uživa, mogle njih dezavuirati, te da misle da su svoje stvari sjegurni; očividno oni također računaju na one diferencije, što vladaju među ovdašnjim srpskim finansijskim oblastima, te koje uplivaju prilično na vanjske odnose Srbije. Iz raznih poluriječi, koje su pale, mogu zaključiti, da će se kampanja voditi na raznim terenima i pred raznim instancijama, te da se hoće ići do kraja. Pala je riječ, da se može i nesmiije čekati dok započnu pucati revolveri. Mi imamo sve razloge da budemo oprezni, jer bi se moglo dogoditi, da u našem pitanju nastupi kod Saveznika nekake kombinacije u kojoj bi Bugarska igrala stanovitu ulogu.

Na žalost mnogo nijesam mogao da razaberem i da doznajem. Postoji neka rezerva, koju ćete lako razumjeti. Očividno se dotičnici boje, da g. Jovanović togod ne doznade, te da ne nastupi takav krivi položaj, koji bi mogao kompromitirati ili g. Jovanoviću, do koga mnogo drže i oni i vlada ili pak uspjeh njihove kampanje. A oni toga neće, jer kad sam ih na to upozorio govoreći im svoje mnijenje o članku, rekli su mi energično da će kampanja uspjeti, a Poslaniku da članak ne može da škodi, jer bi svaki korak proti njega izazvao skandal u diplomatskim krugovima, te da bi mogla replika izići u Timesu.

Iz Francuske došao je također po nekoj gospodi glas, da se tamo događa isto kao i ovdje samo u intimnoj formi. Što je na stvari ne znam točno, ali vidim da stvar i tamo vrije i kuha kao u kotlu. Ako stvar tako stoji kako pričaju, onda je stvar zaista ozbiljna. Obraćam se u Paris po informacije.

Moje je mnijenje da bi Vaša prisutnost mogla mnogo pomoći, da stvar mimim putem uredi, te da bi vam svi zato bili zahvalni, ako Vaše zdravlje dopušta da ostavite lječilište, u kom se po pričanju dr. Jambrišaka nalazite. Ne znam za Vaše planove, ali sam negdje čuo da ćete Vi i još neki Odbornici imati u Parizu sa g. Pašićem i nekojima njegovim prijateljima jedan sastanak gdje ćete izmjeniti misli, te pismeno uglaviti glede daljnjeg skupnog rada vlade i Odbora u našem pitanju. To bi zaista sjajno bilo, a ako je istina, da ide g. Pašić u Paris, ako nije već tamo, onda biste mogli upotrebiti tu priliku da se naše pitanje razbistri, a Pašićeva stvar uredi. Ovo zadnje je doduše teška stvar, jer kad Englez odluči, to ne odlučuje on za šalu; ali možda bi se ipak dalo urediti.

S toga Vas mi očekujemo u Londonu čim prije. Dr. Jambrišak je također mnijenja, da prilike — dapače i bez gornjeg razloga — zahtijevaju vašu prisutnost u Londonu. On se sprema da Vam telegrafira u tom smislu, ali pošto se bojim, da se ne dogodi da oputujete Vi prije nego dobijete ovo pismo reći ću mu, neka Vam ne telegrafira, ili neka telegrafira nakon dva ili tri dana.

Dr. Jambrišak imao je ovdje važne konferencije o kojima će Vam usmeno referirati. Među inim govoriti su nam i o pitanju naših dobrovoljaca odnosno naših ljudi u Rusiji. To pitanje postaje svakim danom akutnije, paralelno sa pitanjem Savezničke pomoći Rusiji. Ovdje misle da bi valjalo već sada spremati se na to da se jednoga od nas otpravi u Arhandjelsk ili Murman, a drugoga preko Amerike u Sibiriju da budemo spremni za organiziranje naših ljudi, te za spremanje okupacione armije za naše krajeve. Dobrovoljaca imade i sada već: dobili smo dapače i dopis iz Shangaja gdje nas češki povjerenik moli, da nešto uradimo sa našim mornarima, koji se tamo nalaze kao zarobljenici, te koji žele postati dobrovoljci. On moli da se makar njega ovlasti da ih organizira.

Naravski, danas nije još moment da se te stvari izvedu. Ali je više nego jasno, da valja o tome već sada govoriti te pokušati stvoriti novu osnovu za organizaciju dobrovoljaca, jer se na staroj bazi pod nikakvim uvjetima ne može više raditi. Tu treba ponajprije generalni plan, pak jasan dogovor Komiteta sa Srpskom vladom, te sa Saveznicima, pak onda neka dade Srbi-

ja vojnu organizaciju, Jug. Odbor političku organizaciju, a Saveznici materijalna sredstva. Ova sredstva su oni spremni da dadu i stvar visi više manje na Srpskoj vladi i na nami, ali dok se sve to uredi i dogovori treba dugog i dugog vremena, a kod Rusa će brzo nastati reakcija duhova, kojoj će prednjačiti naši ljudi sa svojim potenciranim temperamentom. Ako ćemo mi imati naše ljude u ruoi, moći ćemo računati da imamo donekle i Ruse u ruci. S toga gledišta bi dobro bilo da poduzmete kakve korake. Kako rekoh ova misao se je u našim i Engleskim krugovima pojavila malo ne istovremeno, te mi je nećemo moći odlagati, bez pogibelji da nas prilike opet onako iznenade kako je to bilo u Odesi.

London, 29. XII 1918.

A. Mandić izvještava A. Trumbića o svom razgovoru s Miljukovim, o radu Odbora u Londonu i o pisanju britanske štampe o Jugoslaviji i Italiji

Prekjučer posjetio sam g. Dra. Williamsa i njegovu gospođu (poznatu rusku spisateljicu Tyrkovu, koja je igrala krupnu ulogu u ruskoj politici kao utemeljiteljica kadetske partije) te sam kod njih našao P. N. Miljukova, s kojim sam imao dugi razgovor. Izrazio nam je svoje veselje i čestitke na našem radu te informiravši se o našim idejama glede uredbe buduće naše države¹ veoma se povoljno izrazio o našim namjerama govoreći, da je po njegovom mnijenju najsolidnija baza stovrenje jake homogene države.

O svojim namjerama rekao mi je, da je njemu i njegovim drugovima svrha da zainteresuju saveznike u svrhu da interveniraju u južnoj Rusiji da se spriječi bolševizam. Sibirija se polako popravlja od njega, imade prilično velikog izgleda, da će vlade Denikina² i admirala Kolčaka³ u bližoj budućnosti fuzionirati; u ovom momentu imade Kolčak, koga se lijevi strašno boje zbog njegove energije i poduzetnosti, sijaset neprilika sa bolševicima i ostalim lijevim partijama, ali očevidno je on već dobro i tvrdo zasjeo u sjedlo te dobija svakim danom više terena bez obzira na intrige i neprilike lijevih. Za Sibiriju je Miljukov dakle prilično miran. Sjeverna evropejska Rusija je u glavnom već umorna od bolševizma, ali pogledom na prilike trajati će još neko vreme dok se ga ne otrese. U južnoj Rusiji bili su Nijemci, koji su zaista bili uveli red, tako da tamo nije ni bilo bolševizma. Ali sada nastala je među germanskim trupama krajna dezorganizacija: Oni odlaze kući, kako se kome domisli, pa prije toga prodavaju naseljenju svoje stvari i specijalno erarstu robu, kao puške, bajunete, patrone itd. te se mora očekivati, da će u najkraće doba biti svo naseljenje južne Rusije naoružano njemačkim oružjem. Pogledom na bolševizam u sjevernoj Rusiji, to predstavlja ogromnu opasnost, kojoj bi se veoma lako domoglo, kad bi saveznici poslali onamo nešto malo vojske, da drži red. Kraj velikog prestiža što ga uživaju saveznici poslije pobjede dosta bi bilo i manjih jedinica. Kako sam vidio, nema on previše nade, da će u tom pogledu uspjeti, jer je na moje opaske samo sa žalostnim smiješkom kimao glavom, da mi ga je žao bilo. Za konferenciju imade samo sekundarni interes: veli da je sad za njega najglavnije, da se pogasi požar, koji kod njih hara, a onda da će tekar moći na druge stvari misliti.

1) Misli na program »Jugoslavenske narodne lige« oko kojeg su se okupili članovi Jugoslavenskog odbora, razni vanstranački političari i neke istaknute ličnosti srpskih, hrvatskih i slovenskih građanskih stranaka.

2) Anton Ivanovič Denikin, ruski general, 1918. formirao u Sibiriji kontrarevolucionarnu vladu.

3) Aleksandar Vasiljevič Kolčak, ruski admiral, ministar vojske i mornarice u Sibirskoj kontrarevolucionarnoj vladi.

Njegova sinteza je naravski ta, da tako velike muke i žrtve ne mogu na koncu proći bez koristi za Rusiju, te glede daljnje njene budućnosti je on prilično miran.

Među ostalim njegovim ciljevima je i taj (tako mi je on konfidencijalno pričao) da ishodi od saveznika da otpreme Čeho-Slovačku armiju iz Rusije. Njih imade oko 60.000 vojnika. U početku učinili su zaista velike usluge u Sibiriji te su lijepo napredovali. Bila je opasnost te ih je ona držala organizovane na okupu. Bili su uzeli ruske generale i rusku spremu. aKsnije se kod njih razvila nacionalna ambicija te kad je prva pogibao prestala organizovali su se opet samostalno sa svojim višim oficirima i generalima, koji nijesu uvijek imali dosta spremne ni ugleda među svojim ljudima. U Rusiji su Česi od uvijek bili »lijevo« raspoloženi, pa su naravski i sada stali simpatizirati više sa lijevim partijama; to nije mnogo smetalo u početku, dok ih je pogibao držala skupa, ali kad je ista prestala, barem u neposrednom smislu, počeli su se češki vojnici baviti politikom te su potpali pod upliv bolševika, tako da među njima imade danas mnogo bolševika, koji smetaju svim pokušajima da se kanalizira revolucija. Ostali Česi, i specijalno inteligenti, potpali su pod upliv saveznika a pošto su od saveznika mjerodavni tamo u prvom redu Japonci, koji imadu mnogo točaka trenja s Rusima, to su naravski došli u sukob s ruskim patriotima. To bi se još dalo trpjeti, ali bolševizam Čeha predstavlja za Rusiju ozbiljnu opasnost, kojoj valja svakako na put stati.

Mogu pridodati, da i među drugim Rusima nijesu Česi na dobrom glasu te da oni, koji su ih još nedavno hvalili i prikazivali ih kao primjer, sad zubima škripaju, kao o njima govore. Čini mi se da je to za nas važno znati.

Hvala Vam za spise, što ste mi ih po Dru. Gregorinu poslali. Upotrijebiti ću koješto za bilten te Vas molim da mi i u buduće šaljete potrebni materijal. Ja ću izdavati bilten barem jedan put na mjesec, a prema potrebi i više, ako bude materijala; prema tome bih eventualno drugi ili treći broj što ćemo ga izdati, rađe izdao samo na 16 stranica, mjesto 32, pa isto i daljnje brojeve, jer mi se čini od veće koristi izdati kraće brojeve, ali za to češće. Izim toga izdavati ćemo vijesti kako budu dolazile umnoženo multiplikatorom u manjem broju ekzemplara za novine i pojedina lica, da barem na taj način informiramo pojedince o onome, što s nama rade. Nadam se da ćete s time biti suglasni, ako dodajem, da nam neće kod toga uzmanjkati potrebna količina opreznosti.

G. Turković⁴ otputovati će u subotu. Dr. Mičić u ponedjeljak. Naložio sam g. Turkoviću, da Vam referira jednu veoma neugodnu stvar koja mu se desila u njegovom poslovanju te koju je htio on sam urediti i prešutiti. Ja sam mu saopćio moje mnijenje te vas molim, da nakon razgovora s njime, meni javite, jeste li suglasni sa mojim stanovištem. Spominjem da nijesam o toj stvari još s nijednim govorio te da ću se posavjetovati i s Dr. Mičićem.

Sa Dr. Mičićem doći će i Mrs Turner.⁵

Ovdje smo mi u velikim skrbima radi vijesti, koje dolaze iz naših krajeva i koje ne dolaze. Nadali smo se da će napokon nasljednik⁶ doći u Pariz i da će s time biti uređeno istodobno i pitanje vlade. Na žalost se stvar zateže i neznamo na čemu smo. Min. Jovanović⁷ mi je govorio, da on ne bi došao u Pariz k nasledniku izim slučaja, da se ga pozove, jer znade da bi se to komentiralo, kad bi iz vlastite inicijative došao. Imao sam pako utisak, da bi on rado da dobije priliku, da po duži govori s njime, te Vas s toga izvještavam.

Novine pišu dobro o nama, ali se opaža kojekakve znakove neorijentacije i nesigurnosti u prosuđivanju pitanja naše vlade. To je naravski i tome

4) Zlatko Turković, službenik u Odborovoj centrali u Londonu, 1918. član Odbora.

5) činovnica u Jugoslavenskom odboru u Londonu.

6) prijestolonasljednik Aleksandar.

7) Jovan M. Jovanović-Pižon, poslanik u Londonu.

smo si sami krivi. Inače se sve više osjeća nekako kritičko držanje prema vladanju Italije, te članci sir. Arhura⁸ bude senzaciju. Upozorujem Vas specijalno na njegove članke u br. od 24 i 28. o. m. Manchester Guardianna kao i na drugi uvodnik te na odgovor Ausonije u drugospomenutom br.

Ovdje sam čuo ideju, da neće u opće doći do potpisa mirovnog ugovora, nego da će se stvoriti nekako faktučno stanje, koje će biti sankcionirano i zagarantovano sklopljenjem saveza među saveznicima — velesilama i Amerikom. Tu bi mi mogli fino proći. Ali pošto bi to zaista bio najlakši način diplomatskog rješavanja pitanja mira, mislim da se u istinu moramo i toga bojati.

Molim Vas da nam svaku vijest, što ju dobijete, odmah pošaljete jer se i kod tvrdih ljudi počinju pozakivati ovdje znakovi smalaksalosti.

39.

London, 5. I 1919.

A. Mandić izvještava A. Trumbića da J. Banjanin misli kako se on (Trumbić) ne bi trebalo da vrati u zemlju i prenosi mu podatke dra Williamsa o prilikama u zemlji

Gosp. Banjanin mi je pisao opet pismo, u kojem mi javlja da je uvjeren da je u ovom času Vaš odlazak suvišan a možda i opasan, osobito sada gdje se svi sakupljaju u Parizu. Ako Vas onamo zovu, onda imadete razloga da budete još oprezniji. Sastav nove vlade ne pokazuje nikakav politički pravac, ali otezanje u tom pitanju daju povoda za razmišljanje. Tumačenja u Timesu o Vašem ulasku u ministarstvo, pitanje komisije za kongres, pitanje gosp. Jovanovića i dr., sve to pokazuje da se hoće stvoriti stanoviti položaj, koji jedva li može naići na Vaše odobrenje. U pitanju gosp. V.¹ moralo bi se uzeti određeno stajalište, jer prisutnost njegova uz onog drugog gospodina, znači potpuno paralizovanje uspješnog rada kod predstojećih prilika. Na koncu me moli da Vam pišem te nastojim odvratiti Vas od putovanja. Gosp. Jovo dolazi danas u London.

Premda uviđam, kako Vam je težak položaj, i što se može sve iz njega izleći, ipak mislim, da je bolje ako ostanete u Parizu. Iz Pariza moći ćete kako tako uplivati na tijek Vaših posala kod kuće, ali iz Biograda jedva li da ćete moći kraj postojećih prilika uplivati na Pariz. Iz današnjeg brzogazava, da su stigli, Pašić, Tresić-Pavičić² i Hribar³ u Pariz, također ne mogu da postanem pametniji. Ali mislim, da je tim potrebnije da ostanete gdje ste; oni će naime sjegurno razumjeti i shvaćati naše razloge i naše stanovište, ali u Ženevi smo se uvjerali, da takovo shvaćanje i razumijevanje tih prilika ne znači apsolutno ništa, ako se ne osniva na organskom osjećanju, koje se i kod nas razvilo tek nakon drugih borba.

Na svaki slučaj Vas molim, da mi pošaljete jedan intervju s Vama za ovdješnje novine. Jednako mislim, da bi dobro bilo, da mi dadete spremiti jedan ili dva intervjua sa nasljednikom, koje ćemo odmah objaviti čim on amo dođe.

Zatim Vas molim da biste odmah riješili pitanje gdje Copeland⁴ čim dođe gđa Turner u Pariz, što se nadam da će biti u srijedu ili četvrtak.

Na koncu saopćiti ću Vam sadržaj pripovijedanja Dra. Williamsa, koji se nedavno vratio nakon nekoliko mjeseca boravka u Švicarskoj. On pozna dobro naš jezik te je pratio naše pitanje u našim novinama. Po njegovim

8) Britanskog historičara Arthura Evansa.

1) Nije jasno na koga misli.

2) dr. Ante Tresić-Pavičić, književnik i političar, član središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu.

3) Ivan Hribar, član predsjedništva Narodnog sveta u Ljubljani.

riječima je nivo naših novina bez razlike relativno vremenu veoma nizak; bave se provincijalnim tričarijama, svađaju se i pravdaju međusobno da je neugodno čitati. To sve novine bez razlike, a valjda s toga što se uslijed pomanjkanja veza sa zapadom, oni kraj najbolje volje ne mogu baviti drugim pitanjima. Raspoloženje je kraj svega toga prilično mirno, premda bi se moglo promijeniti: J. N. V.⁵ je mnogo toga obećalo, isto i vlada Srbije, ali ni jedan ni drugi nijesu opravdali svoja obećanja, te danas nema još tvrde vlasti kod nas. Ako dobijemo takovu, još je vrijeme da se izbjegne težim pojavama. Bune radićevaca i republikanaca nijesu bile bune, nego zapravo samo demonstracije, koje valja ozbiljno shvatiti kao opomenu, ali koje ne predstavljaju opasnosti. On nam može čestitati, što smo barem u jednoj točki svi bez i jedne razlike složni. To je pitanje Jadransko, gdje u novinama on nije mogao naći dva mišljenja, i u kome ne govori samo mozag, nego duboko osjećanje naroda. Bolševizam se sve više širi, ali kod nas je veoma moguće, da nas Jadransko pitanje očuva od bolševizma, ako ćemo umjeti, da riješimo makar privremeno agrarno pitanje u Bosni te da u opće iskoristimo raspoloženje koje postoji u svakome pojedincu i u svima skupa.

Od Rusa čujem sve povoljnije vijesti o njihovoj organizaciji u Sibiriji i u istočnoj Rusiji; gen. Denikin priznao je vladu admirala Kolčaka, koji je na taj način dobio oko 200.000 organizovanih kozaka. Naravski da je to još sve malo te da to sve predstavlja samo jezgru; ali vijesti o načinu organizacije i o osnovi valsi i rada, su svakako povoljne i dokazuju, da Rusi počinju računati sa realnošću, što nijesu nikada do sada činilo. To u ostalom dokazuje i sastav komisije koja je u Pariz došla.

Ja vas molim, gospodine predsjedniče, da na nas ne zaboravite, kad budete imali koje vijesti, koje možemo iskoristiti. Danas ćemo po svoj prilici izdati jedno pismo redakcijama te onda redovito šiljati istima i nekim prijateljima letake sa informacijama. Oko 15. o. m. izići će slijedeći broj biltena: Dr. Jedlowski nam je našao drugu jeftiniju štampariju pa da vidimo.

London, 3. III 1919.

A. Mandić izvještava dra Frana Barca o dobrovoljačkom pokretu u Rusiji

Uslijed influencije koja me je spopala u Parizu baš kad sam se spremao na odlazak, zakasnio sam da Vam sastavim obećani referat o dobrovoljačkom pokretu našem. Po mom povratku upotrijebio sam prva tri dana da si osvježim stare utiske i da saberem materijal, te Vam eto danas pišem — prvo pismo moje otkad sam u Londonu.

Dozvolite mi da Vam navedem izvore mog znanja. Brojni podatci osnivaju se velikom većinom na referatu »dobrovoljačkog Odeljenja Dobrovoljačkog Korpusa Srba, Hrvata i Slovenaca u Odesi« (što ga je sastavio bivši sudac u Hrvatskoj, dobrovoljački kapetan Gasparović i koji nosi potpis načelnika spomenutog odeljenja pukovnika Mladena Lukičevića). Međutim taj je referat datiran od 1. septembra 1917. sastavljen je ex post, te — pošto se o dobrovoljcima od početka rata pa sve do jula 1918. nije vodila nikaka statistika (izim oficira), to se također prema tome u referatu do tog vremena navedeni samo okrugli brojevi, koji u mnogim mjestima stoje u protuslovlju sa brojevima i podacima, koje sam ja sam sabrao kad sam riješavao molbe naših dobrovoljaca, da ih se pošalje u Srbiju odnosno da

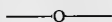
4) Činovnica u Odborovoj centrali u Londonu.

5) Vjerojatno misli na Narodno vijeće SHS u Zagrebu.

se ih primi u dobrovoljački odred, odnosno sa onima, koje sam dobivao u aktualnim momentima od poslanika Spalajkovića, od vojnog atažeja puk. Lontkjevića koji je fungirao kao komandant odreda, i od drugih lica s kojima sam surađivao oko formiranja odreda.

Predpostaviti ću također, da pišući Vama neću da se držim ikoje reserve te da se s toga moj referat neće u svemu slagati s drugima, kod kojih se bilo ih ličnih, ili stvarnih razloga bilo iz puke opreznosti govorilo ili previše ili premalo.

U Rusiji

Dobrovoljački pokret u Rusiji nije rezultat propagande i organizacije nego pojedinačke inicijative. On nije imao centra i vođe, nego se pojavljao samostalno posvuda u Rusiji gdje je bilo naših ljudi. Još više: on se pojava vijao i razvijao na ustuk svim zaprijekama, koje je nalazio na svom putu, bilo radi neorganizovanosti tog poduzeća, bilo uslijed nespremnosti nadležnih lica i oblasti, bilo radi otpora što ga je nalazio u stvarnim i političkim prilikama Rusije te u shvatanju ruske i naše birokracije. Ovaj samonikli pokret prostog našeg čovjeka savladao je sve te zaprijeke i stvorio je jednu pojavu, kojoj nema slične kod drugih nacija izim Ceha, koji pako i u tome zaostaju daleko za nama.

Dobrovoljci sabirali su se iz redova zarobljenika tj. među ljudima koji su netom bili spasili svoj život iz one oluje šrapnela i granata, u kojoj su se nalazili kroz mjesece i godine, i koji su najednom našli shodnim da izlože svoje obitelji avstrijskoj osveti te da nose opet goli život na pazar — za volje neke daleke vizije, koja je mogla ili ne mogla da se ostvari, ali koja tada nije imala mnogo vjerojatnosti za to. Ti ljudi obraćali su se na sve naše i ruske oblasti te na privatna lica svojim neprestanim molbama, da se ih otpremi kao dobrovoljce na srpski front, a kasnije u Odesu u Odred; oni su to molili kao milost, te ako im se nije ili ako im se nije dosta brzo odgovaralo u traženom smislu, šitjali bi neprestane urgencije, u kojima su s pravom ili nepravom mnogo puta koješta predbacivali, a koji put pače i psovali ne gledajući kome pišu. Imade takovih »ekzemplara« (inače ih je teško nazvati), koji su poslali po 7 pismenih i 3 telegrafskih urgencija. Njihova pisma ubrajati će se među najsajajnije dokumente čistog domoljublja i požrtvornosti za svoj narod.

Glede njihove brojnosti mogu lično posvjedočiti a isto može i g. Zdravko Jeftanović koji mi je pri radu pomagao, da se je do konca decembra 1916. tj. do časa kad se oficijalno dozvolilo formaciju odreda nakupilo bilo preko 19.700 molba.

Uza sve to nije bilo lako ugoditi njihovim molbama. U početku vojne bilo je doduše u Rusiji oduševljenja za vojnu posvuda jednako i silno, i u svim društvenim slojevima i strankama (izim u njemačkim krugovima) vladala je jednaka odlučnost i volja da se centralne države odlučno porazi i pobjedi. Sastavu odreda ili u opće rekrutiranju slavenskih zarobljenika kao dobrovoljaca smetale su pako u tim prvotnim ugodnim prilikama Rusije dvije okolnosti: 1. potpuno nepoznavanje Slavena i njihovih prilika sa strane Rusa, a uslijed toga neko nepouzdanje, koga su razni uplivni ruski Njemci vješto iskorištali, i 2. međunarodne ustanove glede zarobljenika, koje su to priječile i kojih su se saveznici početkom vojne strogo držali.

Iz toga bio je i treći razlog tj. taj da je ruska vlada počela uslijed mobilizacije osjećati nedostatak radnika te da je počela upotrebljavati kod nekih poduzeća u prvom redu Slavena, kao više vjerodostojne nego što su drugi.

Uslijed pritiska sa strane Srbije i uslijed drugih razloga koje se iz gorerečenog mogu deducirati, je napokon ruska vlada u doba oštupanja iz Galicije pristala na to, da se zarobljenici, koji to žele mogu prevesti u Srbiju kao takove, a tamo — nek Srbija radi kako znade. Na osnovu te formule uspjelo se je prevoziti po Dunavu u Srbiju veći broj vojnika, koga »Dobrovoljačko Odeljenje« ocjenjuje na 2.000, dočim po podacima, što sam ih dobijao u srpskom Poslanstvu u Petrogradu još augusta i septembra mjeseca 1915. taj broj nije u nijednom slučaju bio manji od 3.500. On mi se čini tim vjerojatniji, što se on pokriva sa podacima, koje su mi poslije toga davali oficiri i dobrovoljci, koji su se poslije Albanskog uznaka opet vraćali u Odred u Odesi. Ti dobrovoljci nalazili su se u Srbiji većinom u odredu Gen. Gokovića i poslovima kojih informatora je velika većina od njih poginula (oko 2.500).

Propast Srbije učinila je kraj tome šiljanju dobrovoljaca. Dobivši od Jugoslavenskog Odbora nalag, da nastojim sakupiti dobrovoljce u Rusiji po uzoru »Jadranske Legije« u Sjevernoj Americi i videći da to nije moguće kraj vladajućih prilika, nijesam do ovog časa htio, da pitanjem legija kompliciram šiljanje dobrovoljaca u Srbiju u onoj formi, u kojoj se ono provadalo. Poslije okupacije Srbije je to pitanje samo po sebi postalo aktualno, te su se kod ruske vlade preduzeli u tom smislu koraci, koji dugo vremena nijesu davali uspjeha, a kasnije samo polovični uspjeh. S jedne strane naime je u to doba davno bio prošao onaj polet i zanos, što ga je bila pobudila vojna u početku. Ruski je narod stenjao pod pritiskom reakcionara, koji su u porazu Njemačke vidjeli također i poraz ruskog autokratizma te koji su s toga počeli u unutrašnjosti Rusije voditi takovu administrativnu politiku koja je morala privesti Rusiju ili k revoluciji, koju oni nisu želili, ili k defetizmu, koga su oni željeli. Naravski da njima nije mogla prijati ideja formiranja odreda od Jugoslavenskih dobrovoljaca i radi radne snage, koju bi takav odred predstavljao a i radi toga jer je on kao takav personificirao borbu naroda protiv države i dinastije, i specijalno protiv Avstrije. Izim toga je ruska birokracija tijekom vojne u pitanju oslobodjenega Slavena imala uvijek zadnju misao, da ih oslobodi ne za njih nego za sebe, a specijalno ujedinjenju Srba i Hrvata i Slovenac protivilo se slavofilsko učenje o »divnim Slovenstvima« (pravoslavnim i katoličkim). Ex nunc projekat o samostalnoj Hrvatskoj i o Slavenskoj Federaciji pod Romanovima.

Od takovih prilika nije se moglo očekivati mnogo. Stvar se dugo vukla, dok se nije uspjelo zainteresovati pok. Nikolaja II i njegov Vojni štab, koji je napokon koncem 1915. pristao na formaciju odreda.

Prije te oficijelne dozvole počeli smo bili sastavljati furtim mali odred na svoju ruku. U Odesi nalazili su se naime srpski državni magazini brašna itd. koji su bili puni robe, koju se nije uslijed okupacije Srbije moglo više prevažati po Dunavu u Srbiju. Opunomoćenik srpske vlade za nakup provizije u Rusiji, Dr. Šajnović bio je namjestio kao radnike i čuvaru nekoliko desetaka naših zarobljenika u te magazine. Tako se dogodilo da se tijekom novembra i decembra 1915. počelo tpatiti u tu magazinsku stražu koja se je tada počela nazivati »odredom« sve više i više vojnika neupadnim načinom te je njihov broj koncem decembra 1915. iznašao već oko 500 vojnika.

Od toga vremena stalo se otvoreno raditi na osnovama o kojima će dalje biti govora te se broj vojnika sve više množio — kako se vidi iz slijedeće tablice dobrovoljaca stiglih u Srbiju odnosno u Odesu — dakako samo iz kruga zarobljenika u Rusiji.

1915. poslato u Srbiju preko Rumunjske
stupilo u »Dobrovoljački odred Srba
Hrvata i Slovenaca u Odesi«

	Oficira	Vojnika	Svega vojnika 3500
1915. novembra	11	200	
decembra	—	300	
1916. januara	21	300	
februara	129	500	
marta	113	6000	
aprila	23	6500	
maja	112	3500	
juna	77	1500	
jula	120	2000	
augusta	68	3615	
septembra	173	3175	
oktobra	13	13343	
novembra	16	400	
decembra	12	240	
1917. januara	9	787	
februara	20	108	
marta	6	127	
aprila	2	95	
maja	15	418	
juna	34	274	
jula	26	199	
svega	1000	43581	44581
Sveukupno			48081 voj.

Među njima nalazilo se Čehoslovaka koji su bili kod nas, jer nijesu imali vlastitog odreda, te koji su 1917. g. stvorili vlastitu jedinicu 1500

Ostaje sveukupno Jugoslavena 46581

Ove brojke imaju samo statističku vrijednost. Pogreška bi bilo misliti da je Odred ikada bio tako jak kao bojna jedinica. Jer ako su dobrovoljci dolazili, mnogo ih je i odlazilo te smo u Odredu preživjeli dvije secesije: jednu oktobra 1916. ikad su otišli iz Odreda — nedobrovoljci, koje se bilo prisilno mobilizovalo, drugu aprila 1917, uslijed agitacije ruskih Sovjeta. Ali o tome na svom mjestu.

Dobrovoljci dolazili su u Odesu puni poleta i oduševljenja. Ali prilike koje se ih je u Odesti stavljalno, ubrzo bi ohladile njihov zanos.

U Petrogradu bili smo se pobrinuli za propagandu među zarobljenicima, premda i to u maloj mjeri: ja sam bio preuzeo zadaću dopisivanja sa zarobljenicima, ali sam mogao izvršavati tu zadaću veoma nedostatno, samo u toliko u koliko su mi ostali poslovi to dopuštali. Jenara mjeseca 1918, mi je Jugoslavenski Odbor poslao iz Londona pomoćnika Dra. J. Kolombatovića, koga sam odmah poslao u Odesu u svrhu da uredeju novine »Slovenski Jug« što sam ga po nalogu J. Odbora zasnovao u društvu za zaslužnim gen. konzulom u Odesi g. Markom Cemovićem. Sa svoje je

strane Srpska Vlada bila izaslala u Rusiju nekoliko delegata za nabor dobrovoljaca, od kojih je osobitim uspjehom radio poručnik Mirko Komnenović u Kijevu. Izim toga se iz samog Odreda poslalo kasnije nekoliko grupa oficira dobrovoljaca na agitaciju po Rusiji. Sve skupa bilo je dosta manjkavo i nevještački uređeno, ali svako je radio kako je bolje umio, a kraj oduševljenja i poleta dobrovoljaca nije s početka ni mnogo trebalo.

Ali na žalost, misleći na propagandu, bilo se potpunoma za boravilo na organizaciju Odreda samoga, toliko u materijalnom koliko u vojničkom pogledu. Odredu nije se sa strane Rusa pripisivalo veliko vojno značenje, baš obratno. Rusi, koji su osjećali ugrize savjesti poslije propasti Srbije, smatrali su na Odred kao na novi nepotrebnii teret, što ga Rusija uzimlje na sebe više nego drugo za to, da utješi Srbiju. U ovom dobrodušju išli su na ruku, ali bez pravog uvjerenja, i više nego to: puni nepouzdanja u ove »avstrijske zarobljenike«, od kojih se nije predpostavljalo da su tako »ludi« da pođu opet u topovsku vatru. Rusi su na njih gledali, kao na ljude, kojima je odred izlika da se izvuku iz zarobljeničkih tabora. Srbija, sa svoje strane, nije također imala prave slike o značenju Odreda, i specijalno njegove bojne sile: Srpskoj Vladi stalo je bilo očividno jedino do toga da si stvori u Rusiji rezervu iz koje će moći upotpuniti kadre Srpske armije na Solunu, prilikom, kad se bude moglo prevoziti te ljude na Solun. Davši svoj pristanak na formaciju Odreda te nalag da se njezini eksponenti u tom smislu zauzmu kod ruskog stožera, ona nije — također krivnjom opće dezorijentacije glede broja zarobljenika i eventualnih dobrovoljaca — imala pred sobom nikakav program. Posljedica toga bila je, da se financiranje odreda zavuklo te da nijesu nikada bila spremna potrebna sredstva koja su se nabavljala uvijek ex post vojnici su dolazili u Odesu i nalazili sve nespremno: nije bilo ni kasarna, ni odijela, ni hrane, ni kasarna. Oficiri ostajali su po čitave mjesece bez plaće i bez sredstava za nabavu uniforme te su se posvuda zaduživali. A što je najgore, nije bilo nikakih kadara za primanje dobrovoljaca, u kojima bi oni odmah došli pod strogu ali pametnu disciplinu. Jednom riječju nije bilo ništa spremno, i sve je bilo prepušteno inicijativi, improvizaciji i prisutnosti duha naših radenika oko odreda, koji nijesu bili na visini svoje zadaće koji — ako smo pravedni — nijesu u mnogom pogledu ni mogli da budu.

Tako se do konca marta 1916. nakupilo u Odesi preko 7.300 dobrovoljaca (po mojim bilješkama bilo ih je dne 21. marta već 7384 te su svaki čas dolazili novi transporti), o kojima se vodilo računa kako i koliko se moglo.

Do konca februara upravljali su odredom spomenuti g. Dr. Šajnović i konzul g. Cemović. Koncem tog mjeseca je poslanik g. Dr. Spalajković bio prisiljen da pozove iz Carske Stavke vojnog atašeja i njegovog pomoćnika (puk. Lontjevića i majora Pavlovića) te da im povjeri organizaciju Odreda. Puk. Lontkewić je preuzeo komandu odreda te predao majorima Pejoviću (intendantu), Kovačeviću i Pavloviću po jedan puk i stalo se je raditi kako se znalo i moglo. Jer to su bili jedini oficiri po zanatu, kojima se raspolagalo tada.

Naravski da je kraj takih prilika od prvog početka stvoren uslijed dezorganizacije i loših materijalnih prilika ambijent nezadovoljstva koji je s prvog početka traovao naše ljude, a onda sve to više kad je dolazilo sve to više dobrovoljaca i kad su se stale činiti pogreške. Ali kraj svih pogriješka danas nemožemo uskratiti priznanje našim radenicima u Rusiji za to, da su umjeli bar toliko improvizirati od dana do dana sredstva da vojnici preživu ovo kritično doba, koje je na žalost ostavilo duboku brazdu u čitavoj daljnjoj evoluciji odreda.

Spomenutih pogriješaka bilo je mnogo — ne govoreći o spomenutim nedostacima organizacije.

Pro primo. Od svih lica, koji su radili oko formacije odreda, mal da ne jedini, je bio konzul Cemović, koji je shvatio značenje odreda i psihologiju dobrovoljaca. Za većinu ostale gospode bili su dobrovoljci ratni ma-

terijal, koga se moralo izrađivati prema njegovoj svrsi i to strogim sredstvima, da se iz njega istjera »demoralizacija nastala uslijed ropstva«. O tome da su ti ljudi dragovoljno i radi ideje prodavali svoju kožu neprijatelju, nije mitko vodio računa (a ukoliko se vodio račun, vodio se efektivno na njihovu štetu na osnovi formule: »to su ljudi koji su spremni da žrtvuju sve, te neće paziti na to ako im ide nešto gore«). Uslijed toga se iz razloga discipline odmah u početku uvela kazna batinama, koja je izazvala razumljivu reakciju, i koju se sve do poslije revolucije nije nikako moglo istrijebiti iz Odreda.

Pro secundo. Dok su dobrovoljci dolazili, vodila se riječ o Jugoslaviji. Ali čim su stupili pod vojnu disciplinu, branilo m se da oi tome govore i raspravljaju, dapače pod kaznama, činilo se razlika među Srbima, Hrvatima i Slovencima i nastojalo se potisnuti u pozadak ne-Srbe. Došlo je do toga da se u jednom oficijalnom govoru vojnicima, koji je imao svrhu da izmimi nesuglasice nastale koncem febrara i početkom marta 1916, svom oštrinom naglasilo: neka rađe propadne cijeli odred pa da se svi razidu, samo ako ostane u njem jedna zdrava kaplja srpske krvi (citiram po sjećanju — izim konačne fraze). Odred je bio — pogledom na prilike, na obzire na Italiju, a po svojoj prilici razumljivog pieteta srpske vlade prema svom narodnom imenu i prema svojim namjerama, — prozvan oficijalno najprije kao »Srpski dobrov. Odred«, zatim kao »Srpska dobr. Divizija« a nakon formacije 2. divizije kao »Srpski dobr. Konpus«. Radi imena vodila se čitavo vrijeme borba, jer su posvema pravilno svi svijestni i razumni dobrovoljci u njem vidali sintezu našeg pitanja i naših težnja. Kako sam se sam lično uvjerio bilo je lako rastumačiti dobrovoljcima da se kraj vladajućih prilika može ime promijeniti samo tijekom evolucije Odreda i događaja. Oni su to shvatili. Ali zvanična i poluzvanična tumačenja nemogućnosti promijene imena odreda bila su uvijek tako nespretna, tendenciozna i netaktična, da se odred razvijao uvijek samo od krize do krize.

Treća pogriješka bilo je ta, da se Odred stao stvarati u Odesi te da se ga je ostavilo tamo i u okolini. Odesa imade bezbroj Jevreja i drugog neruskog naseljenja, koje je simpatiziralo sa centralnim vlastima, koje je špijoniralo i nastojalo svim sredstvima da uvede demoralizaciju u Odred. Tamo se nalazio i talijanski konzul koji je više nego jedan put intervenirao, što se znade, a valjda i druge pute, o kojima se ne znade.

Prelazeći opet na razvoj Odreda spomenuti ću da je 6. marta formiran 2. puk, a 17. marta treći puk. Istodobno formirani su oficirski kadri za 3. i 4. puk. Dne 4. aprila otpočeto je formiranje 4. puka i time smo imali već cijelu diviziju, koja je sastavljena u manje nego mjesec i po dana te za koju nijesmo imali nego 4 stručna oficira kao komandante pukova.

Međutim stigoše sredinom aprila u Odesu željno očekivani oficiri sa Krfa s puk. Hadžićem na čelu, koji je imao da preuzme komandu divizije. Dolazili su preko zapada podrjeljeni u 4 partije, koje su stizavale u Rusiju jedna za drugom. Njihov je dolazak ispunio opet sve nadom, jer se je bilo zamolilo Srpsku vladu da pošalje izabrana lica, koja su i nacionalno i taktički dorasli zadaći. Očekivalo se ih je tim željnije, što su baš prvih dana aprila bila buknule u Odredu krupni nesporedumi prilikom pitanja prisege dobrovoljaca i pitanja političke uloge Odreda. Kako je to po sebi razumljivo je oficire — dobrovoljce, koji su pretežnim dijelom bili Hrvati i Slovenci vanredno interesiralo pitanje, koja je svrha Odreda i koje je njegovo političko značenje. Pogledom na struje koje su u tom pogledu vladale u odredu, bilo je to pitanje tim zamršenije što su vojnici bili pretežnom većinom Srbi. Ta okolnost davala je mnogo sile onima koji su se držali tzv. srbijanske orijentacije i koji nijesu htjeli da se srpsko ime žrtvuje nekoj iluzoričnoj Jugoslaviji za volju stotine — dve hrvatskih i slovenskih oficira te jednog neznatnog broja vojnika. Tako je svaki čas dolazilo do sukoba među Jugoslavijom i Velikom Srbijom i atmosfera postajala je sve to gušća. Kad je privremeno zapovijedništvo divizije koncem marta iznijelo pitanje prisege nije moglo po naravi stvani da ne dođe do reskog sukoba, koji je izazvao krizu, kad je komanda jednostavno u

dnevnoj zapovijedi pod strogu kaznu zabranila svako raspravljanje o tim delikatnim pitanjima. U onom miljeu sumnje i nepovjerenja osjetili su oficiri Hrvati ovu mjeru kao neko nasilje nad njihovom ličnošću i političkim uvjerenjem, koje ih je dovelo u Odred, te su se stali bojati, da bi se disciplinarne posljedice prisige moglo zlorabiti na štetu jugoslavenske ideje a u korist velikosrpske. Uslijed prirodne nam impulzivnosti te pomankanja potrebnog takta sa obiju strana došlo je do toga da je jedan dio oficira Hrvata otkazao da potpiše dotičnu naredbu. Njima se pridružio i jedan dio oficira Slovenaca, koji su desele više manje pasivno gledali na te razmirice smatrajući da su oni došli kao vojnici te da se kao takovi imaju podvrgavati disciplini, te da inače srpska vlada znade što i kako valja raditi. Ovaj akt javne nediscipline izazvao je s druge strane silnu reakciju i uzbuđenje duhova je postalo takovo, da se valjalo bojati za daljnji opstanak Odreda kao jug. jedinice.

G. Dr. Potočnjak koji je onih dana bio baš stigao sa zapada u Petrograd otputovao je odmah u Odesu, stavio se u doticaj sa strankama, umirio ih i isposlovao nekaku tregua dei do dolaska divizionara i njegovog štaba.

Prekidajući pričanje o događajima hoću da spomenem već na tom mjestu, da su svi ti teški sporovi i sukobi a oni još teži koji su slijedili, bez sumnje mnogo štetili duhu u Odredu. Ali u konačnom rezultatu su oni ipak bistrili prilike i stvarali osnovu za sporazumljenje svih dobrih elemenata raznih dijelova našeg naroda, koji se dosele nijesu međusobno poznavali. Ne govoreći o krajnje lošim materijalnim prilikama dobrovoljaca oficira i vojnika, koje su bile bez sumnje glavna baza nezadovoljstva i od glavnijih razloga tim neprilikama u odredu međusobno tiho razočaranje naših ljudi nakon medenog mjeseca. Dobrovoljci dolazili su u odred sa oduševljenjem. Uslijed ogromnog prestiža srpskog vojnika je za njih svaki oficir ili vojnik iz Srbije bio kao onaj neporočni vitez iz doba trubadura; promatrajući ga iz perspektive srpskih muka, junaštva i pobjeda oni su zaboravljali ne samo da su to ljudi nego da su to ljudi istog plemena i sa osnovnim istim manama i nedostacima kao i oni sami. I jednaki polovi stali su se odbijati. Povećao se taj prvotni jaz uslijed toga što su se najednom sastale dvije razne psihologije, vojnička psihologija oficira iz Srbije, a civilna oficira dobrovoljaca, koji kao nestručni oficiri nijesu mogli a da ne politiziraju. Srpski oficiri sa svoje strane vični k posluhu i disciplini, nijesu se uvijek znač snači u novoj srijedi te su stali primijenjivati svoje iskustvo u redovitoj vojsci prema dobrovoljcima, ne računajući time, da su služba pod »moraš« i služba radi ideje razne stvari, te da se batinama jedva ili može podići entuzjazam za ideju i prihvatiti nove dobrovoljce. Vični svome vojniku iz Srbije mnogi od njih nijesu shvatili dobru volju dobrovoljaca te su ih prezirali često kao gjukele, kukavice, koji su došli u odred iz ropstva. Premda je kod ogromne većine dobrovoljaca bilo sve drugo nego tako, ipak se ovo mnijenje kod mnogih oficira iz Srbije ustalilo, i oni su se otvoreno tužili, što su »morali« zapustiti svoje sjajne vojnike te moraju sada kurburiti sa ovim »gjukelama«, koji su u Srbiji počinjavali ona zlodjela nad srpskim naseljenjem. To međusobno nerazumijevanje povećalo se sa brojem oficira, kako su dolazili sa Krfa te su se odmah s početka stvorile dvije grupe, koje su živile odijeljeno jedna od druge, svaka svojim posebnim životom: ona oficira iz Srbije, koji su bili dobro plaćeni i ekviparirani te predstavljali elitu i kojima se primaknula mala grupa od oficira dobrov. Srba. Zatim druga grupa oficira dobrovoljaca, mizerno plaćenih i posvuda zapostavljenih, uz ovu grupu pristalo je nekoliko oficira iz Srbije, ljudi sa razvitim nacionalnim shvaćanjem i elastičnim mentalitetom. Ovim posljednjim ide u čast da su spasili jedinstvo Odreda time, što su stvarali duhovnu i socijalnu vezu među srbijanskim i prečanskim elementom, te zapriječili da se stvori među njima jaz; na taj način se nije nikada moglo govoriti o sukobima među Srbijancima i Prečanima, jer su ove partije bile koliko toliko mješane a što su vođe Prečana bili baš neki srbijanski oficiri. Kampanja u Dobrudži je onda tu situaciju promijenila u mnogim i mnogim pogledima na bolje.

15. aprila preuzeo je dakle puk. Hadžić sa svojim oficirima diviziju koja je tada brojila 9.904 dobrovoljaca. Njihova statistika bila je slijedeća:

po pokrajinama			
Bosna i Hercegovina	3812	Trojedina	2065
Vojvodina	3758	Srbija	171
ostali krajevi	98		
po plemenu:			
Srba	9751	Hrvata	84
Slovenaca	14	Čeha	25
Rusa	8	ostalih	22

Ti brojevi nijesu bili osobito utješljivi pogledom na broj Hrvata i Slovenaca. Ove posljednje previsivali su dapače Česi, koji su tada krišom pod srpskom firmom dolazili u Odred. Po brojnom stanju 20. aprila imali smo već jednu jaku diviziju:

1. puk	3379	2. puk	3406
3. puk	3325	4. puk	2453
ukupno		12,563	

U tom broju bilo je oko 300 dobrovoljaca oficira.

Potreba da se stvori rezervu i u opće da se nakupi što više dobrovoljaca i specijalno Hrvata i Slovenaca, dovela je do misli da se u razne krajeve Rusije pošalju agitacione komisije od oficira dobrovoljaca među zarobljenike. Komisije bile su stvorene još od puk. Lontkjevića marta mjeseca. Ali uslijed pomanjkanja sredstava i mašeg običnog zretzanja je stvar najprije zaspala, a kasnije su se poslale druge komisije u ljeto, kad su bili zarobljenici poslani iz koncentracijonih logora na poljske radnje. Uspjeh te agitacije bio je malen te nije odgovarao uloženu trudu. Za to je pako ofenziva Brusilova dala odredu opet lijepi broj dobrovoljaca, od kojih su mnogi dolazili u odred ravno sa avstrijskih pozicija. Na taj način nakupilo se u diviziji do konca jula preko 19.000 dobrovoljaca.

Na tom mjestu moram da rastumačim jedno prividno protuslovlje u mom pričanju. Naveo sam bio s početka, da se do konca 1915. bilo nakupilo preko 19.700 molba za ustupanje u odrede dobrovoljaca, dočim sada izlazi, da je u korpus stupilo tek uslijed ofenzive Brusilova takav broj dobrovoljaca. Tome je zaista tako i tumači se to prilikama Rusije i zarobljenika, te nesistemnosti rada oko odreda u opće. Zarobljenici u Rusiji nijesu stajali uvijek na istom mjestu, nego su bili obično u viječnom kretanju: po zimi u logorima, u ljeto na poljskim radnjama — raštrkani diljem cijele Rusije, oni se slijedeće zime nijesu nikada vraćali u svoje stare zimske logore, koje su međutim bili napunjeni drugim zarobljenicima. Tako se nije nikada mogla voditi evidencija, gdje se koji naš zarobljenik nalazi — barem kraj naše manjkave organizacije za rekrutiranje dobrovoljaca, koja nije do oktobra 1916. imala u opće specijalnog ureda ili činovnika za tu svrhu (korespondenciju sa zarobljenicima i vezu s njima bila je preuzela redakcija »Slovenskog Juga«, koja kraj neznatnih sredstava kojima je raspolagala, nije također mogla onoliko da radi, koliko je bilo potrebno. Uza sve to je redakcija nabrala ogroman i vanredno i vanredno dragocijen materijal, za koga neznam gdje se sada nalazi i dali je u opće spašen iz Rusije. Opažam da se bivši redaktor »Slovenskog Juga« Dr. Juraj Kolombatović vratio u domovinu te bi potrebno bilo da se s njime razjasni pitanje tog dragocjenog materijala što ga predstavlja troljetna korespondencija sa zarobljenicima i sa dobrovoljcima). — Tako se događalo da se dobrovoljca koji se bio prijavio, nije moglo više naći kad je njegova molba i pitanje odreda u opće — bila riješena. U tom pogledu su sijaset neprilika čimili »Vojinski načelnici«, tj. načelnici vojnih srezova (plackomandi), većinom ruski Njemci ili pristaše reakcionarnih stranaka koji su davali prednost

njemačkim i neslavenskim zarobljenicima te onim slavenskim, koji nijesu htjeli poći u Odred, te koji su počinjali sve moguće perfidije nad onima, koji su se prijavljali za dobrovoljce. Ti načelnici ometali su na sve moguće načine napor dobrovoljaca, predavajući ih jedan drugome sa jednog mjesta na drugo, tako da se nije moglo naći dotične ljude (sjećam se učitelja Babića, koji mi je sa 7 ili 8 raznih mjesta pisao i glede koga sam uložio u imenu poslanstva isto toliko molba, da se ga pošalje u Odesu, koga se pako nikada nije moglo naći uslijed promjene boravišta. Tako i danas još neznam jeli on dospio u odred). Rezultat je bio taj, da je od prijavljenih dobrovoljaca oko 3.500 ljudi pošlo u Srbiju a od ostalih prijavljenih izgubilo se ih je mnogo iz vida, a mnogi su si opet popravili međutim položaj te odustali od svoje namjere. Tako je od njih došlo u odred samo oko 12—13.000.

U junu i julu postalo je aktualno pitanje istupanje Rumunjske, a time i pitanja uloge našeg Odreda u ratu. Mnogo se govorilo pro i contra. Pametniji elementi su svi bili protiv toga da se u tom stadiju pošalje na front diviziju, koja je imala tada samo nekako efemernu organizaciju, koja je bila loše naoružana sa stanim ispućanim avstrijskim puškama, koje su vema nesavršeno gađale. Ne samo to: puške nijesu imale ni »magazina ili šaržera« tj. onih prečaka, što drže skupa pet naboja, te s toga su vojnici mogli pucati samo nabijajući svaki hitac posebno! Sve pomoćne službe divizije organiziralo se u poslednji čas na brzu ruku te po jednodušnom pripovijedanju vojnika su prema tome također i funkcionirale. Impulzivniji elementi među oficirima iz Srbije su pako bili az to, da se pođe na front na vrat na nos. I kolikogod je to bilo nepametno, ipak su imali pravo, jer je uspjeh opravdao sve, i donio korist, koja daleko nadmašuje one velike gubitke i svu muku naših ljudi na frontu.

U drugoj polovini juna i polazi dakle divizija u gradove Reni i Izmajil sa 18.000 vojnika, a u Odesi ostaje dopunski bataljun od 1.300 vojnika pod zaslužnim puk, Kušakovićem, koji nastavlja posao napora i organizacije novih dobrovoljaca. Uslijed priliva dostatnog broja istih je puk. Kušaković uspio ne samo da osjegura dopunu gubitaka u Dobrudži nego je uza sve zaprijeke koje su mu se u doba odsutnosti 9. divizije u Dobrudži slučajilo, uspio da formira još jednu diviziju, koja je dobila ime 2. srpska divizija, dočim je ona u Dobrudži dobila broj 1.

Sredinom avgusta (1) divizija prelazi Dunav i ulazi 25. avgusta u niz borba (kod Kara Sinana, Kokardže, Amzače, Dobriča itd.) u kojima ustaje 45 dana, za vrijeme kojih njoj se iz Odeše šalje pojačanje od 300 vojnika i 40 oficira. Ukupno se u Dobrudži borilo dakle preko 21.000 dobrovoljaca.

Od njih odvojila se tzv. komitska ili štabna četa koja je bila sastavljena od najpouzdanijih, najhrabrijih, ali i najočajnijih momaka, spremnih na najvratolomnija poduzeća, i koja je brojila oko 700 momaka. Njoj su iskazali čast te je poslali na granicu Srbije i Rumunjske da tamno čuva Dunavske ostrove.

Pošto nemam pri ruci autentičnih podataka u borbama u Dobrudži te mi manjka kompetencija za opisivanje istih, navesti ću samo u kratko, da je naša dobrovoljačka divizija, bila jedna od onih dviju pješadijskih divizija, što ih je Rusija imala da pošalje po ugovoru na pomoć Rumunji na Dobrudžski front. Sa strane Rusa pošla je s našima Finlandska divizija te neki odredi kozaka, draguna i ulana, ako se ne varam tri puka kavalrije svega, te artilerija, sudeći po pričanju vojnika i časnika, u daleko nedostatnoj količini. Obim divizijama komandovao je gen. Zajončkovski. Formirajući front na rumunjsko-bugarskoj granici je naša divizija predstavljala centar: lijevo od nje branila je finlandska divizija lijevo krilo sve do Crnog mora. Desno krilo sastavljeno je bilo od nekoliko rumunjskih divizija.

Poznato je kako se nesretno svršila ta kampanja. Odmah u početku napali su Bugari Rumunje te bez svake poteškoće bacili Rumunjske divizije, neprivikle k vatru, u Dunav sa ogromnim gubicima (28.000 vojnika), i time je nestalo desnog krila.

Istodobno napali su Bugari podržavani od njemačke kavalarije finlandsku diviziju i našu dobrovoljačku. Poslije kratkih bojeva morala je finlandska divizija pogledom na premoć Bugara da odstupa.

1. dobrovoljačka divizija bila je međutim odbila bugarske atake ne gledajući na njeno manjkavo naoružanje, koje ju je stavljalo u položaj velike bojne inferiornosti prema neprijatelju, i neznajući što se na njenom desnom krilu od Rumunja događa, bacila se u protunapad tijekom kojega i li kojih je u raznim bojevima opetovano razbila u glavu Bugare, koji su se stali povlačiti i uzmicati. Veliko je bilo oduševljenje naših vojnika uslijed saznanja da su slomili Bugare, koje su im oficiri i vojnici iz Srbije crtali kao najbolje vojnike što ih god imaju centralne sile. Oni su s bojevima slijedili za odstupajućim Bugarima, oduzimajući im puške, kojima su odmah zamijenjivali svoje vlastite mevaljale, te im zarobili osamnaest topova i veliku količinu ratnog materijala.

Usred tog pobjednog slavlja najednom dođe iznenada zapovijed, da se divizija, koja je bila nastupila proganjajući Bugare čitavih 18 kilometara, odmah povuče natrag. Ovu nerazumljivu zapovijed shvatili su naši dobrovoljci odmah, kad su osjetili, da na njihovom desnom krilu nema nikoga, te da im je njemačka kavalarija zašla za leđa te da ih odonda napada. Povlačeći se natrag morale su se mnoge jedinice (osobito 4. puka koji se nalazio na desnom krilu divizije) doslovno probijati kroz neprijatelja. U »Večernjem Vremenu« od 1. oktobra 1916. jedan ruski pukovnik sa oduševljenjem priča kako je jedna kumpanija tog puka napadnuta od njemačke kavalarije: uslijed pomanjkanja »magazina« nije mogla da iz daleka odbije kavalarijsku ataku te su Njemci dojahali, ako i u razbitom stroju, sve do nje: naši dobrovoljci izdržali su i ipak nakon atake te se upustili u boj protiv kavalarista s bajonetama te njima skidali kavalariste sa sjedla: Kad su kavalaristi počeli uzmicati, počela je naša pješadija s vikom bježati za njima i proganjati — kavalariju. Dotični pukovnik tvrdi da u historiji vojna nema slične epizode. Ostavši sama nakon uzmaka Rusa i poraza Rumunja stala se naša divizija sve više širiti po cijelom frontu, da ne bude opkoljena. Borbe su bile strašne i očajne. Veza među razbacanim jedinicama je sve to više prestajala i svaki niži oficir morao je da bude strateg na svoju ruku. Borba je išla na život i smrt, jer se znalo, da i najmanja rana u nogu, znači ropstvo, muke i smrt. Uza sve to je uzmicanje bilo polagano, uredno i s bojem, koji se neprekidno vodio i u kojima je ruska kavalarija osobito kozaci našim hrabro i požrtvovano pomagali koliko god je mogla.

Kad je »divizija« došla do dunavskih mostova na sjeveru Dobrudže ostajalo je od nje na okupu oko 1.800 vojnika od 1. brigade puk. St. Popovića (po tadašnjem saopćenju poslanstva). Defetistički krugovi u Petrogradu su se javno veselili misleći, da će naše ljude jednom za uvijek proći volja za dobrovoljstvo. Naši su očajavali. Međutim — Bog je velik. K diviziji stale su se sve više i više primicati one čete, koje su se bile raštrkale širom Dobrudže i koje su odstupale na svoju ruku i na koncu se ispostavilo, da su gubitci doduše veliki ali da ne stoje ipak u nikakom razmjeru sa pripovijedanjem i pisanjem naših neprijatelja i sa našim slutnjama.

Sreća naša je htjela da je od ogromnog broja ranjenika što ih je imala divizija, količina ranjenih u noge bila neznatna te da su ranjeni na taj način ipak kako tako mogli odstupati. Statistika gubitaka divizije je slijedeća: Poginulih:

Štab	26 poginulih	32 nestalih	
1. puk	187	206	„
2. puk	164	324	„
3. puk	162	346	„
4. puk	148	215	„
u k u p n o	687	1123	„ dakle svega 1939

Po narodnostima odnosno plemenu:

Srba 1810, Hrvata 32, Slovenaca 41, Čeha 26, Rusa 27, ostalih 3

Po pokrajinama:

Bosna	644	Hercegovina	98	Srijem	203	Bačka	193
Banat	308	Lika	180	Hrvatska	132	Slavonija	57
Srbija	35	Rusija	25	Kranjska	18	Štajerska	15
Dalmacija	2	Istra	3	Gorica	1	Češka	17
Moravska	8						

(Interesantna je ova razdioba po »pokrajinama«)

Ranjenih bilo je svega skupa oko 8.000 i to ogromnom većinom lako ranjenih. Broj teško ranjenih mi nije poznat, a isto tako i broj sakatih. Sve oficiri i momci s kojima sam razgovarao, su tvrdili da je broj istih nerazmjerno malen, te se opće govorilo kod njih, da je divizija imala ogromnu sreću — što se može povjerovati, ako se samo pomisli na naoružanje iste.

Oficira je učestvovalo u Dobrudži oko 500. Od njih je poginulo i umrlo od rana: 15 Srba, 8 Hrvata, 7 Čeha i 2 Slovenca. Svega 32 oficira dobrovoljca.

Od oficira iz Srbije poginulo je 7.

Odlukovano je bilo:

Vojnika:	Srpski (orden)	ruski	Svega	
			Srpski-ord.	ruski
štab diviz.	34	35		
1. puk	177	231		
2. puk	50	359		
3. puk	190	432	663	1379
4. puk	212	322	sveukupno 2042 ordena vojnicima	

Oficira:

štab	11	37		
1. puk	15	39		
2. puk	15	62		
3. puk	15	49	70	235
4. puk	14	48	sveukupno 305 ordena oficirima	

Statistike Rumunjskih ordena nemam.

Kad je određena evakuacija Dobrudže otpremljena je divizija u Odesu na počinak i reorganizaciju.

Moralni učinak bojeva u Dobrudži za našu stvar bio je ogroman. Osjetio ga je svaki pojedini vojnik u socijalnom smislu odmah isto kao što se ga osjetili u centrima u političkom smislu.

Nema nikakve sumnje i ne može je biti da su ti bojevi i krv prolivena od naših ljudi, te njihova stradanja stvorili u Rusiji i kod saveznika prvu jaku bazu našem pokretu i da se od onoga momenta počelo računati s našom voljom k ujedinjenju. Od onog momenta počinje interes za našu stvar kod pojedinaca i kod javnosti.

Naš oficir i prosti vojnik, koji je bio do tada u očima ruske javnosti prezreni (pljennyj« ili »avstrijak« te koji je svojim pustim načinom života u prvim mjesecima poslije osnutka divizije i svojim polit. svađama bio

uspio da izgubi i onaj ugled koga nije nikada imao najednom postaje veličina junak, koji je »spasio čast zastave«, kako javlja general Zajončkovski caru Nikolaju. Car Nikolaj II sa svoje strane izjavlja poslaniku Dru. Spalajkoviću »da sada vidi, da je to jedna krv te da se to sve mora ujediniti«. O diviziji se nesmiye pisati iz diplomatskih i međunarodnih razloga. Ali fama leti od mjesta do mjesta, sve se pita otkuda su najednom mogli Srbi da dođu u Dobrudži u pomoć Rusima i Rumunjima, ta tajanstvenost još više pobuđuje radoznalost, interes i pretjerane glasine, o broju, hrabrosti i vrlinama naših dobrovoljaca i — zarobljenika.

I počimju se stvarati planovi o iskonsišanju tog novo-obretenog Peru-a. Na žalost postupa se i tu vrlo nesolidno kako je bilo i kod formacije prve divizije, a i mnogo preko toga. Nezna se točno tko i kako, ali nekima uspije zainteresovati oduševljenje Nikolaja II i njegovih generala do krajnje granice i utuviti ruskom štabu pomisao, da bi se moglo imati s našim zarobljenicima — koji svi žele u dobrovoljce — ogromne uspjehe ako se stvore dobrovoljačke divizije u širokoj mjeri. Očevidno je uspjeh Dobrudže i neinformiranost o našim prilikama bio potamnio poglede ruskog štaba, ruske političke vlasti, koje su tada bile posvema pod utplivom ideologije »desnih« poznavale su dobro razmirice i odnošaje u Korpusu, ali su podupirale poglede štabbe, djelimice možda — barem neke od onih vlasti — u namjeni da dovedu ad absurdum predstavnike ideje ujedinjenja pravoslavnih Slavena s katoličkim. A sa strane naših radenika se očevidno nije pomišljalo na pogibelji takove akcije, ili se barem nije upozorio na njih štab, misleći da će se »tvrdom disciplinom« preplivati te neprilike.

Jednom riječju koncem septembra iziđe naredba po kojoj se nalaze »mobilizacija svih Jugoslavena u Odeskom Vojnom Okrugu«. Ova »mobilizacija« dala je sjajne numerične rezultate: ali način prevedenja iste bio je takav da je potresao korpus u njegovim osnovama, i samo zdravom instinktu naših ljudi se imade zahvaliti, ako se korpus kasnije poslije revolucije nije zaista i raspao. Tom prilikom dovedeno je tj. oktobra mjeseca 1918. u Odesu oko 20.000 momaka zarobljenika među njima oko 7.000 Srba, 9.000 Hrvata i 4.000 Slovenaca, bez obzira na to dali su želili ili se protivili da stupe kao dobrovoljci u korpus.

Rekao sam prije, da su u ogromnoj njihovoj većini oficiri iz Srbije bili došli bez najmanjeg poznavanja elementa, kojima su imali da upravljaju. Tijekom skupnog života s dobrovoljcima i osobito poslije Dobrudže opazilo se među našim »prečanskim« i srbijanskim elementima neko zblizeenje, koje je u mnogim i mnogim slučajevima bilo duboko usađeno te stvorilo među momcima i komandirima upravo srdačne odnošaje. Ali na obim krilima nalazili su se neprimirljivi »Srbijanci« i neprimirljivi »Hrvati«, koji su bili u vječitoj borbi i koji su nalazili vječiti poticaj u međusobnim svadama i intrigama »silnih« malog dobrovoljačkog svijeta. I naravski da je tertius gaudens bio uvijek nesretni korpus, po kome su padale batine i s desna i s lijeva.

Tako je bilo i kod prisilne mobilizacije, kod koje su neki zaostali ljudi, koji su bili na važnim mjestima imali prilike da se iskažu. Kako su dolazili mobilizovani Jugoslaveni, odmah se razdvajalo one, koji su bili spremni da stupe u korpus od onih koji toga nijesu željeli. Prve uvrstalo se odmah u pukove, a druge se sistematski počelo propagandirati nekom metodom lijepih riječi, gladi i batina, tako dugo dok nijesu pristali da stupe u korpus. O tadašnjem životu u dopunbenom bataljonu, gdje se ova propaganda poglavito tjerala, pripovijedaju se grozne stvari koje su možda u koječem pretjerane, ali koje za to ne prestaju biti grozne i koje su dovele korpus na takav glas, da sve pisanje »Slovenskog Juga« i sva ostala agitacija nije mogla da te glasine ušutka i da dovede mnogo dobrovoljaca u korpus. U ostalom tada se više nije radilo o tome da se ga poveća nego da se u opće osjigura kako tako njegov opstanak.

Usljed postupanja sa zarobljenicima počelo je dezertiranje u velikom broju. Dezertiralo se i prije, specijalno prije polaska u Dobrudžu (o tome

se iz pieteta k srpskom imenu ne govori rado) ali radilo se uvijek o neznatnim skupinama i o pojedincima. Prilikom »mobilizacije« dezertiralo je iz Odesa oko 3.000 ljudi, ali mislim da su u ovom oficijelnom broju sađržani i oni koji su već prije bili dezertirali.

U samom korpusu počele krvave neprilike. Vojnici, koji su pod pritiskom pristali da budu dobrovoljci, stali su se u raznim prilikama buniti: čitave čete stale su javno bacati puške i vikati »Živio Franjo Josip«. U kasarnama dolazilo je do kreševa među »vjernim« i »silovoijcima« i u jednoj prilici dapače do krvavog okršaja u kome je izgubilo život 13 vojnika. Dogodilo se da su morali intervenirati kozaci da me dođe do izgređa.

U ovakim prilikama prihvatila je napokon komanda, koja si nije više znala pomoći, ideju koju su njoj s početka sugerirali tj. da se propaganda odijeli od uže vojne uprave te povjereni samim dobrovoljcima organizovanim u jedno tijelo, koje će primati zarobljenike, raspropagandirati ih te pošiljati u korpus samo one, koji će biti za to podesni i spremni. Stvorilo se »školu«, koja se zvala »vaspitna komanda« u koju je došlo za vremena kratkog opstanka iste (od 4. do konca novembra) svega oko 1.500 »silovoljaca« a među njima oko 600 dezertera. Već nakon deset dana škole prijavili su se 640 od njih kao dobrovoljci bez svakog prisiljavanja, a do konca kursa bilo se prijavilo svega 1.300, dočim je oko 100 vraćeno u plijen. Ostala stotina bila je već prije vraćena, pošto nijesu bili Slavenski ili iz drugih razloga. Kamo li sreće da se je s početka tako radilo.

Svega je do 20. novembra od mobilizovanim silovoljaca ostalo u korpusu 56%. Od ostalih 44% cca 3.000 ih je dezertiralo a oko 600 se vratilo u plijen.

Brojno stanje 2. divizije bilo je po stanju 20. novembra: Srba 6.200, Hrvata 3.144, Slovenaca 1.446, Čehoslovaka 193, Poljaka 8, Malorusa 13, ostalih 84, Svega skupa 11.169.

Komandu Korpusa bio je međutim preuzeo gen. Živković kome je bio pridodijeljen kao šef štaba vrli puk. Kušaković, koji se toliko puta iskazao svojim taktom, razumijevanjem i nastojanjem da izmiri one nemoguće kontraste, koj su vladali. Njegov rad i rad mnogih njegovih drugova, koji su se pokazali razumnim komandirima i oduševljenim patriotima bio je spriječen nerazumijevanjem nekih drugih, koji su u korpusu vidjeli samo objekat usko-srpske politike, a — na žalost katkada i svojih ličnih ciljeva. Kraj toga je i dalje trajalo loše materijalno stanje dalje, vojnici i oficiri bili su po starome rđavo plaćeni premda im se cijelo vrijeme obećavalo da će pitanje plaća biti uređeno i premda im je to i g. Pašić prilikom njegovog barovka u Odesi u maju bio to svečano obećao. Tako su razlozi nezadovoljstva uvijek i dalje obstajali.

Zaboravio sam na svom mjestu dodati da je jula mjeseca bio u Odesi car Nikolaj te držao paradu dobrovoljcima koja je sjajno ispala.

Koncem godine 1916. bilo je stanje u korpusu slijedeće:

Vojnika:	Štab Korp.	Đačka četa	Dopunski bat.	Diviz. 1	Diviz. 2.
Srba	441	156	3447	11.486	6.682
Hrvata	34	54	447	498	3.858
Slovenaca	12	36	84	97	1.498
Čehoslovaka	2	27	85	30	113
Rusa	—	—	—	156	656
Ostalih	3	1	233	46	63
Ukupno	492	274	4296	12.313	12.867

Oficiri	svega					
Srba	3	7	21	201x	101x	336
Hrvata	2	7	21	83	45	158
Sloven.	—	5	7	39	23	74
Čehoslov.	1	6	19	50	85	161
Rusa	—	—	—	43	36	79
Ostalih	—	—	—	6	6	17
Svega	6	25	73	422	296	822

Brojevi označeni sa znakom x odražavaju u sebi također broj oficira iz Srbije. Kako rečeno oficira — dobrovoljaca Hrvata bilo je više nego li oficira dobrov. Srba kojih je srazmjerno bilo manje nego li Slovenaca.

Gubitci korpusa do konca 1916	Vojnici	Oficiri
poginulo i nestalo	1939	35
izašlo iz Korpusa Čehoslovaka prilikom formacije njihove jedinice	1500	134
vraćeno u plijen i dezertiralo	7418	15
Svega	10.857	184

Radi se o netočnosti oficijelnih saopćenja koje nam prije spomenuo. Broj vraćenih u plijen navade se na drugom mjestu sa cca 6.000, a onaj dezertera cca 3.000, dočim se skupna percentuala i jednih i drugih prema broju »mobilizovanih« označuje sa 44%. Jednako je interesantan i ogromni broj »nestalih« u bojevima u Dobrudži što sam ga prije naveo u škrižaljci o dotičnim gubitcima. Ovaj broj postaje sumnjiv, ako se pomisli na dezerterstvo, koje je vladalo i po svoje prilici da mnogi od nestalih nije Dobruđe nikada ni vidio. Ovo dakako pro interno.

Tako je dobrovoljački odred preživio prvu godinu svog opstanka povlačeći se ih krize u krizu, koje mu ipak nijesu smetale da se proslavi na svu Rusiju i pred cijelim svijetom. Nova 1917. godina donijela je još jaše krize, koje su dovele korpus do krajnje propasti. Ali dobar instinkt naših junaka koji su osjećali značenje korpusa u političkom smislu, očuvala je naš narod od takove nesreće, kakova bi bila raspad korpusa. Jenara mjeseca te god. u korpusu kuhalo kao nikada. Prije odlaska g. Dra Potočnjaka koji je živio u Odesi kao predstavnik Jugoslavenskog Odbora i koji je početkom godine otputovao iz Rusije na zapad kooptirao je Odbor kao člana Dra. M. Jambrišaka, koji je do tada služio u korpusu kao liječnik i koji je onda poduzeo funkcije Dra. Potočnjaka u Odesi.

U to doba počinje vrienje. Glavni je razlog politički te se tiče uloge korpusa. Kao cimer mu služi naziv i oficiri dobrovoljci uporno traže da se svrha označi time, da se korpus nazove Jugoslavenskim. Tome se opire krajno krilo neprimirivih Srba koji nalaze jak oslon u držanju srpske vlade i u njenoj politici: a jednako i u netaktičnosti nekih pojedinaca. Nadaljni razlog sastojao je u — recimo — taktici glede vaspitanja kojih su se držali neki od oficira iz Srbije i koja se nije mogla istrijebiti posvuda uza sve staranje pametnih oficira, jer se na te stvari gledalo kroz prste. To su batine, tučenje i neke neurednosti materijalne naravi, uslijed kojih su vojnici trpjeli na prehrani itd. Opći je bio glas da neka lica krađu sve u šestnaest na prehrani vojnika, što se nije dakako moglo dokazno ustanoviti, jer se štedila čast uniforme itd. Kao i vojnici trpjeli su i oficiri dobrovoljci, koji su bili nedostatno plaćeni: dok je podporučnik iz Srbije

dobijao oko 400 rub. na mjesec, imao je njegov kapetan dobrovoljac 150. A par čizama stajala je tada najprije oko prve polovine 1916. 80 rubalja, a kasnije postepeno dvostruko i trostruko. Društveno je većina oficira iz Srbije živjela za sebe, bez ikake veze sa svojim dobrovoljačkim drugovima gledajući ih iz visoka.

K tome svemu dolazila je provokacija sa strane nekih predstavnika »Velike Hrvatske« i »Velike Slovenije« izvan korpusa, koji su bili u vezi sa krajnim reakcionarnim krugovima Rusije, i koji su nastojali da raspucaju korpus. Premda je provokacija s te strane bila bez sumnje jaka nema dumnje da ne bi ona imala nikako uspjeha da nije bilo k tome razloga inherentnih u samom korpusu. Onako pako bile su te makinacije veoma ozbiljne i opasne, premda nijesu značile daleko ono što su tvrdila neka lica, koja bi možda želila ovim razlogom potamniti neka druga.

Tijekom prvih dana ruske revolucije nastade u korpusu opće uskomešanje uslijed novih ideja. Jedna grupa dobrovoljačkih oficira Hrvata i Slovenaca zatraži od komande; da se korpus prozove jugoslavenskim; da se glede buduće države proglasi federativno ravnopravno načelo; da se korpus smije upotrijebiti samo za oslobođenje neoslobođenih krajeva; da se materijalno stanje oficira i vojnika dobrovoljaca popravi; da se u korpusu formiraju komiteti po uzoru ruskih vojničkih komiteta.

Uslijed krajnje netaktičnosti nekih osoba se spor sve više i više oštružuje i dolazi do akta očite insubordinacije. Uslijed ovih razmirica među oficirstvom počinje se i kod momčadi komešati svi oni koji nijesu služili iz uvjerenja ili onim kojima je ono neoprostivo stanje dodijalo. Korpus se nalazi u stanju neposrednog rasula, svakog se dana očekuje da će izbiti pobuna protiv oficira, kojima se otkazuje posluš, i na nesreću izgube i neki oficiri glavu. U tom momentu sjeti se komanda, da bi možda tu mogla pomoći »politika« te se spješno opetovanim telegramima zovu iz Petrograda Dra, ambrišaka i mene, koji izjavljamo poslaniku, da smo spremni poći jedino u slučaju, ako donesemo oficirima riješenje njihovog materijalnog pitanja, a inače da ne idemo, jer nam nitko ne bi povjerovao ako i sad dođemo s praznim obećanjima. Dr. Spalajković, kome sve to nije bilo pravo i koji je opetovano tražio od vlade riješenje tog pitanja, odredi na vlastitu odgovornost, da se iz sredstava poslanstva isplati oficirima jedan dio njihovih opravdanih tražbina i mi se uputimo u Odesu, gdje nas stigne nakon par dana vijest da je vlada napokon pristala na predloge u pogledu plaća.

U korpusu je vladao haos. Neki viši oficiri izgubili su glavu i smetaju onima, koje je nijesu izgubili. A najgore je da se ni obljubljenim komandantima ne vjeruje, jer se iz prakse znade, da će njihova dobra volja i njihov rad biti kontrakariran ili inače biti uzaludan. Riješenje pitanja plaća izazvalo je dobar utisak i stvara bazu za daljnje razgovore, jer ako i kasno ipak se nešto čini, pa i ako pod pritiskom prilika. Prvi sastanak s oficirima dobrovoljcima već pokazuje, da će biti veoma teško urediti stvar posvema, jer su se »disidenti« utekli k Odeskom »Sovjetu«, koji ih toplo podržava i svim silama radi na tome, da se onaj strašni korpus raspuca. (Tijekom prvih mjeseca revolucije su Petrograd i Moskva drhtali uvijek pred time, kako će se korpus držati. Svaki čas su se unovinama pojavljivale vijesti, da korpus ide na Petrograd da uspostavi canizam i da razbije revolucionare i demanti Dra. Spalajkovića nijesu mogla, da umire javnost od straha pred tim strašnim i nepobjedivim korpusom, koji bi bio u tom poduzeću imao protiv sebe mnogo milijuna ruskih vojnika. Morao sam intervenirati kod Rodzjanka i kod Miljukova, da oficijalno opovrgnu te vijesti, ali one su se svejedno i dalje tu i tamo pojavljivale).

Nije preostalo drugo nego da se požar lokalizira te odijele »vjerni« od »disidenata«. Jedan niz predavanja po pukovima obiju divizija dao je dobre uspjehe, na žalost samo kod oficira, koji su nakon toga pošli ili na jednu ili na drugu stranu.

Statistika izašlih oficira kojima su »Sovjeti« činili tada najsjajnija obećanja i — pojedince — potpomagali materijalno, je slijedeća:

	Srba	Hrvata	Slovenaca	Ostalih	Svega
Dopunski bataljon	—	18	5	—	23
1. divizija	4	52	27	7	90
2. divizija	—	26	10	—	36
S v e g a	4	96	42	7	149

Kod vojnika je stvar bila teža, jer se nije na njih mogla proširiti agitacija nego posredstvom njihovih četnika i vodnika, držanje kojih je imalo ogroman značaj kod vojnika. Među njima bilo je mnogo ljudi kojima je bilo sve to dodijalo pa su želili da odu. A bilo ih je još više, koji s početka nijesu baš dobrovoljno služili. Uslijed intervencija disidenata kod »Sovjeta« (zapravo nije to bio sovjet nego mjestni ekzekucijski Odbor — ispolniteljni komitet) poslato je bilo sa strane Rusa u pukove razne komisije, koje su imale da istraže stvari i da oslobode vojnike nedobrovoljce iz Korpusa. Te komisije su sjajno radile: agitirale su svim sredstvima, da vojnici zapuste korpus, mamilе su ih obećanjima i lažima, te je pol čuda, ako nam nijesu odnijele sve vojnike. Dobrovoljci si danas nijesu sjegurno ni sami svijestni, kolike su bile napasti, kojima su se oni tvrdo oprli. Ali bilo je mnogih, koji su napasti podlegli. Eto statistike:

	Srba	Hrvata	Slovenaca	Ostalih	Svega
Štab korpusa	62	17	7	1	87
Dopunski batal.	146	244	57	281	729
1. divizija	5355	283	57	34	281
2. divizija	1789	3242	1120	44	6196
S v e g a	7352	3787	1241	360	1274

Poslije ove zadnje krupne krize učinjene su dobrovoljcima razne koncesije, popravljen i uređen je njihov položaj, a isto urađeno je i nešto malo glede vojnika. I odnošaj među oficirima iz Srbije te dobrovoljcima se u mnogo pogledu ublažio. Ali naravski, da je to bilo sve daleko od savršenstva; pogmješke su se i dalje činile i prilike srpske i ruske vlade nijesu mogle da se ne odazovu na svakadašnjem životu korpusa.

Jedna važna politička koncesija dogodila se baš prilikom te krupne krize: Korpus bio je nazvan »Dobrovoljačkim korpusom Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Da se ne opetuju slične krize stvoreno je posebno »Dobrovoljačko Odjeljenje«, koje je rukovodilo agitacijom i primanjem dobrovoljaca.

Po stanju od 30. maja 1917. izgledalo je korpus ovako:

Vojnika	štab	dop. batalj.	1. div.	2. div.	svega
Srba	396	1978	9378	4810	16562
Hrvata	10	58	169	435	668
Slovenaca	8	13	23	199	243
Čeha	1	23	36	30	90
Rusa	65	2	1380	400	1847
ostalih	3	12	27	20	62
u k u p n o	483	2082	11013	5894	19472

Oficira					
Srba	25	38	241	107	411
Hrvata	1	14	46	37	98
Slovenaca	—	7	17	15	39
Čeha	1	20	42	35	98
Rusa	10	—	64	51	125
Ostalih	—	2	1	5	8
u k u p n o	37	81	411	250	779

Valja spomenuti da je tijekom 1917. god pa do 1. augusta došlo u korpus još nešto dobrovoljaca i to:

	Srba	Hrvata	Slovenaca	Ostalih	svega
Vojnika	1883	100	25	—	2008
Oficira	23	54	22	12	112

Prilike u Rusiji bile su takove, da je sve jasnije postajala neizbježnost građanskog rata i druga neizbježnost, da bude korpus u istu uvučen. Opća dezorganizacija je po sebi stvarala pogibelj, da se korpus ne domoralizuje kao i ruska armija. Stalo se je stoga raditi da bude korpus prebačen na Solunski front. Ali to su sprečavale ruske oblasti, koje su se nadale naći u korpusu jedro za svoje buduće ofenzive na Rumunjskom frontu. Vojnici su se tome opirali radi zahtjeva Rumunjske, a kraj natezanja Ruske i Srpske vlade dolazilo je do toga, da se svako par dana mijenjale odredbe glede korpusa: danas su se spremali na Solun sutra na Rumunjski front, i to je vanredno nerviralo korpus.

Na koncu je određeno da polazi 1. divizija na Rumunjski front, a 2. div. na Solun. Početkom avgusta krenula je 1. divizija na front u Rumunjsku sa sastavom od 451 oficira, 31 sanit. oficira 48 činova, 1355 podoficira, 12.095 redova.

U Odesi ostao je dopunski bataljon sa 1.200 vojnika.

2. divizija krenula je do Murmana uzduž cijele Rusije pa je prebačena preko Engleske i Francuske na Solun.

Poslije derute na frontu krenuo je i dopunski bataljon sa 1. divizijom istim putem na Solun. Proći je pako mogla samo 1. brigada tim putem, a Dopunski bataljon zadržali su saveznici na Murmanu, gdje se on i sada nalazi. 2. brigada 1. divizije bila je otpremljena uzduž cijele Azije sve do Port Artura, gdje su ju ukricali na brodove i otpremili krugom Azije na Solun.

O daljnjim događajima nemam točnih podataka.

—o—

Dobrovoljački pokret dao je i drugdje neke rezultate, specijalno u Americi. Pošto nijesam pratio taj pokret to nemam podataka šaljem Vam gospodine profesore, priloženi izvadak iz engleske spomenice, što ju je Dr. Mičić predao Engleskoj i drugim vladama prošle godine.

Glede Rusije nijesu tamo, kako vidite brojevi, sasvim točni te s toga vlja paziti, kako se upotrebljavaju ovi moji današnji podatci. Na svaki slučaj prilažem Vam također jedan protokol, što sam ga sastavio sa jednim našim čovjekom iz Amerike; ali njegovi podatci, specijalno glede Južne Amerike nijesu osnovani.

London, 15. III 1919.

A. Mandić izvještava D. Trinajstića o ogorčenju R. W. Seton-Watsona zbog smjenjivanja poslanika u Londonu Jovana M. Jovanovića.

Kao našem predsjedniku javljam Vam slijedeće: 1) Glas o tome da je g. Kojić imenovan šarže d'afere i da imade njemu g. Jovanović da predade poslanstvo,¹ izazvali razumljive komentare u našim i u engleskim krugovima. Za naše je laka stvar, jer se raju na pita, a naša poštena raja samo šapuće, jer se boji još i većeg škandala.

Inače za Engleze. Jučer sam bio kod Scotusa,² koji me zadržao puna četiri sata. On je indigniran radi ovog koraka te mi je izjavio slijedeće:

Vlada je bila u svoje doba upozorena na to, kako se u engleskoj javnosti komentiraju razne makinacije nekih lica; specijalno se ju je dosta jasno bilo prilikom prisutnosti g. Pašića u Londonu upozorio također i na to, da neće javnost dati dobrodošlicu nasljedniku sadašnjeg poslanika, ako se takovim imenuje osoba sa dvojbenom prošlošću. Bez obzira na naklonost, koju je englesko društvo iskazivalo sadašnjem poslaniku kao protest protiv postupanja vlade protiv njega, je danas vlada šaržirala g. Kojića tj. lice koje je blisko onim krugovima koji od nas u Engleskoj najmanje simpatija uživaju, koje je u rodstvenim vezama s g. Glušćevićem, koje je bilo zamiješano u poznate neke afere i koje se radi toga nalazilo također pod istragom.

Ovaj postupak znači, da naša vlada baca engleskoj javnosti u lice tešku provokaciju. Ako se vlada smatra dosta jakom da to uradi, je njezina stvar. Ali sa svoje strane će javnost u ovim krajevima prema tome zauzeti također svoje stanovište, te reagirati na to.

a) On kao Britanac smatra svojom elementarnom dužnošću da svojoj vladi eksponira sve, što mu je o tom slučaju poznato, jer mu njegovo lično dostojanstvo ne dopušta, da ne upozori vladu na rizike, kome ona ispostavlja sebe i engleski prestiž, upuštajući se s takvim licima u razgovore. Ta je njegova odluka definitivna i on će ju odmah provesti.

b) Spomenuta naredba vladina izazivlje krizu u Serbian Society i u Serbian Red Cross, kao i u ostalim organizacijama, koje su po svojoj naravi prisiljene da surađuju sa poslanstvom, jer on predpostavlja, da se neće naći ovdje ljudi koji su voljni saradivati s g. Kojićem. Specijalno postaje to pitanje veliko za Serbian Society, gdje se uslijed njegove nove dužnosti gosp. Steed mora odreći predsjedništva. Jednako će i u ostalim organizacijama nastati krize.

c) On smatra svojom dužnošću da u slijedećem broju New Europe iznese taj diplomatski skandal, koga će tim nazivom nazvati i nasloviti i da bez obzira kaže javnosti čisto i bistro o čemu se radi.

Njegova odlučnost u pitanju a) i b) nije mi dopustila da u tom pogledu što god poduzmem, premda mislim da u pogledu organizacija neće on u ovom momentu ništa direktnoga i neposrednog poduzeti. U pitanju a) uvjeren sam, da će on svoju nakanu odmah izvesti, jer o tome nije dopuštao razgovora.

Glede točke c) prigovorio sam mu, da to može biti doduše prosta provokacije i podvala. Ali da to može biti i točno proračunan manevar, kojim g. Pašić i g. Protić³ žele možda izazvati neku reakciju, da ju iskoriste u neke svrhe, koje mi danas u Londonu ne vidimo. U takvom slučaju igrao bi im on u ruke, ako digne škandal. On mi je u početku rekao da

1) srpsko poslanstvo u Londonu.

2) Bcotus Viatora — Seton-Watsona.

3) Stojan Protić, predsjednik vlade SHS.

taj argumenat vrijedi za mene Jugoslavena, ali ne za njega Britanca; ali on ga je razumio i pristao je da pošaljem nekog u Pariz po informacije uz uvjet da mora imati do utorka na večer (radi štampanja New Europe) sumarični telegrafski odgovor; u takom slučaju bi on bio spreman da u slijedećem broju ništa ne piše, ako će ga sumarični telegram zadovoljiti. Jednako mora on do tog vremena imati i direktni odgovor od g. Steeda, koji mu može odgovoriti putem ured. M. Commerce.

Ja vam s toga šiljem g. Rebu kao kurira. Ja sam smatrao da moram u ovom trenutku, premda bih najvolio sam doći. Molim Vas s toga najinzistentnije, da me točno i najtočnije informirate, dali se radi o običnom izazivanju ili se pak krije za time specijalne namjere. U opće molim Vas za točne općenite informacije, jer ovdje sve vrije i kipi.

Lično sam prilično miran, ako je apatija mirnoća. Jasno mi je da ljudi, koji dolaze sa namjerom, »da onim ljudima (tj. — — — Times-u) pokažu«, ne mogu a da ne dovedu stvar do diplomatskog skandala. Dakle prije ili kasnije . . . Grozno!

G. Dr. Tresić je ovdje. Šteta, što on ispostavlja previše svoju družbu s g. Kojićem. Tako pada mnogo i na nas. Ja nijesam još govorio s njime i neću niti tražiti njegovo društvo. To bi mu sjegurno bilo nemilo, kako je on dao razumjeti jednome gospodinu, koji ga je pitao jeli sa mnom govorio.

Telegrafirajte mi molim Vas odmah odgovor te dajte Rebi točne usmene i pismene informacije za mene. Reba neka odmah drugi dan zatraži vize za put natrag u London, jer ga silno trebam.

Sa našim stvarima ide gore nego slabo. Talijani čine ogromnu propagandu, koju osjećaš na svakom koraku. Na sreću našu ne znadu mjere i njihovo pisanje, specijalno Modern Italy, može da zavede samo potpune ignorante.

London, 15. III 1919.

A. Mandić izvještava D. Trinajstića o da je R. W. Seton-Watson, nezadovoljan zbog smjenjivanja J. M. Jovanovića, odlučio da se više na pača u jugoslavenske pitanja.

Bio sam opet kod Scotusa. Dao mi je jedno pismo za Dra. Smodlaku,¹ koga će Reba sa sobom ponijeti. On je mirniji, ali krajno odlučan. Govorio mi je da je njegov položaj teži nego li si je sam mislio. Prije je prema prilikama mogao raditi ili s vladom ili s Jugoslavenima, kako bi ga bila volja; ali i kad je dolazio u konflikt sa vladom imao je uvijek nas za sobom i radio »s nama«. Sada smo se ujedinili, dvojstva nema, te on može samo ili s nama ili protiv nas, štoriju s Kojićem veli, da se ne može ignorirati. On me je upravo molio da nastojim razjasniti Vama i Dru. Trumbiću te našim ljudima, kakav položaj nastaje, te mi je govorio, da bi za svoju osobu htio tijekom osam dana znati kako će se stvar riješiti, da se uzmogne odlučiti prije nego ode u Prag. On je tvrdo odlučio ne prtiti se više u naše stvari. A očividno smo mu mi bliski pri srcu i to mu je teško. Rekao mi je, da ako ne bude riješenja do osam dana, da će otputovati u Prag i posvetiti se posvema Česima. Imao sam u opće utisak, da se je u zadnje doba počeo baviti pitanjem Čeha više nego prije i da mu njihovo pitanje postaje bliže.

Do toga smo došli. A ako možete što god Vi uradite po silama. Govorite s Dr. Trumbićem i s drugom gospodom te javite mi što i kako.

1) dr. Josip Smodlaka, član središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu.

London, 20. III 1919.

A. Mandić javlja D. Trinajstiću da je izvjestio R. W. Seton-Watsona o mišljenju Odbora u pogledu smjenjivanja J. M. Jovanovića i izražava žaljenje što Odbor ima prestati s radom

Primio sam pisma, što ste mi ih po g. Rebi poslali i javio sam odmah sadržaj istih g. Scotusu. On je bio već prihvatio odluku da pričeka jedan tjedan i Vaše pismo ga je konačno uvjerilo, da je bolje da u javnosti ne preduzme ništa u upitnoj stvari. Na žalost nijesam imao utisak, da je on spreman u ovom momentu odviše aktivno surađivati u našim pitanjima. Obratno rekao mi je da se kani sada intenzivno baviti Slovacima. Ali mišlim, da ipak to neće uplivati na pisanje njegove revije, jer je njegov credo ostao isti.

Teško mi je odgovarati na drugo pitanje. Pacjenca: nije komitetu suđeno bilo, da svrši posao, što ga je tih pet godina vodio. Zao mi je veoma, što naš rad tako žalostno svršava u momentu, kad je — barem ovdje i u Parizu — potrebniji nego li ikada.¹ Ali šta da se radi! Progutali smo toliko gorkih tijekom ovih pet godina i od prijatelja i od neprijatelja, pa ćemo i ovu zadnju! Nego sjeguran sam već danas, da tradicije, što ih je Odbor u ovo teško doba stvorio, neće propasti radi pomanjkanja finansijsalnih sredstava!

Vaše naloge sam ispunio. Otkazao sam personalu službu itd. Predaju izvršiti mogu za par dana. Govorio sam s Rabom te samo kao dan predaje odlučili 30. o. m. (ponedjeljak, pa i ako ćemo biti prije gotovi. Neka Dr. Mičić ili drugi kolega koji dođe kao likvidator, uzme u obzir, ako mu bolje prija. Samo neka javi radi sobe, jer će se Reba držati dogovora s Dr. Mičićem i rezervirati mu sobu pogledom na spomenuti dan (30. o. m.)

Smatram potrebnim da Vam javim pogledom na jednu moju prijašnju opasku da je prekjueer g. Dr. Tresić-Pavičić posjetio komitet.

Hvala Vam za vaše saopćenje u pogledu granica. Ono je bilo i moj utisak, ili točnije osjećaj o stanju naše stvari, kako sam ga mogao dobiti ovdje. Nije to utješljivo, specijalno pogledom na onu nesretnu ideju o slobodnoj luci za kojom se krije sve i svašta. Ali neće naša stvar propasti jača je od ljudi.

London, 24. III 1919.

A. Mandić izvještava D. Trinajstića o sve oštrijem pisanju engleske štampe protiv talijanskih zahtjeva na Pariskoj mirovnoj konferenciji

Signaliziram Vam u kratko, da se u zadnje doba promijenilo držanje štampe u našem pitanju, te da se ta promjena osobito resko ispoljuje zadnjih dana.

Novine doduše ne pišu o nama i za nas, nego o zahtjevima Italije i protiv istih. Članci se osnivaju naravski jedino na općem položaju koji se stvorio uslijed držanja Italije, i govore o opasnostima, kojima se krivnjom poslednje ide u susret. Ton pisanja je krajno razdražen, izmiješan kojim krupnim slovom, i — što je karakteristično — pišu se članci o Italiji ne spominjući njenog imena da se time imade veću slobodu ideje i izraza. Takovog razdraženja, kako se ga opaža u nekim novinama, nijesam još nikada u Engleskoj konstatirao u odnosu koga-god od saveznika.

Novine donijele su više intevjuva i članaka prilikom boravka i odlaska Dra. Tresić-Pavičića. Mislim da bi se — pod drugim prilikama moglo u ovom momentu opet pomaknuti naše pitanje za koju malenkost naprijed.

1) Aludira na odluku o likvidaciji rada Jugoslavenskog odbora.